

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR

IN VLAANDEREN

Driemaandelijks tijdschrift
13e jaargang nr II - 2015
retouradres : Clarissenstraat 14,
9000 Gent

AFGIFTEKANTOOR GENT X
P.B. - X3/8152 - P 911181

Van Mensen en Dingen

Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen

VOORHEEN: Oost-Vlaamse Zanten (1926-2002).

UITGEGEVEN DOOR:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. (KBOV)
Met de steun van de Stad Gent en de Provincie Oost-Vlaanderen.

REDACTIEADRES: Clarissenstraat 14, 9000 Gent

REDACTIE:

Jolien Van Daele, jolien@kbov.be
Elise Vos, mabelise@kbov.be
Francis Ascoop, francis@kbov.be
Barbara Vos, barbara@kbov.be
Adrien Brysse, adrien@kbov.be
Luc Devriese, devriese.okerman@skynet.be

WEBMASTER: Jean-Paul Putzijs (paul@kbov.be)

CONCEPT LAY-OUT: Nina Hoste

ABONNEMENTEN-INFORMATIE:

e-mail: abonnements@kbov.be

Abonnementsgeld: 20 Euro

Steunabonnement : vanaf 30 Euro

Te storten op rekeningnummer BE92703032751423 - BIC AXABBE22 van de Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w met als mededeling: ABONNEMENT of STEUN-ABONNEMENT. (indien een factuur wordt gevraagd : + 5,00 €)

Losse verkoop: 6 Euro per nummer van 80 pp.

AUTEURS GEZOCHT: Artikels kunnen opgestuurd worden naar het redactieadres en worden voorgelegd aan een leescomité. Instructies voor auteurs worden op aanvraag toegestuurd. Iedere auteur is aansprakelijk voor de inhoud van zijn bijdrage.

Copyright: Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke wijze ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever en de auteur.

V.U.: Jolien Van Daele, Raphael Serruyslaan 30, 9940 Sleidinge

ISSN-NUMMER: 1379-9460

JAARGANG XIII, 2015

In dit nummer

Van Mensen en Dingen 2015 nr 2 opent met een niet alledaags onderwerp: *Hitler: 'vegetariër' en 'asceet'?* Zowel de aanhalingstekens als het vraagteken zijn terecht. Via een zorgvuldige ontleding van de vele getuigenissen en publicaties over de hoogst eigenaardige eet- en drinkgewoonten van de 'Führer' wordt een bevreemdend beeld geschetst van deze figuur, een beeld dat allesbehalve overeenstemt met wat de propagandamachine ervan maakte.

Dieren en de houding van mensen tegenover dieren vormen het tweede onderwerp. Het meest omvangrijke onderdeel betreft een overvloedig geïllustreerde geschiedenis van de dierenbescherming in onze streken, waarbij vooral de regio Gent aan bod komt. De hoofdmoot van deze kleine studie betreft de in 1897 opgerichte Gentse Maatschappij tot Bescherming der Dieren. Haar geschiedenis is onlosmakelijk verbonden met de figuur van Alice Buysse, medestichtster en decennialang voorzitter. We volgen het verhaal tot kort na Wereldoorlog II en zien hoe de propaganda voor dierenbescherming vooral het antropocentrische aspect benadrukte: dieren moesten worden beschermd omdat ze nuttig zijn voor mensen en vooral omdat wreedheid tegenover dieren een vorm van barbaarsheid inhoudt die een kwalijke invloed heeft op de verhouding tussen mensen onderling. Het tweetalige tijdschrift van de Gentse vereniging heette niet toevallig *Beschaven – Civiliser*. Na de oorlog met o.m. dierenvriend Hitler in een hoofdrol, verschoof de aandacht in de publicaties naar de zorg om dierenleed, een aspect dat dierenbescherming in feite altijd al beheerste en nog steeds beheerst.

Naast het al dan niet moedwillig bezorgde dierenleed zijn er uiteraard de talrijke dierenziekten waartegenover men destijds zo goed als machteloos stond. De primitieve volksdiergeneeskunde en speciaal het daarin vervatte geloof in magische krachten wordt beschreven aan de hand van het waardevolle werk in 1966 gepubliceerd door dierenarts Jaak Wouters. Ondanks zijn bescheiden omvang bevat dit boekje een schat aan gegevens die zonder de aandacht van Wouters voor het volksleven onherroepelijk verloren zouden zijn gegaan.

In een laatste artikeltje wordt de geschiedenis van het oorspronkelijk bij ons niet inheemse konijn beschreven. We vernemen wat een 'warande' oorspronkelijk was en we zien hoe de wilde konijnenpopulatie zich van daaruit ontwikkelde in onze streken. We zien welke belangrijke rol de abdijen speelden zowel in de domesticatie van deze dieren als in de verspreiding van de wilde konijntjes. De oudste vermelding (1270) van een warande in de Nederlanden betreft die van de Gentse Sint-Baafsabdij.

HITLER: 'VEGETARIËR' en 'ASCEET' ?

Peter Van Keymeulen

Niemand uit de twintigste eeuw heeft de mensheid zo beziggehouden als Adolf Hitler. Na zijn ondergang nam dat eerder toe dan af. Hij appelleerde aan krachten in de menselijke natuur die onder bepaalde omstandigheden, crisis, oorlog, algemene frustraties, naar boven komen spoelen en die dan in een verheerlijking van geweld, fanatisme, hardheid, in een fiere machohouding of welke terminologie men ervoor bedenkt, een legitimatie-ethos vinden. Hij appelleerde aan het verborgen verlangen tot negatie van alle waarden, een verlangen dat als een schaduw het daglicht van dit bestaan begeleidt, al volgde de massa hem in de waan dat uit de schaduw het ware licht te voorschijn zou komen. In die zin kon het verschijnsel Hitler de afgelopen halve eeuw nog geen voltooid verleden tijd worden, al neemt voor een jongere generatie zijn negatieve aantrekkingskracht gaandeweg af. De wereld kon dit lijk niet begraven. Hij groeide voor miljoenen, zeker ook in Nederland, postuum uit tot het standaardmodel van het kwaad. Zo kwam hij ook terecht in de fantasie, omdat het kwaad een magische fascinatie uitoefent op de menselijke verbeelding. (H.W. von der Dunk) (1).

2

Inleiding

Hitler blijft fascineren (2). Over hem en over de tweede wereldoorlog is er een niet aflatende, groeiende hoeveelheid aan publicaties. Hij was immers een unicum in de Duitse geschiedenis (3). Ongeveer alles wat hem betreft, wekt belangstelling en is tenminste aanleiding voor nog een artikel en zelfs voor een boek. Bepaalde aspecten van zijn persoon, van zijn gedrag en gewoontes, komen soms gericht onder de aandacht. Vegetarisch eten is meer dan ooit een thema binnen de ecologische gedachte en in de ethische discussie rond dierenwelzijn (4) en in bijkomende orde in het gezondheidsdebat over voeding (5). En wat dan als Hitler zelf een soort vegetariër was? Op internet wijdt de Engelse Wikipedia er zelfs een uitgebreid item met veel bronvermeldingen aan en lopen er discussies rond Hitlers vegetarisme (zie verder).

Maar Hitlers vegetarisme (en geassocieerde zaken als roken en alcoholgebruik) vormt slechts een kleine voetnoot in zijn geschiedenis, zoals behandeld in

de oudere grote biografieën (6). Zijn vegetarisme wordt zonder veel meer vermeld.

Ian Kershaw, die een recente zeer uitgebreide biografie – beschouwd als voorlopig standaardwerk (7) – schreef, heeft toch twee verwijzingen naar Hitlers vegetarisme in het tweede deel – naast een beperkt aantal in het eerste deel -- van zijn werk. Hij schrijft het zo: ‘Hitler at zoals altijd strikt vegetarisch.’ (8). En dat was tijdens Hitlers verblijf in de Wolfsschanze, zijn hoofdkwartier in toenmalig Oost-Pruisen (nu Polen) tijdens de Duitse aanval op de Sovjet-Unie in de zomer van 1941. En hij vermeldt nog Hitlers uitspraak over het ongezonde van vlees eten en noemt het vegetarisme van Hitler een van diens stokpaardjes tijdens tafelgesprekken (9). En om de geïnteresseerden toch iets meer te gunnen, verwijst hij in het eerste deel naar een specialistische studie over Hitler als patiënt: ‘Voor Hitlers latere, strikt vegetarische eetgewoonten en de diverse verklaringen die anderen hiervoor gaven, zie Schenck p. 27-42.’ (10).

De Russische Geheime Dienst hechtte belang aan de voedings- en drinkgewoonten van Hitler in het door hen geredigeerde Het Boek Hitler (11). In Kershaws meer uitgebreide - we zouden durven zeggen ernstiger en degelijker - studie over Hitler, komt dus zijn vegetarisme zelden en dan nooit breedvoerig aan bod. Dat Hitler vegetariër zou geweest zijn, lijkt dus enkel van belang voor vegetariërs zelf.

De boeken van vooral Werner Maser maar ook van John Toland brengen veel basismateriaal aan. Maser wordt dikwijls uitgebreid overgenomen in een aantal studies, ook in het reeds vermelde specialistische werk van Schenck. Maar deze laatste brengt uiteraard ook veel nieuwe gegevens aan vanuit medische hoek. De samenstellers van Het Boek Hitler noemen zijn werk echter onbetrouwbaar omdat Schenck een gewezen SS-arts en nazi was en dus een trouwe volgeling van Hitler (12). Het boek van John Toland heb ik uitgebreid geciteerd omdat hij veel details over Hitlers vegetarisme en andere zaken vertelt. Hij is dan ook de meest anecdotische biograaf. Volgens een recensie vormt het boek een grabbelton (*Fundgrube*) van feiten waarbij interpretaties ontbreken (13). Maar hij steunt nogal eens op Maser, niet altijd met bronvermelding. Hitlers voedingsgewoonten zijn echter kernachtig samengevat in de noten bij Het Boek Hitler, dat ook veel put uit Masers boek (zie verder).

Maser, Schenck en Het Boek Hitler halen ook veel uit de Tafelgesprekken-protocollen.

Een oorspronkelijk Nederlandstalig werk is dat van P.F.M. Fontaine. Zijn boek (14) vormt ook een ‘grabbelton’ maar ik heb twijfels bij zijn betrouwbaarheid voor een aantal zaken. Hij geeft wel - in tegenstelling tot andere biografieën - een uitgebreidere analyse van Hitlers motieven voor diens vegetarisme.

Hitlers evoluerende voedingsgewoonten.

Die voedingsgewoonten kunnen we opdelen in drie periodes: eerst de niet-vegetarische tot na de eerste wereldoorlog, dan een overgangperiode met een beperkt aanbod en periodiek sterk wisselvallige vegetarische voeding tot 1931 en daarna consequenter vegetarisch met uitzonderingen.

Hitler was zeker geen vegetariër vanaf jonge leeftijd. Zijn voedingsgewoonten in zijn jeugd hingen af van omstandigheden en van zijn financiële toestand (zie verder voor het citaat). Worst, brood en melk waren zijn gewoon voedsel in zijn Weense jaren rond 1910 (15). Hij leefde toen een tijd sober in een mannenhuis, dronk niet en rookte slechts af en toe een sigaretje (16). In zijn Weense periode leed hij soms gebrek, was dan ondervoed en als hij manisch opging in werk aan schetsen en aquarellen, leefde hij van melk, brood, boter en gebak. Zijn voeding was er eenzijdig met nadruk op koolhydraten. Waarschijnlijk leed hij toen aan ondergewicht (17). Tijdens Wereldoorlog I aan het front, in tijden van extreme voedselschaarste, werd er honden- en kattenvlees gegeten en Hitler zou een voorkeur voor kattenvlees gehad hebben maar nog liever at hij een geroosterde boterham dik besmeerd met honing of jam (18). Hij gold bij zijn omgeving toen als zonderling, omdat hij alcohol en tabak, vrouwen en bordelen meed (19). In zijn Münchense jaren vóór zijn gevangenisverblijf, zou hij zich onthouden hebben van vlees (maar niet van een literpint - *ein Maß* - bier). In dit opzicht was hij zo goed als een geheelonthouder: *nahezu abstinent*. Na het gevangenisverblijf typeert Schenck hem als *einem gemilderten Vegetariër tot 1931: Er aß bis zu diesem Zeitpunkt im allgemeinen sehr bescheiden, wenn er auch manchmal von einer unbegreiflichen Naschsucht (snoeplust) befallen wurde, ...* (20). Een van de keerpunten in zijn houding tegenover voeding was een gevolg van de gevangenschap in 1924 na de mislukte putsch. Hij evolueerde van dan af naar een consequenter vegetarisme. Tijdens die gevangenschap zelf was er zeker geen sprake van vegetarisme: hij werd verwend o.m. door sympathiserende dames met zoetigheid, waardoor hij verdikte. Na het einde van zijn gevangenschap met Kerstmis 1924 deed hij zich bij de familie Hanfstaengl tegoed aan de klassieke kalkoen en aan zijn favoriete Weense gebak maar dronk bijna niet van de wijn. Hitler vertelde dat hij sinds zijn vrijlating vlees en alcohol van het menu had geschrapt om af te vallen. Hij had zichzelf aangepreft dat alcohol en vlees slecht voor hem waren. 'En met het fanatisme dat hem eigen was', zo vervolgde Hanfstaengl, 'verhief hij dit tenslotte tot een dogma en nam hij voortaan alleen nog vegetarische maaltijden en alcoholvrije dranken tot zich'. (21). Hitler hechtte nogal wat belang aan zijn gewicht, dat hij nauwkeurig in het oog hield, vooral als hij diende 'op te treden' en redevoeringen te houden. Hij kon dagen weinig eten en zoetigheid mijden. Dat was voor hem een politieke zaak want een overvoede redenaar zou slecht overkomen bij het publiek (22). In deze periode (1929) at hij in een restaurant gebonden erwtensoep, forel met

aardappelen en verse boter en fruittaart, en zei tegen de dienstster dat hij daar alles at, behalve echt vlees, maar bovenal hun levernoedels en forellen (23). Hij at ook nogal eens in de Münchense, volgens Schenck vegetarische, 'Bavaria Osteria' (24).

Het keerpunt van een meer consequente bekering tot het vegetarisme was de zelfmoord op 18 september 1931 van zijn nicht Angela jr. 'Geli' Raubal (25), in die tijd zijn geliefde. Volgens het getuigenis van Mevr. Hess zou hij pas na haar dood vlees eten radicaal gemeden hebben, 'behalve levercroquetjes' (26). De dagen onmiddellijk na haar dood weigerde hij zelfs een speciaal voor hem klaargemaakte lievelingsschotel spaghetti. Een paar dagen later in een hotel onderweg weigerde hij bij het ontbijt ham te eten en zei tegen Göring: Het is of je een lijk eet! Maar voorheen zou hij zich reeds af en toe tot het vegetarisme bekend hebben (in 1911 zou hij zich genezen van maagklachten door een dieet van fruit en groenten), maar pas na dit drama was hij radicaler daarin geworden. Maagklachten ('na iedere maaltijd...pijn') zetten hem aan tot een zelf in elkaar geknutseld vegetarisch dieet en hij leerde uit ervaring welke spijsen hem beter afgingen (27).

'Opeens! Voor die tijd at hij wel vlees. Het is moeilijk te begrijpen en te verklaren.', zei Mevr. Hess. (...) 'maar voortaan weigert hij vlees te eten, ook al beklagt hij zich daar meer dan eens over. 'Daarvan moet een mens leven...Hoe kan ik daarbij in leven blijven?' vraagt hij in 1935 al aan Albert Speer. Desondanks scharrelt hij nog een jaar door met een door hem zelf samengesteld dieet waarvan allang bewezen is dat het ontoereikend is. Sinds 1931 is hij consequent vegetariër. Hij, die tot dan toe verhoudingsgewijs veel vlees at en bier dronk, die sinds 1914 geen inspanningen vermeed, die over een verbazingwekkende kracht beschikte in zijn rechterarm en die in staat was een hele dag redevoeringen te houden zonder duidelijke vermoeidheidsverschijnselen te vertonen, doet nu consequent afstand van dierlijke eiwitten uit vlees en slachtvet.' (28).

Schenck vindt deze ommekeer *psychologisch unklar*, door de dood van Geli Raubal niet verklaard, noch omwille van een mogelijk schuldgevoel bij Hitler noch omdat Geli Raubal vegetariër was, want dat was ze niet. En Hitler verzette zich tegen een lijkschouwing, die ook niet zou plaatsgevonden hebben, waarbij Schenck verwijst naar een bepaalde getuigenis en zijn eigen onderzoek. Hij merkt op dat dit voor Hitler, die toch aan bloed en uiteengereten mensen gewoon geweest was, een zeer bijzondere impact gehad moet hebben: *besonderes berührt* (29). En hij typeert Hitler niet als een 'strengere' vegetariër maar wel als een 'extreme' *weil er Fleisch nicht nur aus Vernunft und Gesundheitsgründen, sondern auf tiefverborgenen haßvollen (!) Emotionen* afwees (30).

In de zomer van 1933 bereidde de kokkin van de Berghof (zijn buitenverblijf in de Beierse Alpen bij Berchtesgaden op de Obersalzberg boven Salzburg),

Angela Raubal, zijn halfzuster, een Oostenrijkse schotel die niet gewaardeerd werd door een jongen, die gast was op de Berghof: snijbonen in een saus van melk, meel en 'een massa suiker' (31).

Op de Berghof waren er altijd twee soorten menu's: vegetarisch voor Hitler en zijn naäpers en niet-vegetarisch voor de gasten (32). Er werd ook een serre gebouwd om de keuken van Hitler op de Berghof gedurende de oorlog van verse groenten en fruit te voorzien (33). In de nieuwe Rijkskanselarij (Berlijn, voltooid in 1939) nam hij een ontbijt van 'twee kopjes melk, maximaal tien beschuitjes en verschillende partjes halfzoete chocolade.' (34). In april 1941 op de Berghof aten de gasten *Sauerbraten* (stoverij van gemarineerd rund- of ander vlees) en hield Hitler zich aan de vegetarische maaltijden. Deze werden gekookt onder supervisie van Dr. Zabel uit een naburige kliniek en opgewarmd in de keuken van de Berghof: 'Niets kon Eva (Braun, zijn vaste partner en minnares) ertoe brengen om zelfs maar iets te proeven van Hitlers dikke gruwel, havermeelsoep of gebakken aardappelen, ruim gedompeld in rauwe lijnolie. (...) De conversatie was (daarna) opgewekt en oppervlakkig, totdat Hitler abrupt reclame begon te maken voor het vegetariërsbestaan door een gedetailleerde beschrijving te geven van de gruwelen van een slachthuis dat hij onlangs in de Oekraïne had bezocht' (35).

6

's Avonds at hij puree en tomatensalade en de gasten koud vlees. Heel laat kon er drank geserveerd worden, maar Hitler beperkte zich tot thee met appelgebak (36). In juni 1944 vertelde hij : 'De olifant is het sterkste dier; ook hij kan niet tegen vlees.' (37). Wat hem (naast de ongelooflijk talrijke medicijnen van Morell, de aardappels, het fruit en de groenten) in 1944 in leven hield, blijkt uit de lijst van levensmiddelen in een brief door M. Bormann bij H. Himmler besteld: knäckebrød, geroosterd brood, tarwevlokken, havervlokken, kiemdieet, druivensuiker, vitamines A en R, gistkiemen, endocrien zout, gedroogde rozenbottels of schillen van rozenbottels, minerale stof, lijnzaad, kamillethee en Titrozout (38).

Schenck meent dat Hitlers dieet hoe langer hoe armer en eentoniger werd en dat al van vóór 1939 (39). Zijn gebit was dermate aangetast door de grote inname van zoetheid dat hij moeilijk kon kauwen en zijn dieet daaraan aangepast werd (40).

Hitlers verdere motieven

Nog twee motieven voor Hitlers vegetarisme werden aangebracht: zijn gezondheid en de invloed van Richard Wagner. Tegenover een gowleider van de Nationaal-Socialisten met de veelzeggende naam Krebs (kanker, tijdens de kiescampagne van 1932) verklaarde Hitler zelf zijn 'veranderde levensgewoonten' uit zorg voor zijn gezondheid, omdat hij verwachtte vroeg te sterven aan kanker, want hij had o.m. last van maagkrampen en zag dit

als een voorbode van latere kanker (41). Hij had ook last van flatulentie, nog verergerd door zijn vegetarisch dieet (42). Hitler wou lang genoeg leven om zijn plannen te kunnen verwezenlijken: het veroveren van Lebensraum in het Oosten en het vernietigen van de joden. De klachten worden door J. Lukacs (43) eerder psychosomatisch genoemd en ook eens door J. Toland (44): 'mogelijk van nerveuze aard.' In Het Boek Hitler staat het zo: 'De darmkrampen van Hitler waren een gevolg van zijn vegetarische dieet en zijn gebrek aan lichaamsbeweging. Daar kwam de vernietiging van de darmflora bij door het vaak voorgeschreven Ultraseptyl. Met Mutaflor, een bacteriepreparaat, bouwde Morell (zijn lijfarts vanaf 1936) haar weer op.' (45).

Op advies van Dr. Morell (die vreesde dat het dieet van Dr. Zabel Hitlers kwalen zoals flatulentie enkel verergerde), stelde hij een speciale kok aan op de Berghof en dat werd de jonge Oostenrijkse Marlene von Exner (zie ook elders over haar). Haar enige klacht was Hitlers beperkte menu. 'Wat monotoon', zei ze tegen Traudl Junge (een van Hitlers secretaresses), 'om te leven van vegetarische soep, worteltjes, aardappelen en zachtgekookte eieren!' (46). Later werd een andere dieetkokkin aangesteld.

J. Lukacs ziet drie of vier keerpunten in Hitlers leven en één van deze zou in 1938 gesitueerd zijn met een drastische verandering van leefgewoontes: hij schuwde vanaf dan elke fysieke inspanning, veranderde eet- en drinkgewoontes drastisch, trok zich terug uit een uitbundig kameradenleven. Hij geloofde dat hij niet lang meer te leven had (47).

Richard Wagners historische theorieën zouden Hitlers keuze voor vegetarisme beïnvloed hebben (48). Daar wordt verder in de geraadpleegde boeken geen aandacht aan besteed. Schenck neemt uit Morells biografische gegevens enkel de invloed van Richard Wagner op Hitlers muziekvoorkeur en op zijn antisemitisme over (49).

'Wat zijn vegetarisme betreft, nog nooit heb ik bij wie dan ook verklaard gevonden waarom hij zo abrupt op een vegetarische levenswijze overging. Waarom zijn mensen vegetariër?', vraagt Fontaine zich af en brengt zelf eerst wat algemene redenen aan. Sommige mensen houden gewoonweg niet van vlees. Wie in (re)incarnatie gelooft en dus iets tegen dieren doden heeft, kan zich onthouden van vlees eten om die reden. Geen dieren eten kan teken zijn van het willen herstellen van de oorspronkelijke harmonie tussen mensen en dieren, harmonie die bij de schepping bestond (in het aards paradijs). De auteur sluit niet uit dat een herstellen van een harmonie na de dood van Geli Raubal bij Hitler meegespeeld heeft. Geen vlees eten, is zich buiten de sterfelijkheid en de dood plaatsen op het niveau van goden (met name de Griekse die geen menselijk voedsel aten). Het betekent ook zich enigszins buiten de mensengemeenschap plaatsen of die toch afwijzen. Afwijzen van vlees eten, is afwijzen van de dood (50).

Hitler en alcohol

Geheelonthouder is hij echter nooit geweest, maar ook hierin veranderde zijn houding vrij radicaal na Geli's zelfmoord. Hij bleef later doorgaans uiterst matig in alcoholgebruik (51). Hitler vertelde zelf dat hij eens zo dronken werd in zijn puberjaren dat hij naar huis moest gebracht worden. Daarna zwoer hij dat dit nooit meer zou gebeuren. En inderdaad, zelfs bij alcoholgebruik, bleef hij zijn zelfcontrole houden. En niet meedoen met alcoholgebruik betekent ook een 'afzweren van omgang met medemensen' (52).

'Na het eindexamen in Steyr (niet juist: Hitler deed geen eindexamen in de middelbare school van die stad) organiseerden we een groot feest. Het was de enige keer in mijn leven dat ik dronken ben geweest'. De groep had meer dan 1,5 liter lokale wijn verzameld. Hitler herinnerde zich niets meer van die nacht. Hij werd wakker gemaakt door een melkvrouw op weg van Steyr naar Karsten. Zijn diploma had hij verloren maar het werd in stukken gescheurd terug naar school gebracht, 'in enigszins vervuilde staat'. 'Het bleek dat ik in de bewusteloze toestand van dronkenschap het kostbare perkament voor toiletpapier had aangezien. Ik was beduusd.' En hij bleef er ook zeer beschaamd over. 'Ik beloofde mezelf dat ik nooit meer zou drinken, en ik heb mijn belofte gehouden'. Hij was toen 15 à 16 jaar (53).

8

Hetzelfde verhaal maar uitgebreider bij Maser (54): 'Het moet schooljaar 1904/1905 geweest zijn. Op het einde van het semester was er een groot feest en was er stevig gedronken. De volgende dag werd hij door een melkventster gevonden aan de kant van de weg. Zijn rapport was weg maar werd gevonden in 4 stukken, gebruikt als toiletpapier! 'In mijn gedachteloosheid (sic) had ik het verwisseld met closetpapier. Het was vernederend. Wat de rector heeft gezegd kan ik niet eens navertellen. Het was vreselijk. Ik heb een heilige eed gezworen dat ik nooit meer in mijn leven zou drinken. Ik heb een duplicaat gekregen... Ik schaamde mij diep! Meteen toen ik weer bij mijn hospita was informeerde zij: 'En, wat heeft hij tegen je gezegd?' 'Dat kan ik niet vertellen, mevrouw. Maar één ding kan ik u wel zeggen: ik zal in mijn leven nooit meer drinken. Het was beslist een les om mij nooit meer aan het drinken te krijgen ... '

Maar Hitler zelf vertelde uiteenlopende versies. Zijn secretaresse Christa Schroeder heeft van hem gehoord dat de viering na een eindexamen in een boerenkroeg gebeurde met veel Schnaps, waar hij erg ziek van werd en herhaalde malen op de mesthoop achter het erf moest overgeven. Hij vond zijn einddiploma niet meer, vroeg later een copie aan de schooldirecteur die hem het op de mesthoop gevonden, erg gekreukelde diploma toonde.

Fontaine noemt deze verhalen oorsprongsverhalen, die aantoonbare onjuistheden bevatten: 'Wat hij zijn secretaresse vertelde, zijn aetiologische legenden, oorsprongsverhalen, die, achteraf, op een dramatische wijze

duidelijk maken waarom een bepaald gegeven is zoals het is (in het geval van Hitler abstinentie van alcohol en tabak).’ (55). Schenck (56) geeft een kortere versie zonder vermelding van het diploma-incident (maar het komt uit dezelfde bron). En Schenck schrijft verder dat Hitler zijn belofte van nooit meer te drinken niet gehouden heeft.

Hitler verontschuldigde zich later over die dronkenschap met het argument dat men op een bepaalde leeftijd alles wou proberen.

Zum Wein hatte er keinerlei Verhältnis (57). Hitler had geen affiniteit met het gewoon genot van een goed glas (witte) wijn. Tot ‘grote ontsteltenis’ van de wijnkenner Hanfstaengel deed hij suiker in een glas kwaliteitswijn (58). Hij waardeerde toch meer een glas bier. Reeds voor zijn bekering tot het vegetarisme dronk hij zoete of gezoete witte wijn (59). ‘Niet lang geleden dronk ik voor de eerste keer in mijn leven een echt goede wijn, met een buitengewoon bouquet. Diegenen die er ook van dronken, zeiden dat ze te zoet was. Ik ken mensen die normaal lijken en zich plotseling op dranken stortten die op mij het effect van vitriool hebben.’ (60). In 1923 is er sprake van het drinken van een glas droge Johannisbirger (een Duitse witte wijn van hoog niveau) ‘na daar een flinke schep suiker in gedaan te hebben’ (61). Later tijdens zijn laatste uren dronk hij zelfs een zoete Tokayer (62). Hij aanvaardde het glas champagne van zijn legerstaf om de wapenstilstand met Frankrijk te vieren (1940) maar hief enkel zijn glas tot een toast aan de lippen en dronk er niet van (63). Melk bij het ontbijt en soorten thee (o.m. citroenbloesem) waren zijn gewone dranken. Zijn dagelijkse wandeling van een twintig minuten van de Berghof naar het Theepaviljoen, een vrijstaand rond gebouwtje met uitzicht naar alle kanten een eind verder in de bergen, was een tijd vast ritueel. Daar werden dan dranken geschonken. Tijdens de oorlogsjaren veranderde dit (64).

Na Stalingrad kende Hitler een depressieve periode waarbij hij tijdelijk veel dronk. De auteurs van Het Boek Hitler vermelden deze terughoudendheid (tegenover alcohol) pas op het tijdstip dat Hitler deze opgaf. Ze citeerden een verklaring van Linge (Hitlers secretaris en duivel-doet-al bediende) dat Hitler na de slag bij Stalingrad bij ieder middag- en avondeten een aanzienlijke hoeveelheid jenever of cognac dronk. Ze verzwegen echter dat hij bij het drinken nooit de controle verloor en het drinken ook al snel weer opgaf (65).

Hitler en het roken

Er bestonden in nazi-Duitsland tegengestelde opvattingen en acties rond het roken en tabak. Nazi-groepen hadden belangen in de tabaksindustrie. De SA had haar eigen sigarettenmerken. Luxeuzen fotoplakboeken over Hitler werden uitgegeven door de tabaksindustrie (66) en de winsten gingen deels ook terug naar de fotograaf Hoffmann en naar Hitler. En toch waren Hitler

en andere nazi-prominenten fanatiek tegen roken. Duitsland stond toen op kop in de strijd tegen het roken en veel hedendaagse antiroken maatregelen werden toen al in Duistland ingevoerd. In de propagandafotoboeken werd Hitler als een asceet voorgesteld: vegetariër, geheelonthouder en niet-roker (67).

‘Het roken gaf Hitler reeds als jongeman op, waarbij financiële overwegingen de doorslag gaven. Pas later ontwikkelde hij gesterkt door sterfgevallen in zijn vriendenkring en populair - wetenschappelijke beweringen, een consequent afwijzende houding ten opzichte van roken. Hij verbood het in zijn persoonlijke omgeving, steunde antirokencampagnes en het medisch onderzoek naar dit ‘gif’, maar verbood het uit politieke overwegingen niet geheel.’ (68).

Enkel van het roken heeft hij later (na zijn Weense tijd, zie hoger Kershaw en volgend citaat) een systematische afkeer gehad en zich daar consequent van onthouden. Hitler zegt in Wenen in grote armoede geleefd te hebben: ‘Ik leefde maandenlang zonder ook maar de geringste warme maaltijd. Ik leefde op melk en droog brood. Maar ik gaf dertig kreuzers per dag uit aan sigaretten. Ik rookte vijftig tot veertig sigaretten per dag. ...Op een dag bedacht ik dat ik van vijf kreuzers wat boter kon kopen om op mijn brood te smeren. Ik gooide mijn sigaretten in de Donau, en sinds die dag heb ik nooit meer gerookt.’ (69).

10

Toen hij het voor het zeggen kreeg in Duitsland, werd er in zijn aanwezigheid niet gerookt en Hitler was er zich van bewust dat er wel gerookt zou worden van zodra hij weg zou gaan. ‘s Nachts na een laatste stafvergadering op de Berghof in de lente van 1941 gaf hij eens ‘een zoveelste lezing over het kwaad van tabak’. Hij was het niet eens met zijn tandarts, die meende dat roken de mond desinfecteerde en dat matig roken geen kwaad kon. Hij zou nooit een sigaar of sigaret aanbieden aan een geliefd persoon want hij zou deze een slechte dienst bewijzen. Hij beloofde een gouden horloge aan iedereen uit zijn kring, die het roken zou stoppen. Drank was minder gevaarlijk, vond hij. (70). Eva Braun moest van hem zonder meer het roken opgeven, maar rookte dan stiekem. Haar zuster Gretl brak met dit taboe door tot ergernis van Hitlers kring toch te roken (71). Volgens Schenck kon hij het niet verdragen als in zijn aanwezigheid door mannen gerookt werd, maar negeerde hij het soms van vrouwen (72). Nog een andere zus, Ilse Braun, rookte tijdens het kaarten en ging op de nog niet gedoofde sigaret in de asbak zitten toen Hitler binnenkwam. Hij genoot ervan zich langdurig het kaarten te laten uitleggen en informeerde erna via Eva naar de blaren op haar billen (73).

Maser wijst op Hitlers merkwaardige dualiteit tussen zijn nooit falende hoffelijkheid en zijn privé-meningen over vrouwen. ‘Vrouwen vergaf hij uitlatingen die mannen misschien hun vrijheid en nog meer zouden hebben gekost.(...). (Hij was) tegenover vrouwen altijd geduldig, attent en argeloos,

ook als zij hem onaangename dingen zeiden. Henriette Hoffmann - von Schirach bij voorbeeld werd door hem alleen scherp terechtgewezen toen zij zich een opmerking permitteerde over de manier waarop de joden werden behandeld.' (74).

Hitler: zowel asceet als zoetekauw

Hitler had - afgezien van het mythische propagandabeeld - in elk geval iets van een asceet en was matig in veel dingen maar ook vrij extreem ongedoseerd in de bruuske afwisseling van die ascese (zelfs tot een soort vasten of versterving) en van snoeperij. Abrupte koerswijzigingen, waar niet meer op teruggekeerd werd, vindt Schenck een wezenskenmerk van Hitler (75).

Hitler zelf heeft zijn afkeer van vlees nooit degelijk uitgelegd. Vlees eten gelijk stellen met 'lijken eten', is niet verhelderend, is geen uiting van een gesofisticeerde mening maar eerder een sterk primaire en diepe emotionele reactie, zoals Schenck ook schrijft. In zijn latere, strengere vegetarische fazen, maakte hij nog een enkele uitzondering voor levernoedels. Dat was vlees eten onder een sterk gecamoufleerde vorm: het mocht er niet meer uitzien als vlees van oorsprong. Het doet denken aan zijn weigering om geconfronteerd te worden met door hem veroorzaakt leed. Later kwam hij wel voor de dag met allerlei rationalisaties onder de vorm van historiserende of pseudowetenschappelijke theorieën. Zo weet Hitler het ongezonde in de voeding aan het koken van levensmiddelen: 'De natuur leert ons, dat een rationeel dieet gebaseerd moet zijn op het eten van dingen in rauwe staat. De wetenschap heeft eveneens aangetoond dat koken de vitaminen vernietigt, ...' (76).

Een asceet met verslavingen evenwel: hij was een onverbeterlijke zoetekauw 'Hij deed wel zeven klontjes suiker in een kopje thee', zegt Friedelind Wagner, kleindochter van Richard (77), en hij was dol op bonbons, chocola, slagroom, koekjes en allerlei gebak, vooral volgens Oostenrijkse recepten.

'Toch registreerden de NKVD-officieren (leden van een Geheime Dienst van de Sovjets) de snelle wisseling van matiging en geschrans in Hitlers eetgewoonten, die ook andere getuigen uit die tijd opviel. Zo vertelde Friedelind Wagner dat Hitler elke middag en soms 's avonds noedelsoep at, maar wel tot twee pond bonbons per dag opat. Zijn jarenlange kompaan Ernst Hanfstaengel noemde Hitlers 'koekjesvegetarisme' en zijn snoepzucht 'onbegrijpelijk'. In Het Boek Hitler wordt de dictator afgeschilderd als een persoon die onder stress grote hoeveelheden koolhydraten ('bonbons met ponden tegelijk') verstouwde (78).

Hij at (of dronk) een grote kom chocola met 'een enorm eiland van slagroom'

in 1937 toen Lord Halifax (79) op bezoek was en koffie dronk (80). Hij was dus, in tegenstelling tot de opinie van de verder vermelde auteur, geen bijna-veganist, want veelgebruiker van eieren, room en boter: een ovolactovegetariër dus (81).

Hitlers typische menu

De 'typische menu's' die gegeven worden in de volgende twee geciteerde boeken, putten al dan niet samengevat uit Masers boek. Daarom geven we hier dan onverkort Masers eigen versie en laten de nogal uiteenlopende interpretaties daarin vervat er op volgen (82). Schenck geeft daarbij als commentaar dat dit overzicht niet differentieert in een chronologische evolutie (83).

'10 uur: H. pakt (gekleed in een nachthemd) van een voor zijn deur staande stoel de door zijn bediende (van 1934-1939 Karl Wilhelm Krause, van 1939-1945: Heinz Linge) klaargelegde ochtendbladen, onbelangrijke telegrammen, nieuwsberichten, meldingen en voor hem persoonlijk bestemde boodschappen, enz., gaat weer in bed liggen en kijkt alles door. Daarna: wassen, eigenhandig scheren (later, nadat zijn handen als gevolg van zijn ziekte trillen, laat hij zich scheren) en aankleden.

Tegen 11 uur: De bediende klopt op de afgesloten deur met de begroeting: 'Goede morgen mijn Führer. Het is tijd!'

11 tot 12 uur: Hitler bestelt zijn ontbijt door te bellen. In de eerste jaren bestaat het als regel uit een glas melk en knäckebrood, later uit zoet wittebrood, appel-, pepermint-, of kamillethee (bij verkoudheden met een scheut cognac) en een appel. Soms neemt hij wel eens kaas (vooral Gervaiskaas).

In 1944/45 eet hij bij het ontbijt opvallend veel cake met chocola, of een pap die gemaakt is van rauwe in melk geweekte havervlokken, een geraspte appel en een paar noten, citroenen en een kiemdieet.

De adjudant brengt de belangrijkste rapporten en spreekt met H. af hoe laat de besprekingen worden gehouden. In de bunker van de rijkskanselarij gaat H. pas tegen 8 uur 's morgens naar bed, na het ontbijt met cake en na gespeeld te hebben met zijn jonge herdershond, de reu Wolf. Omstreeks 11 uur is er meestal luchtalarm waardoor de korte 'nachtrust' beëindigd wordt. Vóór de door de oorlog veroorzaakte onregelmatigheden: na 12 uur bespreking met medewerkers, adviseurs, ontvangst van leden van de regering en bezoekers enz.

Tussen 14 en 17 uur: middagmaal: fruit, soep (nooit met vleesbouillon, behalve er soms in gesmokkeld door zijn dieetkokkin), bonen, wortels en andere groenten, aardappels en altijd (uitsluitend met citroen klaargemaakte) sla. H. eet graag stampot, het liefst met witte bonen, gele erwten en linzen. Verder houdt hij vooral van in de schil gekookte aardappels die hij na het pellen in de boter doopt. Is er biefstuk dan laat H. zich – met het oog op de

gasten – een schijn-biefstuk serveren. Die bestaat doorgaans uit groenten. Zijn voedsel wordt gewoonlijk uiterlijk aan dat der gasten aangepast. Hij eet wat zijn gasten krijgen aangeboden, maar hij neemt geen vlees of dierlijk vet. Sinds 1941 eet hij sardines in olijfolie, maar hij blijft alle spijzen weigeren die met vlees zijn klaargemaakt (uitgezonderd leverknoedels). De groente moet met verse boter (en als die schaars wordt, met reuzel) worden bereid. Een tijdlang versmaadt hij ook eieren met echte kaviaar niet. Maar als hij de prijs hoort van kaviaar mag kaviaar hem niet meer geserveerd worden.

H. eet ook graag spiegeleieren met brood dat zonder gist gebakken moet zijn en zonder korst geserveerd moet worden. Hij heeft er geen bezwaar tegen om dagen achtereen melknoedels te eten. Alleen moeten die wel iedere keer op een andere manier zijn klaargemaakt (geroosterd, gebraden of gekookt enz.).

Tussen 20 en 24 uur: Avondeten: voor H. zijn er meestal gekookte eieren, aardappels in de schil en witte kaas.

Na het avondeten rust H. een uur (tijdens de oorlog kon dat niet altijd). Na Stalingrad drinkt hij een of twee glazen bier omdat hij hoopt daarna gauw moet te zullen worden. Deze poging geeft hij echter weer op als hij merkt dat het bier drinken hem zwaarder maakt.

Na het uurtje rust tussendoor: voor de oorlog 'gesprekken bij de haard', later besprekingen van de militaire situatie die zich in toenemende mate voortslepen tot het ochtendgloren en niet zelden tot 6 uur in de morgen of nog later duren. In 1944/45 (vooral in Berlin; vgl. het overzicht 'Hitlers hoofdkwartieren') is hij soms om 8 uur 's morgens nog op en houden zijn secretaresses, zijn adjudant Schaub of zijn lijfarts dr. Morell hem gezelschap.' (hierna volgt de zeer lange lijst met geneesmiddelen).'

Tot zover dit relaas van Hitlers gewone dagindeling en voedingsgewoonten. Bij zijn tijdelijk verblijf in het legerhoofdkwartier, de bunker in Brûly-de-Pesche (Belgische Ardennen) in juni 1940, luidt het commentaar dat Hitler, 'op het veganistische af', vegetariër was (84). Dit stemt overeen met wat in de 'Inleiding tot de Tafelgesprekken' uit de biografie van Werner Maser gehaald werd, alleen is de interpretatie erg verschillend. In zijn biografie van Hitler schetst Werner Maser een beeld van diens eetgewoonten, waaruit blijkt dat we hem niet echt vegetariër of geheelonthouder mogen noemen:(...). (85).

Besluit

Hitler evolueerde naar een consequenter en beperkter vegetarisch dieet.' Aan eten en drinken hechtte Hitler aanvankelijk weinig waarde. Hij at wat beschikbaar was. Vegetarisch at Hitler vanaf 1931, het sterfjaar van zijn nicht Geli Raubal. Na verschillende darmkolieken werd een speciaal dieetprogramma samengesteld.' (86). Hij was matig en zeer zelfbeheerst in veel dingen (niet-roker, matig alcoholgebruik) en alhoewel Goebbels'

propagandabeeld mythische proporties aannam, had hij toch iets van een asceet maar dan een met een compenserende verslaving aan zoetigheid. Van de vele mogelijke motieven voor zijn vegetarisme, is er ook dat van zich willen onderscheiden, zelfs van zijn eigen intieme kring.

We besluiten deze beschrijving met een passage uit 'Er ist wieder da' van Timur Vernes (87). In de tweede zin spreekt de 'herrezen' Hitler. "Is het toeval? Ik bedoel dat u ook vegetariër bent?" "Absoluut niet," zei ik, "je moet gewoon je verstand gebruiken. Ik ben het nu al zo lang, dat het eigenlijk een kwestie van tijd is voordat ook andere mensen tot deze overtuiging geraken. (...)"

Noten

- 1 Prof. Dr. H.W. von der Dunk, Nawoord. De Hitler-gesprekken en het waarheidsvraagstuk, p. 266/267, in: Hermann Rauschning, *Gesprekken met Hitler*, de Prom Amsterdam/Antwerpen 2003² (1940/1973) (vert. van *Gespräche mit Hitler*, Europa Verlag Zürich 1940/1973). Mijn ontcurivering.
- 2 Belangstelling voor Hitler tonen , kan wel eens een vraag tot verklaring (=verantwoording) voor die belangstelling oproepen. Een andere commentaar op dit artikel luidde ook dat Hitlers vegetarisme geen onderwerp voor een artikel hoort te zijn, wel bijvoorbeeld iets uitermate gewichtigers als de Holocaust. Nog een andere commentaar beduidde dat het geen ernstig te nemen onderwerp was ("die grap"). Diepgaander kritiek op zich bezighouden met (triviale?) aspecten van Hitlers persoonlijk leven verwijst naar een bepaald standpunt innemen omtrent de kwestie van het gewicht toekennen aan de persoonlijkheid van Hitler (versus het overwicht toekennen aan de omstandigheden). Het ontelbaar aantal publicaties over alle aspecten van de persoon Hitler doet niet af aan dit standpunt. '(Haffner) beschreef Hitler als iemand met een ongewoon armelijk persoonlijk bestaan, als een man met een wegwerpleven: geen opleiding, geen beroep, geen liefde en vriendschap, huwelijk of vaderschap. Politiek was voor hem een levenssurrogaat. Bij deze *unperson*, aldus de latere Hitler- biograaf Ian Kerschaw, vielen privé-leven en openbare politiek volledig samen. Desondanks zijn er nog steeds historici op zoek naar allerlei details uit zijn particuliere leven om Hitler te verklaren.' Dit dus in tegenstelling tot Haffner zelf. Frits Boterman, het ongelijke duel tussen Haffner en Hitler, p.213, in: Sebastian Haffner, *Kanttekening bij Hitler*, Rainbow Pockets A'dam 2002 (vert. van *Anmerkungen zu Hitler*, 1978).
- 3 Sebastian Haffner, *Kanttekeningen bij Hitler*, Becht Amsterdam s.d. (vertaling van *Anmerkungen zu Hitler*, Kindler Verlag München 1978), pp. 193/194.
- 4 Het nazi-bewind voerde wetten in die het dierenwelzijn moesten bevorderen.
- 5 Luc Devriese, Vlees eten, mag dat wel? Voorgeschiedenis van de het hedendaagse vegetarisme. Van Mensen en Dieren. Deel 2, in: *van Mensen & Dingen, Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen*, 11e jrg nr. IV 2013, p.5-40.
- 6 Bijvoorbeeld op p. 143 bij William L. Shirer, *Opkomst en ondergang van het Derde Rijk*, Becht Amsterdam s.d. (vert. van *The Rise and Fall of the Third Reich*).
- 7 John Lukacs, *Hitler en de historici, de plaats van Adolf Hitler in de 20ste eeuw*,

- Mets & Schilt, A'dam 1999/deze uitgebreide uitgave: 2008 (oorspronkelijke Engelse uitgave 1997/2008), p. 258.
- 8 Ian Kershaw, *Hitler, Hoogmoed 1889-1936, Vergelding 1936-1945*, Spectrum Utrecht, eendelige uitgave 2006² / 1ste druk 2005 (vert. van *Hitler Hubris 1889-1936, Nemesis 1936-1945*, 1998/2000), p.556.
 - 9 Kershaw, Deel 2, p.691.
 - 10 Kershaw, Deel 1, p. 399 nota 14, de bladzijden verwijzen naar de eerste Schenck-uitgave in 1989; voor de door mij gebruikte uitgave: zie eindnoot 18.
 - 11 Henrik Eberle en Mattias Uhl, *Het Boek Hitler, Het onthullende dossier van de Russische Geheime Dienst*, 2006² (2005) (vert. van *Das Buch Hitler* 2005), p.415.
 - 12 Het Boek Hitler, p. 485 nota 488.
 - 13 'De feiten over Hitler', recensie door Arthur Stam van het boek *Adolf Hitler* van John Toland, Vrij Nederland van 8 juli 1978, p. 19.
 - 14 P.F.M. Fontaine, *De onbekende Hitler*, Ambo Baarn 1992. Henk van de Capelle en Peter van de Bovenkamp publiceren een reeks boeken over Hitler en omgeving. Deze bevatten veel beeldmateriaal en zijn populariserend bedoeld. De auteurs nemen bekende wat sensationele maar erg betwiste theorieën over, zoals Hitlers monorchisme, zijn sexuele perversie,... (Van Capelle, H. en van de Bovenkamp, P., *Hitlers handlangers*, Verba Soest 2004, p. 182).
 - 15 John Toland, *Hitler, het einde van een Mythe*, Bruna & Zn, Utrecht 1983⁴/1977¹ (vert. van *Adolf Hitler*, 1976), p. 46.
 - 16 Kershaw Deel 1, p. 92.
 - 17 Ernst Günther Schenck, *Patient Hitler, eine medizinische Biographie*, Bechtermünz Verlag, Genehmigte Lizenzausgabe für Weltbild Verlag Augsburg 2000, p. 34.
 - 18 Toland pp. 83/84; honden- en kattenvlees: blijkbaar is dit niet zomaar een frontlegende, een fantasierijk gerucht. Zie het hondenvleesverbruik tijdens de wereldoorlogen in België: Luc Devriese, o.c., pp. 28-31.
 - 19 Guido Knopp, *Hitler, een balans*, Deltas, 2000 (vert. van *Hitler – eine Bilanz*, 1995), p. 129.
 - 20 Schenck, p. 36.
 - 21 Kershaw Deel I, p. 349; ook Schenck p. 37.
 - 22 Schenck, p. 56.
 - 23 Schenck, p.37.
 - 24 Schenck, p. 41. Eigenlijk Ostera Bavaria. Het restaurant bestaat nog altijd op dezelfde plaats, heden onder de naam Osteria Italiana. Jeroen Meus toont dit restaurant als hét lievelingsrestaurant van Hitler in de afgevoerde VTR-uitzending over de Plat Préféré van Hitler. Zie verder eindnoot 67.
 - 25 haar moeder Angela sr. was later kok op de Berghof, zie verder.
 - 26 Toland, p. 275 en *voetnoot; *Leberknödel*: balletjes van aardappel en varkenslever, zie nl. wikipedia; Schenck, p. 38: Hitler zelf zegt erover...*der einzige Kompromiß...*
 - 27 Fontaine, p. 66.
 - 28 Werner Maser, *Hitler, Legende, mythe, werkelijkheid*, 1985² (1973¹) (vert. van *Adolf Hitler, Legende, Mythos, Wirklichkeit*, Bechtle Verlag München 1971), p. 323. Masers reputatie van betrouwbaarheid kreeg een flinke deuk nadat hij zich ingelaten had met de vermeende 'zoon' van Hitler. Het bestaan van die zoon (of heden kleinzoon), is een fabeltje. Zie Jean-Paul Mulders, De kleinzoon

van Hitler, p. 114, in: *Knack* van 18 april 2012, pp. 114-118. En in het boek van Siegfried Debaeke, *Hitler in Vlaanderen*, De Klaproos Brugge 2011, op p. 165, luiden de beschuldigingen nog ernstiger: *...schaamteloos (...) vervalsen... alle grenzen van goed fatsoen (...) overschrijden... zijn vak te schande maken*. Fontaine schrijft al in 1992 (p. 88, voetnoot) dat dit een fabeltje is. Hij verwijst naar secretaresse Schroeder voor het gerucht, maar schrijft niet op welke grond hij dit een fabeltje vindt.

29 Schenck, p. 39.

30 Schenck, p. 67.

31 Toland, p. 342.

32 Schenk, pp. 42 e.v.; Maser p. 350; www.xs4all.nl/~jeroenvu/gwv/hitler.htm. Rudolf Hess, Hitlers plaatsvervanger, vegetariër, niet-roker, niet-drinker, bracht zijn eigen vegetarisch potje voor de lunch mee naar Berlijn of naar Berchtesgaden maar dat werd hem na een tijd verboden door Hitler, die het eerst niet gemerkt had. Hess gebruikte daarna de lunch daar nog maar zelden. Van Capellen en van de Bovenkamp, o.c. 2004, p.76.

33 Groenten en fruit gedijden niet goed op die plaats; Schenck, p.63; en.wikipedia: Adolf Hitler's vegetarianism.

34 Toland, p. 418.

35 Toland, p. 800. Er wordt aan getwijfeld of hij dit slachthuis bezocht heeft. Kershaw (Deel 2, p. 708) vermeldt wel dat er vanuit het legerhoofdkwartier in de Oekraïne, de *Werwolf*, bezoek werd gebracht door de secretaresses o.m. aan een slachthuis annex vleesfabriek. Hitler vermeed immers rechtstreeks geconfronteerd te worden met gruwelijke zaken (Knopp, p. 154: 'Hij heeft het gruwelijke verre van zich gehouden'), met dierenleed (In en.wikipedia: volgens de BBC-reeks *The nazis. A warning from history*. Geproduceerd door Laurence Rees met advies van Ian Kerschaw, BBC 1999. Ik heb de dvd's bekeken maar dit niet gevonden) en met de gevolgen van zijn misdadige beslissingen. Maser (p.251) schrijft het volgende over Hitlers vermijden van confrontaties met die gevolgen: 'De mening dat Hitler, die zonder aarzelen doodvonnissen ondertekende (...), beslist in staat zou zijn geweest om zelf te doen waartoe hij het bevel gaf, is gebaseerd op het vermoeden dat hij wegens zijn enorme fysieke en psychische belasting zijn krachten beheerst moest gebruiken en alleen om die reden confrontaties van deze soort vermeed. De bewijsbare feiten spreken overtuigend tegen deze stelling. Het feit dat hij zelfs nog niet eens een van zijn dieetkooksters, van wie plots bekend werd dat zij van joodse afkomst was, in haar gezicht durfde te zeggen dat hij haar ontslag gaf aangezien zij Jodin was (noot 356), doet bovendien vermoeden dat hij zelf ook in verband met de uitmoording van de joden, 'slechts' onmenselijk was zolang hij niet oog in oog stond met zijn slachtoffers(...)'. Volgens Schenck zou er op vraag van Hitler voor gezorgd zijn dat deze vrouw later 'arisch' verklaard werd (pp. 62/63). Zo is er een bekend incident (zie ook hoger) de vrouw (de dochter van Hitlers hofphotograaf Hoffmann) van de (vroegere) leider van de Hitlerjugend Von Schirach. Deze vrouw vertelde over de slechte behandeling van de joden in Nederland, waar zij op bezoek geweest was. Hitler werd kwaad en barstte uit over het nutteloze van menselijkheid en de vrouw vluchtte weg uit de kamer, werd daarna verzocht te vertrekken (met haar man) en was voortaan persona non grata bij de kring rond Hitler (Knopp, p. 154; Toland, p. 803; Fontaine, p. 209: er viel een ijzige stilte en Hitler ging kort erna weg. Zeer uitgebreid bij van Capelle en van de

Bovenkamp, o.c., pp. 150/151). De executie van de samenzweerders van de aanslag op Hitler op 20 juli 1944 werd op zijn bevel gefilmd, maar het is niet zeker dat hij die gruwelijke beelden heeft bekeken. 'De getuigenissen spreken elkaar tegen', schrijft Kershaw (Deel 2, p. 917).

- 36 Toland, pp. 800/801.
- 37 Toland, p. 886.
- 38 Maser, p. 379.
- 39 Schenck, p. 41.
- 40 Schenck, pp. 61/62.
- 41 Toland, p. 286; Fontaine, p. 233.
- 42 Toland, p. 431.
- 43 Lukacs, p.78.
- 44 Toland, p. 735.
- 45 Het Boek Hitler, p. 454 noot 181.
- 46 Toland, p. 861.
- 47 Lukacs, pp. 51, 76 en 139.
- 48 https://en.wikipedia.org/wiki/adolf_hitler's_vegetarianism. <https://de.wikipedia.org/wiki/Vegetarismus>
- 49 Schenck, pp. 266/267.
- 50 Fontaine, pp. 232 tot 234
- 51 Fontaine, p. 66. Hij dronk tijdens zijn kanselierschap een speciaal voor hem gebrouwen bier met een laag alcoholgehalte.
- 52 Fontaine, p. 232.
- 53 *Hitlers Tafelgesprekken 1941-1944*, vert. uit het Engels door Peter Andriess en ingeleid door Bert Natter, De Prom Amsterdam 2005 (1980), p. 146, nacht van de 8ste - 9de januari 1942.
- 54 Maser, p. 69, uit dezelfde bron.
- 55 Fontaine, p. 40.
- 56 Schenck, p. 33.
- 57 Schenck, p. 33.
- 58 Fontaine, p. 94: een Rüdeshheimer Gewurztraminer.
- 59 Toland, p. 803.
- 60 *Hitlers Tafelgesprekken*, p. 175, 22 januari 1942 avond; Schenck, p.33.
- 61 Toland, p. 154; zie ook Jeroen Meus in eindnoot 67.
- 62 Toland, p. 981.
- 63 Toland, p. 662.
- 64 Schenck, p. 69.
- 65 Het Boek Hitler, p. 415.
- 66 Gie van den Berghe, *Kijken zonder zien, omgaan met historische foto's*, Pelckmans Kalmthout 2011, p. 87.
- 67 Idem, pp. 96/97. Internet over Hitlers vegetarisme: -nl.wikipedia.org/wiki/Adolf_Hitler -en.wikipedia.org/wiki/adolf_hitler's_vegetarianism; www.thirdreichruins.com/gutshofteehaus.htm
- Zijn anti-rookhouding heeft minder aandacht gekregen dan zijn vegetarisme, waarover er uitgebreid discussie gevoerd wordt op het internet. Het al dan niet vegetarisch zijn van Hitler blijft de discussie beroeren, alsof Hitlers vegetarisme een smet zou werpen op het principe van het vegetarisme. Er loopt een discussie op internet hoe consequent Hitler daarin wel geweest is en of Hitlers vegetarisme het ganse vegetarisme niet in diskrediet brengt. Zie daarvoor

ook het beruchte afgevoerde Canvasprogramma met het lievelingsgerecht of de *Plat Préféré* van Hitler: volgens dat programma *forel in botersaus* of *forel meunière* (een referentie hiernaar www.xs4all.nl/~jeroenvu/gwv/hitler.htm). Hitlers at inderdaad graag *forel in botersaus*, toch in een bepaalde periode (Schenck, p. 37, in 1929), maar hét lievelingsgerecht? Daarvan vinden we er meer. In het boek van Pauline Kohler, *the woman who lived in Hitlers house*, is dit Hitlers lievelingsgerecht. Deze bron wordt echter beschouwd als helemaal niet betrouwbaar en zelfs als een vervalsing (zie een beetje verder over de websites i.v.m. Pauline Kohler). Jeroen Meus, de kok en woordvoerder van het programma, verklaart in het Canvasprogramma dat Hitler geen echte vegetariër was en dat hij daarin ook dubbel was: hij beweerde dat hij iets was maar was het niet! ‘*Zo kennen we hem natuurlijk*’, zegt Jeroen wijsneuzig. Jeroen demonstreert ook Hitlers wijze van witte wijn drinken door een zakje suiker toe te voegen aan zijn glas witte wijn en dit terecht ‘walgelijk’ te vinden. (internet www.youtube.com/watch?=&google op *Plat Préféré* Hitler 25 oktober 2008 – fragment nog bekeken op 13 augustus 2013).

Over het boek: Pauline Kohler, *The woman who lived in Hitlers house*. Dit boek werd uitgegeven in 1940 (!) in Londen. Het zou deel uitmaken van de British Black Propaganda. (vervalste informatie doorgeven om de vijand in diskrediet te brengen bij de eigen bevolking; zie de Engelse wikipedia- website daarover) tijdens de Tweede Wereldoorlog, geleid door een afdeling van de Britse Geheime Dienst. Fontaine (p. 140) gebruikt de Nederlandse uitgave van het boek (uit 1941!) als bron, bv. over de inrichting van het Berghof. Hij neemt het verhaal over cellen in de kelder, waar Pauline Kohler getuige zou geweest zijn van een strafuitvoering op een dienstmeisje, een geseling, over. Meerdere auteurs zouden schuilgaan achter de fictieve naam P.K. Eén van auteurs of de eigenlijke auteur zou Richard of Ronald Collier (Kohler?) heten. Diens dochter Karilyn (als we mogen afgaan op oncontroleerbare internetgegevens) verdedigt haar vaders actie als gerechtigd en beweert dat niet alles vals, d.w.z. fictief is in het boek. Volgens haar zou de vertellende persoon bestaan hebben en is er documentatie verzameld waarop het boek mede gebaseerd is. Deze paragraaf over het boek is gebaseerd op de volgende internetwebsites: <http://forum.axhistory.com/viewtopic.php?f=77&t=152342>; www.nizkor.org/ftp.cgi/people/h/hitler.adolf/oss.papers/text/oss-sb-kohler; www.artifact.com/auctions-lot/books-kohler-pauline-pseudonym-i-was-hitler-s (versie 13 augustus 2013).

68 Het Boek Hitler, p. 484, noot 475, verwijzend naar Schenck pp.32-38.

69 Hitlers Tafelgesprekken, p. 274, nacht van de 11de 12de maart 1942; Schenck, p.32 uit dezelfde bron.

70 Toland, p. 801.

71 Kershaw Deel 2, p. 300.

72 Schenck, p.32 en Maser, p. 311.

73 Maser, pp. 311/312.

74 Maser, p. 312. Zie ook verder andere versies van dit verhaal.

75 Schenck, p. 32.

76 Hitlers Tafelgesprekken, p. 338, Rijkskanselarij, 25 april 1942 middag.

77 ‘*Eeuwig laaiend vuur*’, interview van Cherry Duyns met Friedelind Wagner, Vrij Nederland 28 juni 1980, p.7.

78 Het Boek Hitler, pp.415/6.

79 Buitenlandminister, voorstander van een verzoeningspolitiek tegenover Hitler,

- in tegenstelling tot Churchill.
- 80 Toland, p. 455.
- 81 www.xs4all.nl/~jeroenvu/gwv/hitler.htm ; <http://jeroenvu.home.xs4all.nl/gwv/hitler.htm>
- 82 Maser, pp. 349 tot 351.
- 83 Schenck, p. 40.
- 84 Geert Clerbout, *Publiek Geheim, Plekken met een verborgen geschiedenis*, Canvas en uitgeverij Van Halewyck 2011, p. 207, naar R. Mathot, *Hitler in België*, Lannoo Tielt 2001³, p. 107.
- 85 Hitlers Tafelgesprekken, Inleiding, pp. ii en iii.
- 86 Het Boek Hitler, pp. 485/6, noot 478, met verwijzingen naar Schenck en naar Maser. 'Op de Duitsers kwam Hitler over als pretentieloze asceet en eerste dienaar van zijn volk. Sinds de zelfmoord van zijn nicht at hij geen vlees meer en vermeed alcohol en tabak.' (Knopp, p. 15). En Hitlers relaties met vrouwen werden geheim gehouden. Hitler als asceet, geheel toegewijd aan de Duitse Zaak, is een mythisch propagandabeeld, waartoe imagovorming via fotomateriaal (Hoffmann) en door propagandaminister Goebbels bijgedragen hebben. Zie ook Laurence Rees, *Het charisma van Adolf Hitler. Hoe hij miljoenen naar de afgrond leidde*, Ambo Amsterdam 2013³), (vert. van *The dark Charisma of Adolf Hitler. Leading millions into the Abyss*, BBC 2012), p. 107 over de creatie door Goebbels van de Führer-mythe.
- 87 Timur Vermes, *Daar is hij weer*, De Bezige Bij Antwerpen, Antwerpen 2013 (vert. door Liesbeth van Nes uit het Duits: *Er is wieder da* , Bastei Köln 2012), p. 140.

EEN KLEINE GESCHIEDENIS VAN LIEFDE VOOR DIEREN EN DIERENBESCHERMING IN VLAANDEREN, in het bijzonder in de regio Gent

Luc Devriese

Samenvatting

Nadat de trend al eerder ingezet was in Engeland en in grote steden zoals Parijs en Brussel, voltrok zich ook bij ons een mentaliteitswijziging in de houding van mensen tegenover dieren. Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw begonnen vooral rijke stedelingen zich te bekommeren om dierenwelzijn. In dit artikel worden na enkele snapshots uit veel vroeger eeuwen, de 19de- eeuwse wetgevende initiatieven van de Gentse gemeenteraad beschreven. Daarna komt het lot van vooral paarden ingezet in de wereldoorlogen aan bod. De activiteiten in de eerste helft van de 20ste eeuw van de Maatschappij tot Bescherming der Dieren van Gent en Oost-Vlaanderen die ook een zekere uitbreiding kenden naar West-Vlaanderen, vormen het hoofdthema van dit artikel. In Gent was Alice Buysse de onvermoeibare promotor, onder andere van dierenasielwerking. Het beschrevene is grotendeels het resultaat van de systematische studie van de Gentse gemeentelijke reglementeringen en van het tijdschrift ('bulletijn') en de almanak Beschaven – Civiliser uitgegeven door de Maatschappij. Dit wordt aangevuld met eerder toevallig aangetroffen verhalen en verhaaltjes. De inhoud van dit artikel is nog verder beperkt door de herkomst van de gegevens: overwegend Oost-Vlaanderen en vooral Gent tot ca. 1950. Daarom is dit een 'kleine geschiedenis' van liefde voor dieren en dierenbescherming in Vlaanderen. Ondanks de onvolkomenheden eigen aan dit type 'histoire anecdotique' laten de gegevens toe de beweegredenen van de toenmalige dierenbeschermers duidelijk te karakteriseren. Het streefdoel werd naar buiten toe antropocentrisch voorgesteld met nadruk op het nut van bv. veel wilde vogels voor de mens en vooral op de invloed van het gedrag ten opzichte van dieren op dat van mensen onderling. Niet toevallig heette het tweetalige tijdschrift van de Gentse vereniging: 'Beschaven - Civiliser'. In werkelijkheid echter waren de motieven pathocentrisch: men wilde vooral lijden van weerloze dieren vermijden. Dat is in de eerste decennia van de 21ste eeuw nog steeds de overheersende houding in deze materie.

INLEIDING

We kunnen ons nauwelijks voorstellen hoe men vroeger omging met huisdieren die overtalig waren of niet direct nuttig, zelfs als ze tot de meest geliefde soorten behoorden. Loslopende honden, 'rekels' genaamd, werden systematisch vernietigd: doodgeslagen (1). Zelfs nuttige huisdieren werden bepaald niet zachtzinnig behandeld. De prestaties van de officieel aangestelde hondenslayers in onze steden staan nauwkeurig opgetekend in de stadsrekeningen en hun verhaal werd gepubliceerd (2). Niet enkel 'overtollige' honden moesten er aan. Volgens de 'Gazette van Gend' werden er in de winter van 1837 - 1838 drieduizend katten gestroopt in deze stad. Dit getal is gebaseerd op de verklaringen van vellenverkopers die verder beweren dat de huid van katten van betere kwaliteit is in de winter. Hun vlees wordt als lekker bestempeld (3). Dit om even heel bondig te situeren in welke harde leefwereld het hiernavolgende zich afspeelt.

Daar kwam reactie tegen. In Engeland ontstond in 1824 de eerste Vereniging voor Dierenbescherming en een eerste wet tegen mishandeling van honden werd er in 1835 aangenomen (4). In België werd een dergelijke vereniging in 1863 opgericht. In 1908 stichtte de Brusselse pionier Jules Ruhl het nu oudste Belgische dierenasiel Veeweyde. De zeer actieve inrichtende vereniging beperkte haar activiteiten niet tot het Brusselse. Ze maakte propaganda voor dierenbescherming tot in de kleinste dorpjes (afb. 1).

Afb. 1. De Brusselse vereniging Veeweyde propageerde actief de dierenbescherming op het Vlaamse platteland. Deze emailplaat hing destijds aan het vroegere gemeentehuisje van Leuwergerm, nu Zottegem (met dank aan Hugo De Smaele).

In 1867 werd ook in België wetgeving van kracht die misdrijven tegen dieren beoogde, maar die had vooral het verhinderen van schade aan andermans dieren tot doel. De gevallen behoorden tot de categorie misdaden en wandaden tegenover eigendommen. De bescherming van het eigendomsrecht stond centraal, niet de dierenbescherming (5). Weliswaar werd toen ook al wreedheid tegen dieren, met name 'buitensporige' mishandelingen begaan

door of op gezag van de eigenaar geïmposeerd maar die toepassing bleef zwak. Men bekommerde zich vooral om het lot van trekdieren (waarover verder meer) en men ging in tegen het organiseren van dierengevechten. Daarvoor waren er stedelijke politiereglementen van kracht. De algemene Belgische wet op de dierenbescherming, de eerste die naam waardig, bekend als de wet Asou, kwam pas in 1929 tot stand (6). Ook initiatieven van privé personen gingen in die richting.

Voorafgaand aan de beschrijvingen uit de werkelijke ontstaansperiode belichten we enkele snapshots van al of niet 'echte' dierenliefde in vroeger eeuwen, maar het verhaal komt pas goed op gang in de laatste decennia van de 19de eeuw.

IN DE PREHISTORIE?

Een voorwaar uitzonderlijke archeologische vondst: beenderresten van een oudere man met zijn hand boven het skeletje van een hondpup, samen begraven zowat 10.000 à 12.000 vC ergens in het huidige Israël (7). Dat kan niet anders uitgelegd worden dan als een uiting van liefde en waardering voor dieren in een ver, heel ver verleden. En zo zijn er nog meer archeologische bevindingen, gaande van zorgvuldig behandelde Egyptische dierenmummies tot kostbaar getuigde paarden begraven samen met hun 'koninklijke' eigenaars in de centraal - Aziatische permafrost. Het feit dat die dieren geofferd waren - ons ondermeer bekend uit het bijbelverhaal van Abraham – betekent daarom niet dat ze slecht behandeld werden. Integendeel: in die context werden ze hoog geëerd en piekfijn verzorgd.

Dergelijke archeologische vondsten zijn bij ons voor wat de prehistorie betreft (nog) niet gedocumenteerd. Wel werden sporen van niet bepaald zachtzinnige manieren van dierhouderij (loopbeenletsels door vastbinden, gebitletsels) aangetroffen (8). Maar toch ... De in de inleiding geschetste taferelen met hondenslayers en dergelijke mogen niet gegeneraliseerd worden. Het is uiterst moeilijk inzicht te krijgen in het al of niet bestaan in het verre verleden van bekommernis om dierenwelzijn, los van gevoelens voortspruitend uit het materiële voordeel dat dit voor de mensen kon opleveren. Maar dergelijke gevoelens moeten wel degelijk een rol gespeeld hebben in de domesticatie van dieren, ook in onze streken.

Misschien mogen we ons toch voorzichtig wagen aan een veronderstelling gebaseerd op de selectie door domesticatie van zogenaamde 'juveniele' trekken onder de huisdieren zoals beschreven door Konrad Lorenz. Door uitselecteren van de minst schuwe en minst agressieve individuen ontwikkelden zich huisdierlijnen met genetisch vastgelegde 'aangename', vriendelijke of toch als minder bedreigend ervaren morfologische en gedragskenmerken: korte 'lieve snoetjes', een groot gewelfd voorhoofd, grote ogen, mooi ronde wangen, kwispelstaarten, 'dankbaar' kijken, enz... Deze vormen een geheel van

stimuli die mensen (en sommige andere dieren!) er toe brengen goed zorg te dragen voor kinderen en jonge hulpeloze diertjes, ook van andere soorten (9). Ook niet toevallig is het beeld dat kinderen van de niets en niemand ontziende natuur opgelepeld krijgen gekleurd door de voorstelling van Bambi à la Disney of van 'schattige' weerloze panda's in dierentuinen. Van misleiding gesproken ...

Men kan zelfs de vraag stellen of onder de jagers-verzamelaars levend in uiterst precaire situaties, de groepjes en personen met meer empathie voor dieren soms een selectief overlevingsvoordeel konden hebben tegenover anderen. Huisdieren waren immers op zeer diverse manieren nuttig om te overleven. Moeilijk te bewijzen, maar toch ... :

BEVOORRECHTE BEESTJES VANAF DE ROMEINSE TIJD

Verzorgd en geofferd

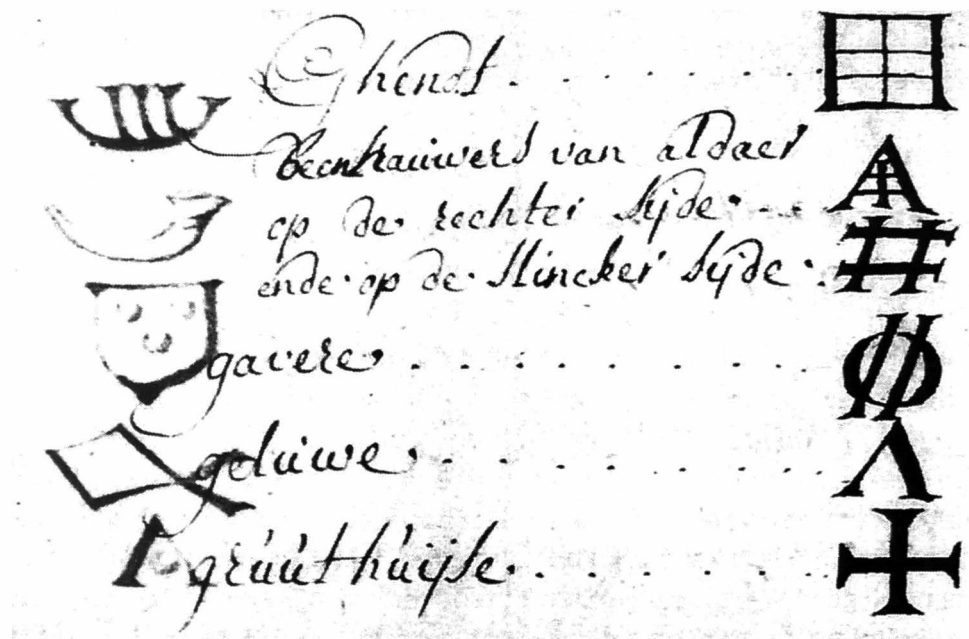
Archeozoölogisch onderzoek reveleerde dat grote en kleine hondentypes in Noordwest Europa in de Romeinse tijd ontstonden, terwijl er voordien slechts een algemeen middelgroot type voorkwam (10). Gespecialiseerde rassen werden gefokt: grotere jacht- of waakhonden en kleine troetelrassen. Uit die tijd dateert ook een voor wat onze streken betreft eerste archeologische aanwijzing voor uitgesproken zorg voor dergelijke dieren: een schedel van een kleine hond gevonden in Tongeren met tandverlies en sterke tandslijtage laat veronderstellen dat minstens dit dier aangepaste voeding kreeg. Het leefde veel langer dan normaal met een dergelijk gebit kan worden verwacht (11). 'Tempelhonden' werden gekweekt en opgedragen aan de geneesgod Asclepius en aan Minerva, onder meer in Bath in het zuidwesten van Engeland.

In deze context mogen ook de rituele bijzettingen – ook in onze streken - van dierenlijken niet vergeten worden. Grafvondsten vanaf de Romeinse tijd tot in de zesde eeuw getuigen van de waarde die men zowel aan gezelschapsdieren als aan nutdieren hechtte. In een Tienense tumulus (Grijpenveld) vond men naast voedselgiften resten van volgende bij het begrafenisgebeuren geofferde dieren: minstens één paard, zes honden, twee lammetjes, een speenvarken, vogels en vis (12). Hoewel dit ons luguber lijkt, kan het niet anders dan dat men in die tijd hoge waardering had en bijgevolg veel zorg droeg voor de offerdieren en hun soortgenoten.

Herdershonden, jachthonden en troeteldiertjes

Ook bij ons bestond er dus in vroeger eeuwen oprechte liefde voor dieren, vooral voor honden. Niet alle honden deelden het risicovolle bestaan van de 'rekels', niet om het even welke hond kon zomaar doodgeslagen worden. Dat was uitgesloten voor waakhonden en voor herdershonden (bij ons vooral

koewachtershonden, koehonden: de Vlaamse Bouvier, afgeleid van 'boeuf': rund) en bovenal voor jachthonden die gemerkt waren (afb. 2). Jachthonden houden was het voorrecht van de adel en andere rijke lui. In sommige steden bepaalde de reglementering dat enkel lieden in het bezit van een rijpaard, een vaatje zout of andere dure goederen er een jachthond of een grote hond mochten op na houden. In Gent mochten ook de leden van de vrije beenhouwersnering jagen en over jachthonden beschikken en dit tot in 1540 toen Karel V dat voorrecht na de Gentse opstand afschafte.

Afb. 2. Dit syn de marcken van den honden van sommige prochien ende heerlichheden ... ten jaere 1502 ende andere (uit het Rijksarchief Brugge, fonds Boesinghe nr. 424A; met dank aan Lorette Van Waesberghe en Maria Negroni). Men herkent het merk van Gent en van de Gentse beenhouwers.

Middeleeuwse hondenslagers moesten oppassen met kleine hondjes. Die konden toebehoren aan rijke en machtige dames (afb. 3). Hoe kleiner de hond, hoe chiquer het stond. Bij schoothondjes kon dood slaan dan ook niet door de beugel. En nog wel letterlijk. Vandaar een Amsterdams stedelijk reglement als dit: *Soo en moeder niemant honden houden, uutghenomen cleyne honden die door een voetyser van een zadel moghen* en niet groter (honden) te houden, dan die *doer den boghel moghen*. Vroeger mochten er dus binnen de stadsmuren alleen kleine honden worden gehouden die door een ijzeren (stijg)beugel pasten. De uitdrukking 'niet door de beugel kunnen' zou hieraan ontleend zijn, zo neemt men aan (13).

Middeleeuws gevoel voor dierenleed?

Een mooi verhaal opgetekend in een zogenaamd mirakelboekje uit Zaffelare, deelgemeente van Lochristi, met een kerk toegewijd aan O-L-Vrouw en de heilige Petrus, lijkt op het eerste gezicht te wijzen op een medegevoel voor het leed van dieren. Het werd opgetekend vóór 1573 (vermoedelijk omstreeks 1540), maar is zo goed als zeker nog een paar eeuwen ouder dan de optekening zelf. Het gaat als volgt (in hedendaagse taal overgezet) (14):

Jan Muelaert, heer van Eksaarde (buurdorp), achtervolgde tijdens een jachtpartij een hinde tot op het kerkhof rond de kerk van Zaffelare. Het dier vluchtte het gebouw binnen tot bij het beeld van O-L-Vrouw. De jachthonden bleven achter en lieten de prooi met rust, maar de verbolgen jager stormde binnen. Daar vond hij de hinde voor het Mariabeeld, rustend met de voorpoten op het altaar om er beschutting te vinden. De jager nam zijn steekwapen, een takkenspriet, stak het in de flanken en de hinde stierf. Maar de man werd ter plekke blind geslagen en blind bleef hij zijn leven lang. In het 16de eeuwse Nederlands klinkt de belangrijkste passage als volgt: (de jager vond) *die hynde voor marien beelde metten tweeen vooersten voeten ofte poeten up den houtaer (altaar) omme bescut te zijne.*

De Muelaerts waren nazaten van de heren van Gavere en ze behoorden in die hoedanigheid tot de hoge Vlaamse adel. Een Jan van Gavere, gezegd Muelaert, was heer van Eksaarde in 1277. Een kleinzoon en naamgenoot van hem leefde omstreeks halverwege de 14de eeuw. Eén van die twee dus kreeg op die gedenkwaardige dag zijn welverdiende straf. Waaraan had de edele heer Muelaert zich hier zo bezondigd in de ogen van tijdgenoten? Dat het wreedheid jegens dieren zou geweest zijn, mogen we gerust vergeten. Het kunnen twee zware vergrijpen geweest zijn. Hij had de kerkvrede verstoord door te doden en bloed te vergieten in een vluchtplaats waar achtervolgden - zeer tijdelijk - veilig waren. Meer prozaïsch is een tweede overtreding: de heer had zich niet beperkt tot jacht op zijn eigen domein, hij was het territorium van een andere, nog machtiger 'heer' binnengedrongen. Zaffelare hoorde immers toe aan de Gentse Sint-Pietersabdij.

Dergelijke ontroerende verhalen circuleerden er nog wel meer in de late middeleeuwen, denken we maar aan deze verbonden aan de patroonheilige van de dierenbescherming Sint Franciscus.

Van Keizer Karels paard

Keizer Karels paard had lang trouwe dienst gedaan. Nu was het oud en versleten, het kon niet meer draven en de keizer wou het niet meer. Maar wat er mee gedaan. Men kon het toch niet laten sterven. "Jaag het in de stad", zei hij tot zijn stalknechten, "de een of de andere zal het wel meenemen". Ja ... het paard liep heel de stad rond, maar niemand raakte het aan en het kwam

uiteindelijk naar het paleis terug, waar het voor de poort bleef staan. Het begon zich te schuren aan de muur en zo gebeurde het dat het toevallig de bel raakte, die hevig klonk.

“Wat mag dat zijn”, vroeg de keizer verwonderd. De bediende ging kijken. “Sire, het is je weggejaagd paard”. “Wat betekent dat?” vroeg de grote man. “Dat betekent dat gij al uw bedienden in hun ouden dag een pensioen geeft terwijl gij het paard dat u zoveel diensten bewees, aan zijn ellendig lot overlaat”.

“Gij hebt gelijk”, zei keizer Karel. “laat het beest aanstonds terug naar de stallen leiden. Werken kan het niet meer; ik zal het voeden zolang het leeft” (15).

Dit verhaaltje dat verteld werd over keizer Karel V (1500-1555) behoorde, net als de meeste van de legenden rond die figuur, oorspronkelijk tot een vertelcyclus rond Karel de Grote (742-814). Elkeen die zich onheus behandeld voelde, en zijn zaak wilde laten beoordelen, kon aan een bel trekken die de keizers hadden laten ophangen, zo wil het verhaal. Het motief van de bel komt ook voor in andere legenden. Het is zelfs nog ouder dan Karel de Grote. We vinden het terug bij de blinde Oost-Romeinse keizer Theodosius en het sluit perfect aan bij een andere overlevering vooral bekend in het antieke Perzië en in het Middellandse Zeegebied, waar het meestal een ezel was die aan de bel trok.

26

Hier komt een glimp van dierenliefde of zelfs dierenbescherming om het hoekje kijken. Het moraliserende verhaal over de ondankbare behandeling van dieren in hun oude dag, na een leven in trouwe dienst van de meester, herinnert aan de rebellie tegen de meester van de slecht behandelde dieren in het populaire Grimm sprookje van de Bremer stadsmuzikanten. Maar het Keizer Karel verhaal was daarvoor niet bedoeld. Het moest de edelmoedigheid en zin voor rechtvaardigheid van de heerser illustreren.

ONTSTAAN VAN DE DIERENBESCHERMING (19DE EEUW)

Arme vogeltjes anno 1869

In 1869 gaf het Willemsfonds een boekje uit dat wellicht de vroegste consistente propaganda voor dierenbescherming in onze streken bevat, in het Nederlands althans. Het was het bekroonde antwoord op een prijsvraag ingesteld door de Brusselse ‘Maatschappij ter Bescherming der Dieren’ en gepatroneerd door de stad Gent. *De Menschen en de Dieren door Mevrouw Sophia* (afb. 3 en 4) was van de hand van Sophia MacLeod, geboren Fredericq (16). De dame zelf, haar tijd ver vooruit, had het boven alles voor dierenwelzijn. Ze geeft in de zoetsappige en zwaar moraliserende trant van die tijd, tal van voorbeelden van dierenmishandeling. Telkens opnieuw argumenteert

ze dat de dieren nuttig zijn voor alles en nog wat en dat ze daarom met respect moeten benaderd worden. Vooral het voor ons onbegrijpelijk geworden maar destijds wijd verspreide zinloos doden van allerhande kleine wilde dieren neemt ze op de korrel. Hieronder een voorbeeld van een nu totaal verdwenen praktijk opgemerkt tijdens het omploegen van een stuk land waar kwikstaartjes (*paardenwachterkens*, uiterst nuttig!) naar wormen zoeken.

Afb. 3. (Links) Een wedstrijd voor teksten over dierenbescherming. De vroegste propaganda voor daarvoorin de Ugent collectie *Vliegende Bladen 'Protection des animaux'*, met nog een tweede bijna identieke affiche uit het daarop volgende jaar 1866, maar zonder vermelding van de initiatiefnemer, de Brusselse Maatschappij *Veeweyde*.

Afb. 4 (Rechts) De bekroonde tekst van *Sophia MacLeod*, geboren *Frederica*, hier in de tweede uitgave door het *Willemsfonds* 1871.

De jongeling, die achter den ploeg ging, had ook de kwikstaarten in 't oog, en, terwijl hij met een hand den ploeg hield en met de andere zijn twee schone paarden bestuurde, sloeg hij van tijd tot tijd eenen gretigen blik naar die vogels. .. Hij dacht aan ... iets, waaraan hij altoos dacht, als hij een vogelken zag, en dat was, aan zijne balpijp. Hij had dat tuig willen bij de hand hebben om de schone schepsels dood te blazen. Die jongeling, moet ge weten, was lid van een maatschappij balpijpbazers, die zich op de dorpsplaats 's zondags vermaakten met houten vogels van een hoge spil te blazen – daar is juist geen kwaad in gelegen – maar hij en al zijne medematen hadden de gewoonte hunne behendigheid vooral op levende vogels te oefenen, gelijk alle balpijpbazers doen. Want vogels doden wordt een drift bij al de jongelingen, die zich aan het balpijpbazen overgeven.

Niet alleen de dorpen maar de grote steden ook zijn met balpijpmatschappijen gestraft. Daar worden de openbare wandelingen ook door balpijpbazers afgelopen, men ziet ze met hun moordtuig rondsluipen, in de bomen

loeren en naar elk vogeltje eenen bal jagen. Soms wordt een vogeltje, dat tot grote verlustiging der wandelaars, blij en zorgeloos zit te orgelen en te zingen, te midden van zijn liedje door die ongevoelige kerels verraderlijk van den boom geblazen.

Sois libre, oiseau !

Afb. 5. Bevrijdt de vogeltjes! (Uit Beschaven - Civiliser, collectie DSMG, Sint-Amandsberg)

28

Het door Sophia gekozen voorbeeld van de kwikstaartjes illustreert goed hoe men qua motivering in die tijd niet verder kwam dan het benadrukken van het nut van talrijke wilde zoogdieren en vogels, nut voor de mens wel te verstaan. De motivering was met andere woorden anthropocentrisch. Vermoedelijk terecht veronderstelde men dat de plattelandsbevolking enkel voor dat argument gevoelig was. Tot in de vijftiger jaren van de vorige eeuw was het zoeken van nesten en het eieren roven van vooral zangvogels een ware obsessie voor de dorpsjeugd, een prestigeslag onder de jongens onderling (17). Vooral in het voorjaar ging het er hard aan toe: slechts weinig eerste legsels overleefden. Onder de volwassenen was het vogelvangen in de herfst, de vogelvangst met netten, voor sommigen een ware passie. Deze praktijk werd in 1972 na bittere strijd verboden. (afb. 5 en 6) Gemeenzaam wordt vogelbescherming ondergebracht onder dierenbescherming, maar de termen 'soortenbescherming', 'faunabescherming' of het meer recent opgekomen begrip 'zorg om biodiversiteit' passen hier beter (18). De bestrijders van vogelvangst ijverden vooral voor natuurbehoud.

Belgisch Verbond tot bescherming der Vogelen
Algemeen Bestuur: 154, Chaussée,
Houdeng-Goegnies (Hainaut)

Nationaal Verzoekschrift
voor 't verbieden van alle Vogelvangst

Afb. 6. Petitie tegen vogelvangst (uit Beschaven - Civiliser)

Lot van trekdieren

Concrete gevolgen hadden geschriften zoals dat van Sophia Fredericq tijdens de 19de eeuw amper. Veruit de meeste gegevens en initiatieven in die tijd betroffen trekdieren, paarden maar vooral honden (afb. 7 en 8). Niet toevallig ontstonden acties om hun lot te verbeteren in een welstellend stedelijk milieu (19). Ze werden concreet via wetgevende initiatieven uitgaande van hetzelfde milieu dat het toen voor het zeggen had. De geviseerde voerlui en melkboeren, gewone mensen, ondergingen die maatregelen morrend. Ze verweerden zich met het argument dat hun dieren goed verzorgd werden en niets liever deden dan trekken. De aangeklaagde wantoestanden betroffen uitzonderingen. Zowel voor wat betreft het ene als het andere punt hadden ze grotendeels gelijk.

WEEST GOED JEGENS DE DIEREN.

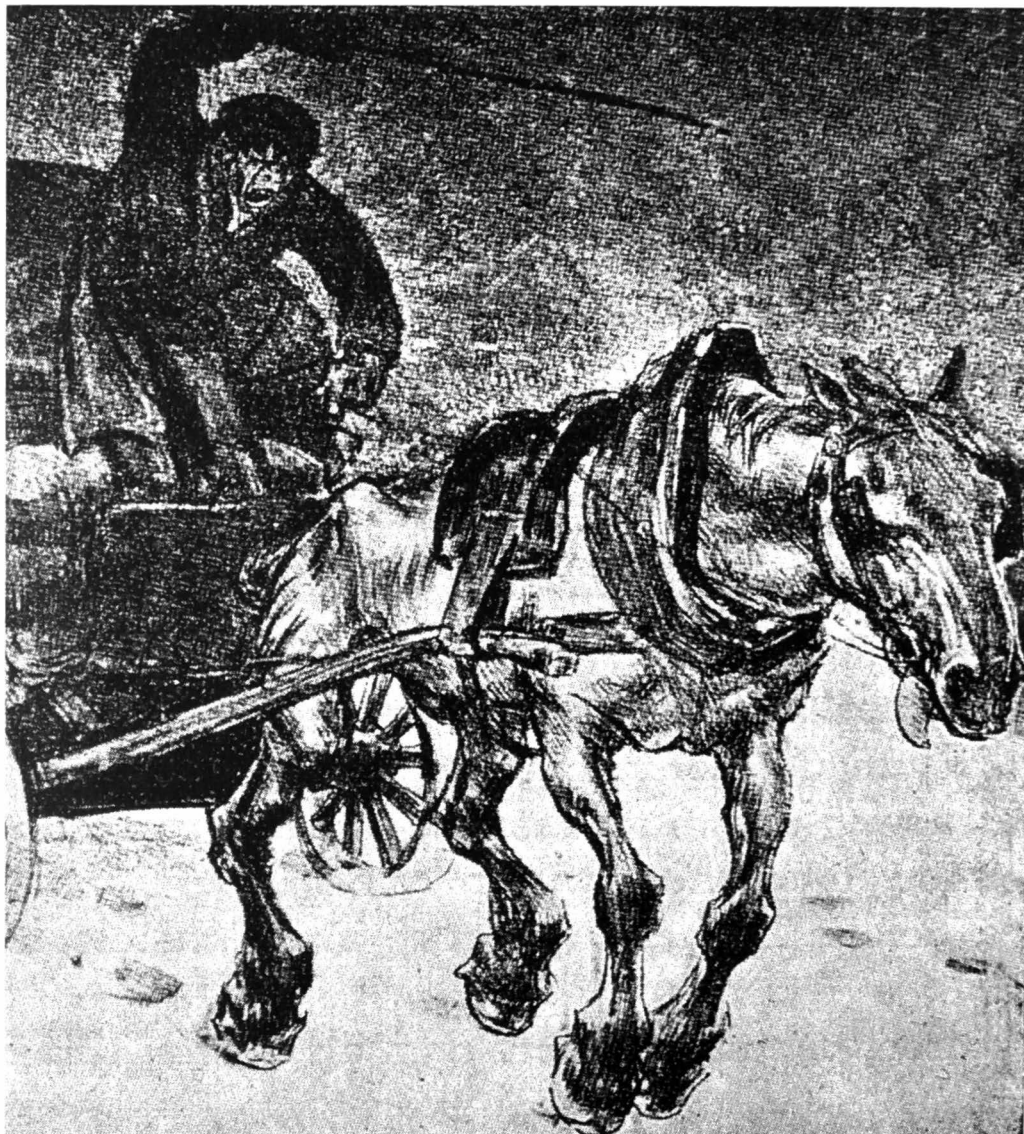
15

4 les. De Dieren zijn ook gevoelig.

Afb. 7. De trekhond uit 'Goedheid jegens Dieren', Antwerpen, 1898.

Onze vroege vaders zouden al lang bezorgd geweest zijn om het hondenwelzijn. Al heel lang zelfs. Een eminente observator van de Gentse scene, Prosper Claeys, gaf een kort uittreksel weer uit een gemeentewet uit 1825, waarbij het voerders van honden- en geitenkarren (geitenkarren, jawel !) verboden werd in of op hun voertuig plaats te nemen (20). Claeys stipte daarbij

Afb. 8. De Zweep. 'Een der grootste misbruiken is wel de zweep'. Uit: Beschaven – Civiliser. Almanak 1940).

aan dat dit het vroegste gemeentereglement in die aard was, dat hij had gevonden. In de ons bekende oudere verzamelingen van stedelijke reglementen en van het Vlaamse gewoonterecht ontbreekt eveneens elk spoor van zorg om het lot van dieren (21).

Uit de eerste wetteksten en stedelijke reglementen spreekt echter alleen bekommernis omtrent schade door of aan dieren veroorzaakt. En voor wat 'schade aan dieren' betreft: die was alleen maar erg in zoverre iemands bezit (het huisdier, in dit geval) kon schade lijden, eventueel kon verminderen in waarde. Hoe dat in Gent in mekaar zat, vernemen we uit twee 19de-eeuwse gemeentelijke reglementen, een relatief vroeg en een laat.

Mennen van trekdieren (1825)

Om te beginnen is er het Gemeentelijk Besluit van 4 Januari 1825 (22). Deze *Maetregelen van politie tereynde te voorkomen de ongelukken welke kunnen onstaen uyt den omloop van rytuygen met honden, bokken of geyten* bespannen luidden als volgt :

Art. 1. Alle hoegenaemde rytuygen met eenen of meer honden, bokken of geyten bespannen, zullen door een geschikt persoon, by den dissel of brancar, moeten worden geleyd : diensvolgens zal den geleyder van zulkdanige rytuygen zich niet op noch in hetzelfde mogen plaetsen, maer zonder te verwyderen den dissel of brancar vasthouden. Onder geen voorwendsel zullen de geleyders zich van de rytuygen mogen verwyderen.

Art. 2. De overtreeders aen den bovenstaenden artikel zullen worden gestraft met eene boete van 5 tot 10 guldens, en geval van hervalling, in eene boete van 10 tot 25 guldens, of in een gevang van een tot dry dagen ; beyde deze straffen zullen, ingevolge de omstandigheden, te gelyker tyd kunnen worden toegepast.

Art. 3. In allen gevallen zullen de huysvaders, voogden, en meesters verantwoordelijk zijn voor de boeten tot welke hunne vrouwen, kinderen, weezen, dienstboden of andere onderhoorige zouden worden verwezen.

De tekst loopt voorwaar niet over van compassie voor de aangespannen beesten. Zelfs het verbod op het plaatsnemen van de menners op de karretjes lijkt enkel ingegeven door de zorg om ongevallen te vermijden. En pas-sant zien we nog dat vrouwen, 'onderhorigen' en kinderen in die tijd toch iets meer betekenden dan honden en geiten, maar voor de wet waren zij net zo min verantwoordelijk voor hun daden (en voor bijhorende boeten) als de trekdieren. Dat voorrecht bleef voorbehouden aan huisvaders, voogden en meesters.

Bescherming van trekdieren (1880 – 1898)

Maar de tijden waren aan het veranderen. In 1880 werd een interpellatie gehouden en een voorstel ingediend in de gemeenteraad (en dan nog wel - zeer uitzonderlijk voor die tijd - *en flamand*) door de journalist en boekhandelaar Willem Rogghé om de overbelasting van trekdieren tegen te gaan (23). Hij ergerde zich aan hetgeen er zich dagelijks op straat afspeelde en meende een wettelijke grond tot reglementering gevonden te hebben in het feit dat die scènes de moraliteit van de bevolking in gevaar brachten. Er was inderdaad geen ander wettelijk argument mogelijk. Degenen die vonden dat dieren niet konden door de wet beschermd worden, moesten maar tot de overtuiging komen dat goed gedrag tegenover dieren uiteindelijk in het voordeel van de mens was. De slechte voorbeelden van dierenbeulen leidden immers tot barbarij in de menselijke communicatie onderling (afb. 9). Het voorstel van

Rogghé werd in een commissie begraven, maar er werden in de tachtiger jaren van de 19de eeuw effectief jaarlijks een aantal gevallen van dierenmis-handeling vastgesteld en vervolgd door de Gentse politie (24).

WILLIAM HOGARTH. *First Stage of Cruelty*

Afb. 9. Wreedheid tegen dieren, het eerste stadium van *The Four Stages of Cruelty*' (Hogarth, 1751).

In 1888 volgde er een nieuwe poging om tot een stedelijk reglement te komen, ditmaal speciaal voor trekhonden (25). De initiatiefnemer, de medicus en hoogleraar Victor De Neffe, had zich stevig gedocumenteerd. Aan de hand van binnenlandse en buitenlandse voorbeelden suggereerde hij o. a. de trekhonden te laten keuren door dierenartsen en gewichtscategorieën in te voeren. Zo zou een 40 tot 50 kg. wegende hond 250 à 275 kg last mogen trekken. Ook het deken of doek die de voerders onder of boven hun beesten zouden moeten leggen, figureerde in het lijstje voorstellen.

Burgemeester Hippolyte Lippens diende de interpellant uitvoerig van antwoord. Hij had het er om te beginnen lastig mee dat men een veterinaire hondenonderzoek zou invoeren, terwijl men kinderen zonder voorafgaand medisch onderzoek in de fabrieken liet werken. Verder zou reglementering belangrijke kostenstijgingen met zich meebrengen, die de trekhondengebruikers, toch al geen miljonairs, in moeilijkheden zouden brengen. Hij gaf het geachte raadslid onder andere het volgende ter overweging: *Toutes ces mesures (proposées) me paraissent donc toujours devoir aboutir à ce résultat déplorable: frapper le pauvre en lui imposant des dépenses dont les siens devront forcément souffrir. Car ceux que vous atteindrez seront des indigents. Croyez-vous que ce soit de gaîté de coeur qu'ils prennent des chiens pour bêtes de trait? C'est à défaut de pouvoir faire mieux.* En dat deken? Daarvoor zou de hond niet veel respect hebben: *J'en doute ; il la déchira à coup de dents. Mais cette couverture que vous désirez et que je ne demanderais pas mieux que de lui voir donner, ne faudrait-il pas l'enlever à la femme ou aux enfants de son maître?* (26).

Ondanks dit nogal straffe afwijzende antwoord van burgemeester Lippens, grootgrondbezitter en beheerder van vennootschappen nota bene, kwam het nog net in dezelfde 19de eeuw tot gedetailleerde richtlijnen die - voor het eerst - wel getuigen van bekommernis om dierenwelzijn. Ze zijn te vinden in een algemeen reglement op de wegenis, het verkeer en de bebouwing uit 1898 (27):

De geleider van eenen wagen met honden bespannen moet zijn wagen voorzien van eenen schotel om drinken te kunnen verschaffen aan zijne honden, en van deksels (dekkleden) die hij onder de dieren zal plaatsen of waarmede hij ze zal dekken gedurende hunne rust.

Het is verboden als trekdieren te gebruiken honden wier zwakheid, ziekten, gebreken of kwalen, hen hiertoe zichtbaar ongeschikt maken, alsook volle teefjes.

De karren (...) zullen voorzien zijn van eenen ruststaander, ten einde te beletten dat bij het rusten het gewicht op het dier zou drukken.

Het is verboden honden tijdens de grootte hitte in de zon te laten staan.

Trekpaarden in de stad

Niet enkel trekhonden konden op mededogen rekenen, ook oude afgeleefde trekpaarden die na een lange carrière tenslotte eindigden bij een genadeloze voerman die ze amper wat te eten gaf. Daar was wel reden toe. Dat kunnen we afleiden uit het openingsverhaal 'In zijnen ouden dag' van een bundel 'Uit het leven der dieren' verschenen in 1908 (28). Uit de details blijkt dat de auteur Caesar Gezelle, priester en in die tijd leraar in Kortrijk, een dergelijk gebeuren of minstens toch het sterven van een paard persoonlijk en van dichtbij meemaakte.

Paard en wagen moeten een brughelling op, maar het lukt niet meer. Het dier is op:

De voerman is afgesprongen omdat hij geware werd dat er zijn arme djole (tjole, sukkel, woord afgeleid van sollen) "complementen" aan miek. Hij spande zijn zeel in zijn een hand en neep nijdig zijn zwepe in zijn ander. "Jo!" tierde en snokte hij; zijn zweepsnoer kronkelde eerst met een gevaarlijke klets in de lucht, en kapte dan onbermhertig neêstriemend op den knobbeligen peerdenrugge. Het jagende dier rilt van het nijpende wee, en poot al wat het kan, de steenberg op, maar 't is al dat de wagen nog roert. Met de overschot van zijn krachten zet het nog 'nen stap, nen alderlaatsten en dan blijven de kromme voorpooten, geschoord tussen de kalsijribben staan.

34

"Ho!" jaagt de voerman door zijne heesche kele, het kittelt hem, want de bruggeliggers (baliekluiwers, hangjongeren) lachten dat ze hutsen.

"Ho!" en met afzichtelijke wreedheid bonkt zijne zware boerenklomp op 't gespan van den sidderenden balg en de harde pooten. 't Peerd en roert niet. Het klamme zweet staat in witte schuimstrepen boven zijn riemen. Onder de brillappen puijen de groote zoetblinkende oogballen, kijkend voor hem met doodelijken angst en klagende wanhoop.

"Ho!" vloekt de woedende voermansbeeste en de kronkelende zweepslange bijt opnieuw een speur vingerdikke op het lijf van het martelende lastdier.

't Is de genadeslag! De wagen staat als aan den grond vergroeid, het peerd roert stuiptrekkend zijnen voorpoot en met eenen pijnlijken grolzucht zakt het ineem op den grond.

"Nog een voor de saucissemolen" giechelen de bruggeleuren.

Hijgend ligt de peerdebalg te zieltogen te midden eene toegestroomde bende aanschouwers; zware tranen leken uit de wijd open gespalkte oogen die breken vol klagende goedheid: met eenen pijnlijken grijns rekken de dampende neusgaten open voor den laatsten ademtrek; de kop zinkt, de oogen luiken toe.

't Is dood.

Ook veel later nog was ageren tegen 'de zweep' blijkbaar een belangrijk actiepoint voor dierenbeschermers. Getuige volgend fragment uit de Almanak 1940 van 'Beschaven – Civiliser'. Een der grootste misbruiken is wel de zweep.

In België kan men den kleinsten wagen niet ontmoeten, zonder een kilometerlange zweep te zien in de handen van den geleider. Het kind, dat 'paardje' speelt, verlangt een zweep. Eerst dient zij voor het kartonnen paard; later deelen hond of kat ervan mede, en zoo krijgen de kinderen, al spelende, de gewoonte de zweep te gebruiken!

Els eersten raad beveel ik dan ook aan de kinderen geen zweep als geschenk te geven. Tehuis zal de porceleinkas er haar voordeel bij vinden; op straat zullen de oogen der voorbijgangers er bij winnen en de relletjes en vechtpartijtjes tusschen kleine bengels dikwijls vermeden worden. Maar vooral: de kleine zal geen hardvochtige gewoonten aannemen. Hoe wreed is immers die korte, snelle beweging die een koord of snoer striemend doet neerkomen op lijf, armen of beenen (...)

Hondentaks

In 1881 was een nogal discutabele belasting op de honden ingevoerd worden, de indertijd beruchte hondentaks (afb. 11 en 12) (29). De verantwoording van deze maatregel, maakt een en ander duidelijk. Het groot aantal honden werd aanzien als een gevaar. Lees maar:

Overwegende dat het groot getal honden, die in de stad bestaan, eene voortdurende oorzaak van gevaar is voor de openbare veiligheid en gezondheid, en dat het dringend is dezen staat van zaken te keer te gaan ;...besluit:

Art. 1. Te rekenen van het jaar 1881, zal op de honden eene jaarlijksche gemeentebelasting geheven worden, die als volgt bepaald is

- a) *20 frank voor de dashonden, buldashonden, doghonden of bulhonden, Newfoundlandsche honden en St Bernardshonden (30).*
- b) *5 frank voor de honden van elk ander slag.*

Art. 2. Zijn van deze belasting ontslagen

- a) *De trekhonden en de herdershonden de kudden bewakende.*
- b) *De jonge honden, zoolang zij gezoogd worden.*

Volgen dan een aantal nadere bepalingen, o.a. omtrent de 'hondenmedailje', het kenteken dat de dieren steeds moesten dragen, tenzij het verloren of ongeschikt voor het gebruik geworden was. Het bedrag van die hondentaks was niet van de poes (om bij het beestige onderwerp te blijven). Ter vergelijking: de daglonen van mannelijke vlasspinneren, de best betaalde werklieden, in 'La Lys' bedroegen toen 2,5 F (31). Het effect liet zich voelen: de ongeveer 130.000 Gentse inwoners van toen betaalden 25.000 F. aan hondenbelasting in 1881 (er was voor 5.000 F. begroot), 21.112 F. in 1882 (er was voor 25.000 F. begroot) en 18.115 F. in 1884 (er was 18.000 F. begroot) (32).

Afb. 10. Bewijsje hondentaks (recto, DSMG, Sint-Amandsberg, Vliegende Bladen).

HONDENTAKS.

Daar de taksen op de honden zeer gerezen zijn, zullen veel ongelukkige dieren op straat geworpen worden en rond dwalen.

Menschen, doet toch alles wat gij kunt om deze dieren naar het schuthok te brengen. Dat ieder goed hart er in zijne omgeving voor zorg door raad of daad, om de beestjes niet nutteloos te laten lijden.

Breng ze naar het schuthok, alle werkdagen open van 1 tot 5 uur.

Afb. 11. Oproep in Beschaven – Civiliser, 1923.

Uit deze cijfers kunnen we afleiden dat er voor zowat 4.000 honden belastingen betaald werd in 1881. Zeg maar één hond per 30 inwoners. We konden niet achterhalen of de daling van de ontvangsten het gevolg was van belas-

tingsontduiking door een onbekend aantal 'stratiers' (honden van onbestemd ras), dan wel of een overeenkomstig aantal beesten, allicht overwegend van hetzelfde nobele ras, het mocht bekopen en van de stadsbodem verdween.

Wat zat er achter deze belasting? Was het werkelijk in de eerste plaats de bedoeling het aantal honden te beperken, of was het om de stadskas te spijsen? Of speelde er nog een ander motief? Dat zouden we kunnen afleiden uit wat César Fredericq, huisdokter in de Gentse Sleepstraat, in 1867 in zijn succesvolle 'Gezondheidsleer voor alle standen' het volgende schreef over honden van doodarme, erg klein en slecht behuisde mensen, zo talrijk in die tijd (33):

Hun huis is doorgaans te klein voor het getal mensen dat het bevat. De kinderen zijn onrein en zwak, het ontbreekt hen aan verschoon van linnen en beddegoed; en daarbij nog honden houden! Dat alles geeft een eigenaardige walgelijken geur aan die woningen. Maar indien gij u veroorlooft hier eene opmerking over te maken, dan begint de man of de vrouw met de lof van den hond te zingen. Het is zulk een braaf beestje, een zacht en trouw dier, enz.

Dat de hond een trouw en vernuftig dier is, willen wij niet betwisten, maar men vergete ook niet dat de kinderen meer waard zijn dan de honden. Een hond neemt dagelijks het aandeel voedsel van een kind weg. Indien gij geen overvloed bezit, waarom wilt ge dan immers nog honden voeden? Nu hoort gij de vrouw die u opnieuw in de rede valt: Maar Mijnheer, men kan toch zonder beesten niet zijn.

Er bestaat een algemeen vooroordeel onder de werkende klas, namelijk dat men huisdieren moet houden ten einde de menschen van den huize tegen ziekten en plagen te bevrijden. De plagen die anders de mensen zouden aanranden, vallen op de dieren, zeggen zij. Indien gij naar bewijzen van dat gezegde vraagt, zal de vrouw u antwoorden dat zij nooit anders gehoord heeft; hare ouders hebben het haar zo geleerd, en nu leert zij dat aan hare kinderen. En op deze wijze worden dwaling en bijgeloof zonder onderzoek van hand tot hand overgeleverd en voortgezet.

In de steden zijn de huisdieren bij de werkende klas eene groote oorzaak van onreinheid; en verre van de plagen van de mensch af te weren, zetten zij integendeel soms wel ongedierte, plagen en ziekten aan den mensch over.

Fredericq kende de toestanden en hij wist allicht waarover hij het had, al overdreef hij de rol van de hond als aanbrenger van infecties bij de mens sterk. Het effect op het hondenbezit van minder begoeden liet zich voelen. In de dertiger jaren van de vorige eeuw hielp de hierna nog te bespreken Maatschappij voor Dierenbescherming in een aantal gevallen om de hondentaks te betalen (34).

Protest tegen diereengevechten

Het organiseren en bijwonen van diereengevechten, vooral gehouden tussen dieren van dezelfde soort, was al sinds 1867 verboden door de nationale Belgische wetgeving (35). Toch bleven sommige vormen van die 'sport' nog lang clandestien verder leven. Denken we maar aan de hanengevechten, destijds ook bij ons populair (afb. 12) en ze worden nog tot op heden gehouden in sommige streken.

Défendu par la Loi.

Durant un combat de coqs, des spectateurs obligent des agents de la police judiciaire à se retirer.

Dans une grange située près de la chaussée de Wacken, au hameau Bellevue, à Thielt, des amateurs avaient organisé un combat de coqs. Soudain, des agents de la police judiciaire de Bruges, arrivés en auto, firent irruption. Les spectateurs prirent leur intervention de mauvaise part et délivrèrent deux contrevenants des mains de la police. Finalement, l'attitude hostile de la foule obligea les agents à se retirer.

Où allons-nous ?

Afb. 12. Protest tegen hanengevecht in Tielt. In *Beschaven - Civiliser*, 1935 nr. 65.

Sporen van protest tegen diereengevechten konden we in de beschikbare, hoofdzakelijk Gentse documentatie nauwelijks vinden. Een enkele informatie betreft een nogal speciaal type, de rattenpakkerswedstrijd (36). Honden die ratten in razend snel tempo konden doodbijten, stonden vroeger hoog in aanzien. Men noemde ze rattenvangers, 'rattenpakkerkes' of ratiers (chiens ratiers). Wanneer men op boerderijen, in bakkerijen, enz., begon te vermoeden dat er zich ergens een groep ratten, een rattennest, ophield, werd er zo'n hond bijgehaald. De vluchtmogelijkheden werden zoveel mogelijk afgestopt en de schuilplaats werd plots vrijgemaakt. Van de hond werd verwacht dat hij de wegsputtende ratten in no time kapot zou bijten.

Men maakte er ook een 'sport' van. Op 12 oktober 1885 werd in de spektakelzaal Valentino aan de Gentse Kuiperskaai, het uitgaanscentrum van toen, een wedstrijd rattenvangen gehouden. Het evenement stond open voor om het even welk ras. Het aantal ratten waarmee de honden geconfronteerd werden, was afhankelijk van hun gewicht. Dieren van meer dan 10 kg bijvoorbeeld kregen acht ratten op het menu, honden van minder dan 4 kg drie. De arena was een afgerasterde verhoogde plankenvloer van 4 op 7 meter. De tijd nodig om het toegemeten rattenaantal dood te bijten of buiten strijd te stellen, werd gechronometreerd. Er moest een behoorlijk zware inleg be-

taald worden: tien frank te verhogen met 50 centiemmen per gedode rat. Ter vergelijking: een landarbeider verdiende in die tijd niet veel meer dan één frank per dag. De prijzen bestonden uit een gedeelte van het toegangsgeld, een zilveren medaille en een erediploma. Het entreegeld bedroeg één frank. Kinderen beneden de 12 jaar mochten aan halve prijs binnen. Op de bewuste dag waren er 8 deelnemers. De eerste prijs ging naar Duc, een 10,5 kg zware Fox Terrier, die 8 ratten doodde in 48 seconden.

Het was de eerste en het bleef ook de enige wedstrijd aan Kuiperskaai. Burgemeester Lippens schorste de geplande en al aangekondigde volgende wedstrijden. Er vonden er nog wel plaats buiten de stadspoorten, meer bepaald in de herbergen aan de Antwerpse Steenweg te Sint-Amandsberg, de thuishaven van de initiatiefnemers. De deelnemersbijdragen waren echter lager en de prijzen werden betaald uit inleggelden van de wedders. Vermoedelijk werden er nog wel meer van dergelijke evenementen gehouden op het platteland.

Dergelijke gevechten verdwenen in onze streken. In één enkele gemeente, Zaffelare, bleef nog heel lang een eigenaardige 'schietsport' bestaan, de zogenaamde rattenschieting. Dit betrof echter geen georganiseerd gevecht tussen dieren, maar een 'gevecht' van mens tegen dier, vergelijkbaar met de jacht. De plaatselijke handboogschutterij Sint-Sebastiaan organiseerde er jaarlijks een wedstrijd waarbij de leden doosjes met levende ratten konden neerhalen. Na veel protest, ook in de nationale pers uitvoerig weergegeven, werd dit uiteindelijk in 1988 verboden.

Guido Gezelle: theocentrische dierenliefde

Vooraleer over te stappen naar de meest bloedigste eeuw uit de geschiedenis van mens en dier, de twintigste, moet nog een heel andere motivering voor dierenbescherming vermeld worden. De opvatting dat de dieren Gods schepsels zijn en daarom onze eerbied en liefde verdienen. Deze theocentrische motivering kent een voorgeschiedenis die teruggaat tot de middeleeuwen. Werelddierendag wordt gevierd op 4 oktober sinds 1930. Die datum werd uitgekozen omdat het de gedenktag is van Sint - Franciscus van Assisi, een heilige met groot respect voor al het leven en dat van dieren in het bijzonder (37). De Islam kent gelijkaardige gevoelens. Het hindoeïsme en in het bijzonder het Jāinisme koestert extreme eerbied voor het dierenleven.

In ons taalgebied was Guido Gezelle de grote vertolker van dergelijke gevoelens (38). Het waterkevertje 'het schrijverke' schrijft in zijn bekende gedicht voortdurend 'de name van God'. Niet enkel dieren: in 'Schuldeloos blommeke lief' heet het:

God, hoe is 't minste van al
't oneindige werk Uwer handen
God, hoe is 't minste van al
toch wonderlijk voor die U kent

Hier moet wel aan toegevoegd worden dat theocentrische dierenliefde in conflict kan komen met de het scheppingsverhaal in Genesis (hoofdstuk I, vers 26): 'En God zeide; laat ons mensen maken, naar ons beeld, naar onze gelijkenis; en dat zij heerschappij hebben over de vissen der zee, en over het gevogelte des hemels, en over het vee, en over de gehele aarde, en over al het kruipend dat op de aarde kruipt'.

De theocentrische dierenliefde is in het Westen zo goed als vergeten. Het liefvallige natuurbeeld werd echter overgenomen in de Verlichting, met name door J.J. Rousseau met zijn 'Bon Sauvage'. De natuur werd niet meer aanzien als schepping van de oneindig goede God, maar als waarde op zich ... hoewel als puntje bij paaltje komt, nog altijd ten dienste van de mens. Dit beeld van de 'goede natuur' wordt kinderen vanaf prille leeftijd ingepompt door opvoeders en media. Gezelleaans vloeide ongemerkt over in Disneyaans.

OORLOGSPAARDEN IN DE 20ste EEUW

40

Gigantische dodentallen

De twintigste eeuw werd de eeuw van de grote wereldoorlogen. De tijd van de 'heldhaftige' cavaleriecharges was definitief voorbij maar dat betekende daarom nog niet dat het paard afgedaan had. Voor ons is het wel verrassend te vernemen hoe in die oorlogen het zwaar gemechaniseerde en geïndustrialiseerde moordapparaat nog steeds ondersteund werd door dieren, vooral trekpaarden die de zware legertrossen vervoerden, de kanonnen op de slagvelden sleurden en materiaal en volk over onberijdbare bergpassen vervoerden. Legerhonden trokken mitrailletten naar voorposten of bezorgden net als duiven boodschappen.

De verliezen aan paarden waren gigantisch, even goed als aan mensen. Aan het Westelijk front alleen al zouden in W.O. I meer dan 8 miljoen paarden gestorven zijn aan verwondingen, uitputting of infectieuze ziekten. Bij dergelijke cijfers spreekt men steeds over paarden, maar eigenlijk moeten we het over paardachtigen hebben. In de opgegeven cijfers zijn immers ook talloze gesneuvelde muilezels en muildieren begrepen. Enkele detailcijfers (als we het zo mogen uitdrukken):

In 1917 had het Engelse leger meer dan 1 miljoen paarden en muilezels verdeeld over verschillende fronten. De barre omstandigheden zorgden voor zware verliezen vooral onder de trekdieren die de kanonnen door de modder

sleurden. Over de hele oorlog gingen 484.000 'Engelse' paarden verloren: one horse for every two man ... (39) Duitse statistieken vermelden 1.236.000 slachtoffers in 1914 - 1918 (40).

De gegevens uit W.O. II zijn nog hallucinanter. In totaal zouden 2,5 tot 2,75 miljoen paarden en andere eenhoevigen 'in deutschen Dienste' gestaan hebben (31,1% uit Duitsland zelf herkomstig, 52,7% opgeëist in de bezette gebieden, de overigen aangekocht). De verliezen werden op 1,5 tot 1,75 miljoen geschat. Dit is 59%, een percentage dat het midden houdt tussen de 30% gesneuvelde soldaten in de Duitse legers in het algemeen en de hoogste dodeloosheid (85%) onder de U-boot bemanningen.

Daarnaast waren er uiteraard nog de Russische, Franse, Ottomaanse, Italiaanse ...

Zieke oorlogspaarden in 1914 - 1918

In de eerste wereldoorlog werd een niet onbelangrijk aantal van die dieren in onze streken gedood of gewond. Maar dat was nog niet alles. De grote concentraties van paarden brachten een snelle verspreiding van epidemische ziekten met zich mee. De toenmalige diergeneeskunde stond meestal machteloos. Hun instrumenten en geneesmiddelen boden amper hulp bij niet al te ernstige kwetsuren (afb. 13). Toevallig bleef een pakkende Gentse beschrijving daarvan bewaard. Gent fungeerde de hele oorlog door als knooppunt van het operatiegebied achter het front (Etappengebied) van het vierde Duitse leger, in het bijzonder voor de ravitaillering, voor het (extreem bureaucratische) bestuur van militairen en burgers, en last, but not least, als 'hersteloord' voor gewonde en zieke soldaten en ... hun paarden.

In de uitgestrekte meersen van Drongen en het Gentse westen, en overal waar grasland voorhanden was, zag men duizenden ongelukkige soldatenpaarden, de schurftige huid vol wonden en vuil, levende skeletten, elkaar de laatste grassprietjes betwistend. De linnenblekerijen dienden als stallen.

De werklozen verzamelden de uitwerpselen van de zieke paarden om hun lapjes aardappelveld te bemesten: al onze publieke tuinen, de grasperken onzer lanen en ons mooi stadspark waren in geïmproviseerde groentetuintjes herschapen.

De ongelukkige paarden stierven bij honderden. Soldaten ontaard door de afschuwelijke krijg wierpen de krennen op grote wagens. Mijn gemoed schoot vol wanneer ik, onder het voorbij rijden, de wijd open ogen en ontblote tanden van die arme slachtoffers zag. Heel hun uiterlijk scheen één afschuwelijk lachen, als hadden ze nog slechts een spottend grijnzen over voor de mensen die hen de dood hadden ingejaagd. In de Assels lagen geregeld paarden te sterven. Arme stumperds probeerden uit de sloot te drinken, stortten er in, misten de nodige kracht om zich er uit te helpen, en bleven zo zitten tot hun

bewakers hen met touwen en kettingen er uit sleurden.

Ten dode opgeschreven dieren werden geslacht, en zo erg was het met de zedelijkheid gesteld dat de soldaten er geen bezwaar in zagen hun bloedig werk op straat te verrichten onder het oog van honderden kinderen.

42

Afb. 13. Blue cross, verzorgingspost achter het front (1914 – 1918). Een van de vele werkjes in propagandistische stijl die in elk van de oorlogvoerende landen gemaakt en toen verspreid werden.

Deze woorden, hier in actuele spelling overgezet en lichtjes aangepast, werden kort na de oorlog neergeschreven door Michel Thiery, onderwijzer en talentvolle propagandist van natuurstudie (41). Te Gent is hij nog steeds goed gekend als stichter van het schoolmuseum, nu opgesplitst in Hortus Thiery (Berouw) en 'De wereld van Kina' (Kind en Natuur, op het Sint-Pietersplein). Hoewel van Thiery ons geen initiatieven in verband met dierenbescherming bekend zijn, geven we de tekst hierboven weer omdat er een groot gevoel voor het lot van de getroffen dieren uit spreekt. De oorlogsjaren waren inderdaad ontzettend ellendig, en dat niet enkel voor mensen.

Blauwe Kruis

Aansluitend bij dit trieste oorlogsverhaal iets over de ontstaansgeschiedenis van het Blauwe Kruis, symbool van de dierenbescherming en van dierenartsenpraktijken. Vanwaar dit blauwe symbool? De typische vormgeving identiek aan die van het alom bekende Rode Kruis valt op en dat geeft ons een hint. Het kenteken heeft te maken met oorlog en het is een variante van het Rode Kruis dat zelf ontstond uit de bekommernis om militaire slachtoffers. Tijdens W.O. I opereerden in de bezette steden hulporganisaties voor burgers

onder de naam en het kenteken Groen Kruis. Voor dieren begon eveneens in dezelfde tijd een blauw kruis met identieke vormgeving opgang te maken. De oorsprong daarvan is te vinden in Engeland, bij het Bleu Cross Fund, ontstaan in de schoot van een al eerder gestichte 'Our Dumb Friends League' (dum: stom, sprakeloos). Die vereniging was vanaf 1912 fondsen aan het verzamelen om dieren gewond in de komende (!) oorlog te verzorgen. De naam Bleu Cross sloeg in en dat werd de benaming van de nog steeds bestaande Engelse organisatie. In enkele andere landen onder Angelsaksische invloed werden identieke initiatieven onder dezelfde naam genomen. Op het vasteland, meer bepaald in België werd het Blauwe Kruis na nog een volgende wereldoorlog aangenomen als symbool en herkenningsteken van dierenbeschermingsinitiatieven en van dierenartsen.

MAATSCHAPPIJ VOOR DIERENBESCHERMING (1897 - 1940)

Alice Buysse

De Gentse Maatschappij tot Bescherming der Dieren werd op 19 februari 1897 opgericht. Haar geschiedenis is onlosmakelijk verbonden met de figuur van Alice Buysse, medestichtster en eerste voorzitter (afb. 14). Deze dame bleef die functie zo maar eventjes 66 jaar lang uitoefenen tot aan haar dood in 1963. Ze was toen 94 jaar oud. Zeker in de hier besproken periode vóór 1940 was Alice de drijvende kracht van de maatschappij.

43

Afb. 14. Alyce Buysse met 'Diane' en 'Kleine Diane' in de boomgaard van haar buurman – boer aan de Beekstraat in Drongen (Uit Beschaven - Civiliser, 1936).

Geboren in Nevele (1868), telg uit of verwant met de bekende liberale en overwegend vrijzinnige families Fredericq (hierboven al vermeld), Loveling, Mac Leod en Buysse, huwt Alice Buysse, zuster van de schrijver Cyriel, de gefortuneerde Zaffelaarse brouwerszoon Edmond De Keyser. Ze trekt naar Zaffelare, maar komt al in 1912 naar Gent wonen in een herenhuis aan de Keizer Karelstraat met - minstens zo belangrijk - een buitengoed aan de Drongense Beekstraat. Na de invoering van het stemrecht voor vrouwen in 1919 (enkel voor de gemeenteraden!), trad Alice ook politiek meer op de voorgrond. In 1927 werd ze gemeenteraadslid en ze vertolkte voor de liberale partij standpunten op de haar meest vertrouwde terreinen: liefdadigheid, sociale zaken en ... uiteraard dierenbescherming (42).

Beschavingsoffensief?

De vereniging gaf vanaf 1922 een tweetalig driemaandelijks tijdschrift uit, jaarlijks vergezeld van een almanak. Dat positioneerde zich ook als orgaan van de Brugse (afb. 15) en een enkele maal van de Oostendse dierenbeschermers. De ambitieuze titel *Beschaven - Civiliser* maakt het meteen duidelijk: de initiatiefnemers zagen dierenbescherming als een onderdeel van een algemeen beschavingsoffensief. Dit gaat zeer ver terug. Thomas van Aquino (1225 – 1274) gaf als argument tegen dierenmishandeling aan dat de hiermee gepaard gaande wreedheid zich ook tegen mensen zou kunnen richten (43). Misschien moeten we hier wel bij verstaan dat het motief 'beschaving' eerder diende om gezagsvoerders, weinig bekommerd om het lot van de dieren zelf, over de streep te trekken en aan te zetten om op te treden?

Numéro spécial du Bulletin trimestriel de la S. R. Protectrice des Animaux
Bijz. nummer van het driemaand. bulletijn der K. M. tot Besch. der Dieren

BESCHAVEN CIVILISER

ORGANE DE LA S. R. PROTECTRICE DES ANIMAUX (Fl. Or.)
DE LA SOC. PROTECTRICE DES ANIMAUX A BRUGES ET DE LA
CROIX BLEUE DU LITTORAL (Associations sans but lucratif).

ORGAAN DER K. M. TOT BESCHERMING DER DIEREN (Oost-Vl.)
DER MAATSCH. VOOR DIERENBESCHERMING VAN BRUGGE EN
VAN HET BLAUWE KRUIS DER KUST (Ver. zonder winstg. doel).

Afb. 15. *Beschaven - Civiliser*, hier in een editie uit 1934 voor Brugge en de kuststreek.

De benadering was schijnbaar antropocentrisch: het morele gedrag en welzijn van de mens was zagezegd het ultieme doel, maar in de ogen van de dierenbeschermers zal de verbetering van het weinig benijdenswaardige lot van veel huisdieren wel het belangrijkste geweest zijn. Net als bij de tussenkomsten in de gemeenteraad en bij de stedelijke reglementeringen blijkt uit de inhoud van het tijdschrift zonneklaar dat dierenbescherming vooral pathocentrisch georiënteerd was. Men wilde in de eerst plaats lijden vermijden. Het was een benadering die al veel eerder - in de 18de eeuw - door Jeremy Bentham, de vader van het begrip sentient being: (pijn-)voelend wezen, naar voor gebracht was (44).

In een niet ondertekend hoofdartikel van de Almanak 1937 wordt dat zonder omwegen gesteld: op de titel 'Wat is dierenbescherming?' volgt één kort zinnetje: 'Het lijden der dieren wegnemen'. Daarna vangt de hoofdtekst aan met: 'Het beginsel daarvan is humanitarisme dat zich ten doel stelt overal waar dit mogelijk is, leed te verzachten'. Het einde van het artikeltje is pathetisch. *De flinke jongens en de flinke meisjes uit het Vlaamsche land' die zich daarvoor inspannen, brengen elk 'een steentje bij om het gebouw van de volksverheffing, van de volksveredeling op te trekken: het wondergebouw waarboven de mooie vlag zal wapperen van liefde over het hele mensdom, mooi gelijk een allermooist sprookje. Mocht dit sprookje eens werkelijkheid worden!* (45).

Drie jaar later brak de Tweede Wereldoorlog uit. Het aspect 'Beschaven' geraakte mede door het optreden van de grote dierenvriend en vegetariër Adolf Hitler op de achtergrond (afb. 16). Nazi – Duitsland was het eerste land dat vivisectie verbood (bij dieren wel te verstaan). Dierenbescherming zou voortaan als pathocentrisch voor het voetlicht komen. Verminderen van dierenleed was het streefdoel. Dat was het uiteindelijk altijd al geweest en dat is het nog steeds.

Propaganda

De publicaties dienden als propagandamiddel. Ze richtten zich vooral op een jeugdig publiek, al werden de drukwerkjes allicht ook door ouderen gemaakt. Vermoedelijk werden de handzame boekjes onder andere uitgedeeld in de scholen, eventueel als 'prijs'. De oplage was niet mis: 6000 exemplaren per boekje. Dat was althans het cijfer dat in de jaren 1930 op iedere aflevering gedrukt stond.

Tussen de gevarieerde inhoud vallen vooral de vele stichtelijke tekstjes op met telkens opnieuw voorbeelden van goed of slecht gedrag ten opzichte van dieren. Zeldzamer waren teksten en illustraties die minder voor kinderen bevattelijk waren, zoals dierproeven steevast karikaturaal voorgesteld (afb. 17). Heel wat van deze verhalen, snapshots en dergelijke waren vertalingen, maar originele eigen bijdragen waren flink vertegenwoordigd. Om te begin-

nen van de voorzitter: alhoewel Alice Buysse niet het niveau kon bereiken van haar illustere broer Cyriel en haar tantes Virginie en Rosalie Loveling, bezat ze onmiskenbaar literair talent, wat haar toeliet de publicaties van de vereniging met dergelijke verhaaltjes te stofferen (46). Cyriel Buysse, die niet onderdeel deed in dierenliefde voor zijn zus, steunde de organisatie, maar bleef op de achtergrond. Hij zou een aantal fel gesmaakte bijdragen leveren. Ook van tante Virginie Loveling werden verhalen opgenomen. Andere iets minder literair begaafde medewerkers die originele teksten of vertalingen aanleverden, waren F. Deprest, Drongens schoolhoofd, René Ladrière en vooral 'Nonkel Mandus' (Alexis Callant), niet toevallig allen onderwijzers.

Afb. 16. Adolf Hitler en hertenjongen

Dat alles was, voor die tijd althans, goed geïllustreerd. Opvallend aanwezig is het Belgisch vorstenhuis, leverancier van mooie foto's, onveranderlijk in het grootst mogelijke formaat en op de mooiste plaatsen weergegeven. Aan de vaderlandsliefde van de vereniging en haar leden mocht in die Interbellumtijd niet getwijfeld worden. De herkomst van de meeste foto's en grafiek is onduidelijk. Vermoedelijk werden de dure clichés bezorgd door bevriende verenigingen uit binnen- en buitenland. Afb. 18 toont een enkel voorbeeldje van de vele aandoenlijke en fraaie illustraties uit tijdschrift en almanak.

Van een gelijkaardig Antwerps initiatief - hier niet nader bestudeerd - illustreren we aan de hand van een boekje met lesjes over goed omgaan met dieren vertaald uit het Engels 'Goedheid jegens de dieren' (1897, afb. 19 en 20). Ook dit was uitdrukkelijk bedoeld voor de scholen. Het bevat zelfs een precies uitgestippeld reglement voor een 'Kring van kleine Dierenbeschermers' per school op te richten onder de leiding van onderwijzers.

**Epargnez le martyre d'échouer
dans les laboratoires de vivisection.**

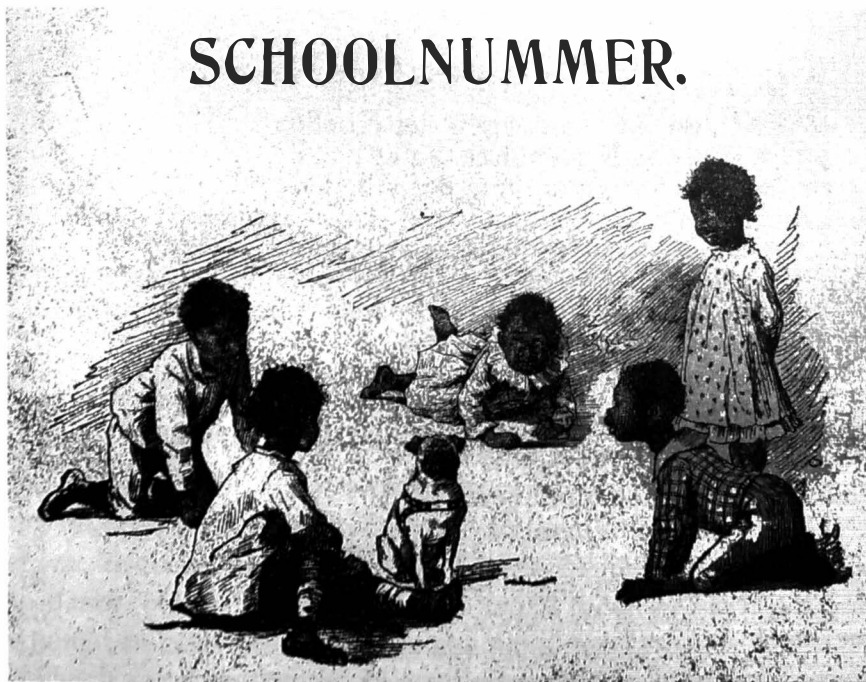

**Ne laissez pas courir les chiens seuls à la rue.
Ne les vendez pas au hasard!!**

**Confiez les chiens et chats
dont vous devez vous défaire,
aux Sociétés Protectrices.**

Afb. 17. Vivisectie. Instekers in Beschaven – Civiliser, 1939, ter gelegenheid van de Internationale dag voor de bescherming van de Dieren.

SCHOOLNUMMER.

Afb. 18. Uit een speciale schooluitgave van Beschaven – Civiliser (Interbellum).

Goedheid Jegens de Dieren

naar het Engelsch van John P. HAINES,

VOORZITTER DER AMERICAN SOCIETY FOR THE PREVENTION OF CRUELTY TO ANIMALS te New-York

HANDBOEK VOOR SCHOOL EN HAARD

OVER DE BESCHERMING EN DE VERZORGING DER DIEREN.

OMGEWERKT EN VERMEERDERD — VERSIEND MET 100 PLATEN

DOOR

JOS. MOULCKERS

ONDERHOUDEN TE ANTWERPEN, VAN STRALENWIJLAAT, 96

48

Afb. 19. Voorblad van de belangrijke Antwerpse uitgave, 1898. Vertaling en bewerking van een Engels werk (Ugent, Vliegende bladen, protection animale).

	Bladz.
47° les. Over het Voedsel der Honden	66
48° les. Over het Vastleggen der Honden	67
49° les. Over de Hondenhokken	68
50° les. Over de Verzorging der Honden	69
51° les. Over den Ouderdom en de Getrouwheid der Honden	70
52° les. Over de noodzakelijke Grootte der Trekhonden	71
52° les. (Vervolg). Over de mishandelingen der Trekhonden	72
53° les. De Hond zou enkel als Trekdier mogen gebezigd worden, niet als Draagdier	73
54° les. Hoe de Berriën moeten verbeterd worden	74
55° les. Hoe de goede Voerman zijne Honden verzorgt	75
56° les. Over de Muilbanden. Hoe zij moeten zijn	76
57° les. Over de Katten	77
58° les. Over de Konijnen	78
59° les. Over de Vogeltjes	79
60° les. Over het hangen der Kooiën	80
61° les. Over het Voedsel der Vogels	81
62° les. Over het Verzorgen der Vogeltjes	82
63° les. Over het Houden van Goudvischjes	83
64° les. Over de Verzorging van Goudvischjes	84

Afb. 20. Lesjes voor schoolgebruik in 'Goedheid jegens de Dieren', Antwerpen, 1898. Detail van de Index.

Acties

Items in verband met de organisatie en de werking van de vereniging vertegenwoordigden slechts een fractie van de inhoud van *Beschaven - Civiliser*, maar ze geven een goed (misschien wel wat geflatteerd) idee van wat de Oost-Vlaamse Maatschappij tot Bescherming der Dieren zoal deed (47). De bijzonderste prestaties, deze in verband met het dierenasiel, wordt hieronder afzonderlijk beschreven. De West-Vlaamse afdeling Brugge, heel wat minder belangrijk dan de Gentse, mocht rekenen op een bescheiden plaatsje in vrijwel ieder nummer.

Uiteraard konden aankondigingen en verslagen van publieksactiviteiten en feestvieringen niet ontbreken. Zo vernemen we dat er naast een groot jaarlijks feest, allerhande voorstellingen met een flink kantje fund raising georganiseerd werden in de verschillende Gentse theaterzalen: de Minard, de Nieuwe Cirk, de 'Franse' (de opera) en de 'Vlaamse' theater (afb. 21). Propaganda voor dierenbescherming werd gemaakt op de trams en af en toe was er op de radio een toespraakje te horen van de voorzitter Alice Buysse. Vooral de scholen werden stevig bewerkt. Conferenties werden gehouden, opstelwedstrijden georganiseerd en de publicaties verdeeld. Vanaf 1939 zouden, op bevel van de minister van onderwijs, in alle scholen op de jaarlijkse dierendag 4 oktober lessen over dierenbescherming gegeven worden (48). Bezoekjes aan het asiel stonden op het programma. De voorzitter sprak in de schoolradio tot de kinderen ... *en de indruk van haar gemoedelijke toespraak liet (een) troostend gevoel in het hart der stoere verdedigers: alweer een stap vooruit in het edele werk!*

HET GROOT JAARLIJKSCH FEEST DER KONINKLIJKE MAATSCHAPPIJ TOT BESCHERMING DER DIEREN.

14 Mei 1938.

Het groot Cirkusgebouw was op Zaterdag 14 Mei bijna te klein om al de groote en kleine dierenbeschermers te vereenigen ter gelegenheid van het groot jaarlijksch feest ingericht door de ijverige en talentvolle Voorzitter der Koninklijke Maatschappij tot Bescherming der Dieren.

Afb. 21. Jaarlijks feest voor de Gentse jeugd (uit Beschaven – Civiliser, 1948).

Dat alles werd mogelijk gemaakt door talrijke kleine en grote donateurs. Lijsten daarvan werden in ieder nummer weergegeven. Daarnaast mocht de vereniging rekenen op een flinke bijdrage van de Stad (3000 F. in 1923) en een heel wat kleinere van de Provincie. Ongetwijfeld telden ook de ledenbijdragen daarin mee, al werd een groot aantal leden gerekruteerd onder de schooljeugd die allicht slechts een minieme of geen bijdrage betaalde. De enorme stijging van de ledenaantallen in de Interbellumtijd (van 113 in 1919 tot 4726 in 1932) is allicht vooral door die 'membres scolaires' te verklaren (49).

Afb. 22 Drinkfontein voor (van boven naar onder) vogeltjes, paarden en honden. Aanvankelijk opgesteld bij een van de invalswegen van de stad, nu in het toeristisch centrum (Kraanlei, foto 2014).

Een speciale vermelding verdient het initiatief van de maatschappij om gietijzeren drinkfonteinen voor dieren te plaatsen op drukke punten. Dat werd vooral mogelijk gemaakt door een legaat in 1918 ontvangen uit de nalatenschap van de textielbaron Louis de Smet de Naeyer. In 1922 verscheen er een dergelijk exemplaar op een ons onbekende plek op Sint-Pieters, twee jaar later gevolgd door fonteinen aan de Brugse- en Brusselsepoort. Deze mooie gietijzeren constructies met drie niveaus (voor de honden beneden, de paarden in het midden en de vogeltjes boven), verdwenen in het 'autotijdperk' naar de stadsmagazijnen. Ze werden terug geplaatst in meer recente tijden, niet in de drukke poortstraten, maar in het toeristisch centrum (afb. 22).

Dierenasiel: 'schuthok' of 'schutshok'

Door het grote publiek zou de vereniging vanaf de dertiger jaren geïdentificeerd worden met haar meest zichtbare verwezenlijking, het dierenasiel, bij de Gentenaars gekend als het 'schuthok' of het 'schutshok'. Vanaf de vroege

jaren twintig beschikte de vereniging over een primitief onderkomen in verlaten kazematten van het Citadelpark. In 1925 werd een publieke inschrijving geopend om betere faciliteiten te bekostigen. Die bracht de voor die tijd enorme som van meer dan 30.000 frank op. De gemeenteraad (14 juni 1926) wees een andere en betere locatie in hetzelfde stadspark toe aan de vereniging. Een jaar later werden de nieuwe installaties ingehuldigd. Na de oorlog, in 1956, toen de instelling plaats moest maken voor een uitbreiding van de jaarbeursgebouwen, kon het fraaie chalet van de Groendienst (destijds Plantsoendienst) van de Stad Gent in gebruik genomen worden voor de kantoren en voorzien van hokken en paddocks voor de opgenomen dieren.

Daarnaast was er een vervoer- en ophaaldienst actief. Tijdens W.O. I kon de Gentse dierenbescherming dank zij de financiële tussenkomst van Jules Ruhl en de Brusselse zustervereniging over een paard en kar beschikken. Later werd dit een steekkar. In die moeilijke jaren werden de Gentse activiteiten feitelijk gedirigeerd door Ruhl via een plaatselijke vertegenwoordiger. In de hongerjaren 1917 en 18 waren er overigens heel andere oplossingen voorhanden (50).

Een telkens terugkerende rubriek in de nummertjes van Beschaven - Civiliser tijdens de waren de aantallen verloren gelopen of aan het asiel bezorgde honden en katten. Als voorbeeld voor de dertiger jaren van de vorige eeuw, hier het bilan voor de maanden maart, april en mei 1936: 122 verloren honden aangebracht, 11 geplaatst, 93 werden door de eigenaars als verloren aangegeven, 36 werden gevonden en bleven 'bij brave mensen' en 30 honden vonden hun meester terug door tussenkomst van de vereniging. Het aantal katten was altijd kleiner: 91 verloren katten werden aangebracht en 5 werden geplaatst. Het asiel kreeg 45 kostgangers.

51

Op te merken valt dat de dieren waarvan de eigenaars zich wilden ontdoen en die moesten gedood worden, in de eerste jaren naar het stedelijk slachthuis gevoerd werden waar de dieren in een 'stikklok' (cloche d'asphyxie) aan hun einde kwamen. Later werden ze naar de gasfabriek gebracht en tenslotte naar de locaties van de stedelijke ruimdienst (la Ferme des Boues), waar de 'euthanasie' op dezelfde wijze gebeurde. Dat lot ondergingen allicht veel meer dieren dan de hierboven aangegeven cijfers laten vermoeden. Na W.O. 2, toen de euthanasieën in het asiel zelf uitgevoerd werden, zag de statistiek er inderdaad heel anders uit: in 1947 (10 maanden en enkel de honden geteld): 3598 naar het schuthok gebracht, 3182 pijnloos afgemaakt, 419 geplaatst en 72 bij een andere meester geplaatst (51).

Politie en Gerecht

De aantallen overtredingen vastgesteld door de politie wegens wreedheid tegenover dieren en processen ingespannen voor de lokale rechtbanken werden regelmatig opgenomen in het tijdschrift van de vereniging voor dieren-

bescherming. De samenwerking met de politie valt op. De zetel was sinds 1918 zelfs gevestigd in het hoofdbureau van de politie aan de Botermarkt, dit dank zij de welwillendheid van hoofdcommissaris Van Dousselaere. Later werd dit overgebracht naar de Poeljemarkt in het gebouw van de vroegere Armenkamer eveneens betrokken door de politie. Een tweede belangrijke figuur in de Gentse vereniging was hoofdcommissaris Ernest Van Wesemael. Deze was de pionier par excellence in het werken met politiehonden, de geestelijke vader van de hondenbrigades. Hij startte in 1898 met drie honden en in 1910 beschikte de politie van Gent over dertig getrainde honden. Dit was een voorbeeld voor politiekorpsen in binnen- en buitenland.

Niet enkel de politie, ook bewakingsagenten werden ingeschakeld. In 1920 gaf de burgemeester aan vijf van hen de opdracht toe te zien op dierenwelzijn (52). Deze personen droegen een politieachtige pet en een insigne wat hen een zeker aanzien verleende. Ze moesten samenwerken met de eigenlijke politie en misdrijven rapporteren.

Niet enkel in Gent, ook in Brugge was er goede samenwerking met politie en gerecht zoals blijkt uit verslagjes opgenomen in Beschaven - Civiliser. Dat politiemensen een dergelijke rol speelden, is begrijpelijk. Zij werden immers het sterkst geconfronteerd met erge gevallen van dierenmishandeling en -verwaarlozing.

EPILOOG

Rond het begin van de 20ste eeuw begon de soms extravagante zorg voor de bevoorrechte troeteldieren van welstellende lieden stilaan commercieel geëxploiteerd te worden. Daarvan getuigen advertenties in algemene periodieken en nieuwe in dierenhouderij gespecialiseerde tijdschriften (afb. 23, 24 en 25). Eigenaars van verdwenen honden en hondjes lieten affiches en flyers drukken om hun lievelingen op te sporen (afb. 26). De eerste in 'kleine' huisdieren gespecialiseerde dierenartsen vestigden zich. Dat alles speelde zich grotendeels af in de steden, maar naarmate er in de zestiger en zeventiger jaren van de vorige eeuw meer welstand kwam op het in snel tempo verstedelijkende platteland, werd het veel zorg (en geld) besteden aan troeteldieren (pets, companion animals) ook daar algemeen. Het woord 'dierenwelzijn' maakte opgang en het voordien onbekende begrip 'dierenrechten' kreeg aandacht en hier en daar erkenning. In Nederland veroverde de Partij voor Dieren een niet onbelangrijke aanhang. Het werd een stroming die excessen kende. Het Animal Liberation Front (ALF) pleegde ook bij ons enkele aanslagen en de Nederlandse politicus Pim Fortuyn werd vermoord omwille van een provocerende uitspraak over nertsenhouderschap.

La garde-robe du petit chien.

Afb. 23. Een hondenleven? Jaartal niet gekend (vóór 1911. Ugent, Vliegende Bladen, Chiens).

Le petit bleu.

19 avril 1908

L'expression courante „Mener une vie de chien” sera bientôt acceptée comme un vœu très désirable, si l'on en juge par les exemples de raffinements de luxe et de confort dont jouissent actuellement „les favoris du siècle”, les „élus de la Fortune”, parmi la gent canine.

Afb. 24. Rond 1900 werd er al geadverteerd voor nogal extravagante modieuze vestimentaire accessoires voor schoothondjes. Hier uit Le petit Bleu van 19 april 1908 (Ugent, Vliegende Bladen, Chiens).

**Toutes les Races prospèrent
si leur Nourriture se compose de**

Yves and Dignité

BISCUITS POUR CHIENS
AUX LÉGUMES ET À LA FIBRINE DE VIANDE
DE LA MAISON

SPRATT'S PATENT.

EXIGER QUE
CHAQUE BISCUIT
SOIT MARQUÉ

C. DELESPAUL-HELLEPUTTE,
25 rue de Brabant,
GAND.

54

Afb. 25. Publiciteit (ca. 1900) voor de voorganger van onze hondenbrokken (Ugent, Vliegende Bladen, chiens)

VERLOREN

Een jonge fox-terrier,
wit, roste plekken.

Goede belooning aan
den terugbrenger, op den
Brusselschen steenweg,
56, Ledeberg.

1896

Afb. 26. (Rechts) Ook toen er nog lang geen PC's bestonden, verschenen er aan vensters en op muren berichtjes van mensen wanhopig op zoek naar hun verdwenen lievelingsbeest. Sommigen deden zelfs de moeite hiervoor naar drukkers van 'annoncen' en affiches te stappen (Ugent, Vliegende Bladen, chiens).

Maar we ronden dit overzicht van de situatie tot 1940 liever af met een foto (afb. 27) en een citaat overgenomen van een artikel 'Een werkloze verzorgt de dieren van Gent' verschenen in een niet geïdentificeerd zondagsblad (1951) (53):

Charles Dubaer heeft het niet breed. Hij is werkloos en met zijn vrouw bewoont hij een van die kleine huisjes in een 'cité' (beluik). Maar hij heeft een gouden hart en iedere dag trekt het kleine tengere ventje met zijn zware fiets er op uit. Op die fiets staat vooraan een bagagedrager met een houten bak. Daarin stopt Désiré kleine klompen vlees, stukken brood, doosjes zaad, al het onbedorven voedsel dat hij bijeen kan krijgen, en een paar flessen melk. Gehuld in een oude soldatenjas en met een kaki pet op het hoofd, rijdt hij des morgens en des namiddags in weer en wind de stad Gent rond om zich te ontfermen over verloren katten en honden, over de mussen en de wilde duiven en over alles wat uit de dierenwereld aan zijn lot wordt overgelaten. Reeds 22 jaar is hij daarmee in de weer.

Moeder de vrouw achter de pap, de Winkler Prins en de poesen : wat kan een mens meer verlangen?

Afb. 27. Dierenweldoener Dubaer (knipsel uit een niet geïdentificeerd zondagsblad, 1951 (DSMG, Sint-Amandsberg, Vliegende Bladen).

Désiré was een voorloper van de vele duiven-, kippen- en kattenvoederende stadsbewoners. Verwilderde huisdieren werden mede door de goedbedoelde inspanningen van deze mensen een probleem. Tot voor het recente binnendringen van de vos in de stadscentra hadden deze dieren geen natuurlijke vijanden in stedelijk milieu. Het is een vorm van wat in de literatuur de 'pet trap' genoemd werd: de excessieve, dwangmatige zorg voor troeteldieren en -diertjes, onze pets (afb. 28) (54).

Afb. 28. Cuisine d'un zoolâtre - Keuken van een dierenaanbidder. Schilderij van Jan Stobbaerts, 1839 - 1914 (in KMSK, Antwerpen).

Tenzij anders vermeld werden de illustraties bij dit artikel overgenomen uit exemplaren van *Beschaven - Civiliser*, almanak en tijdschrift, jaargangen 1930 - 1940, bewaard in het documentatiecentrum DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg, collectie Vliegende Bladen Gent, reeks Milieu - Plant - Dier, afd. Dierenbescherming. Oudere jaargangen worden bewaard in de Ugent bibliotheek en in het archief van de Koninklijke Maatschappij voor Dierenbescherming Gent.

Met dank aan Adrien Brysse

Noten en referenties

- 1 Het woord 'rekel' betekende oorspronkelijk grote loslopende straathond (stratier!).
- 2 Boesmans, A. (1984), Huisdieren. In: *Volkskunde*, jg. 84 nr., p. 184; Ossieur, E. (2007), De 'hondtslagher', een verdwenen beroep. In: *Ghendtsche Tydinghen*, Gent, jg. 36, p. 298-298. De tekst van een uitvoerig besluit uit 1613 over de jacht (Placard sur la chasse) in Brants, V. (1912), *Recueil des ordonnances des Pays Bas, Règne d'Albert et Isabelle*, Vol. 2, Goemaere, Brussel.

- 3 Collumbien, H. (1999), Gentse memoriedagen. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 28, p. 107
- 4 De S.P.C.A. (Society for the Prevention of Cruelty to Animals, later Royal S.P.C.A.). Deze en een grote hoeveelheid andere Engelse gegevens omtrent dit en aanverwante onderwerpen, zijn te vinden in: Thomas, K. (1983), *Man and the Natural World. Changing Attitudes in England (1500-1800)*, Lane, London. In het Nederlands vertaald onder de titel *Het Verlangen naar de Natuur*, Agon, Amsterdam, 1990.
- 5 Van Hoorick, G., (2001), Dieren in het recht in historisch perspectief. In: Cazaux, G. (red.), *Mensen en andere dieren. Hun onderlinge relaties meervoudig bekeken*, Garant, Leuven, p. 104.
- 6 Een overzicht van de meer recente wetgeving bij: Dejonckheere, D. (2009 – 2010), *Dierenwelzijn en het houden van huisdieren*, scriptie Ugent (internet).
- 7 von den Driesch, A., Peeters, J. (2003), *Geschichte der Tiermedizin*, Schattauer Verlag, Stuttgart, p. 4.
- 8 Ervynck, A. (2012), Archeologie laat de dieren spreken. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, vol. 125 nr. 4, p. 375-387.
- 9 Gautier, A. (1998), *De gouden kooi. Over het ontstaan van het huisdier*, Hade-wijch, Antwerpen, p. 256 en passim.
- 10 Peeters, J. (1997), Der Hund in der Antike aus archäozoologischer Sicht. In: *Archeozoologica*, deel 25-26, p. 511-523.
- 11 Vanderhoeven, A. en anderen (1992). In: *Archeologie in Vlaanderen II* (1992), p. 89-142. Geciteerd bij Ervynck, A. (2012), p. 486 (samen met andere relevante referenties).
- 12 Heel raadselachtig is wel dat ook beenderresten van een niet gecremeerde vrouw naast de dierenbeenderen aangetroffen werden (Martens, M., Hanut, F., Ervynck, A., Lentacker, A., Cosyns, P., van Heesch, J., De Beenhouwer, J. (2002), Ensemble détritique ou contexte culturel? Etude du matériel archéologique et des restes fauniques d'une grande fosse (S 082) du vicus de Tirlemont - Tienen, Belgique. In: *Revue du Nord. Archéologie de la Picardie et du Nord de la France*, 84.348, p. 43-89. Andere getuigen van rituele dierenoffers in graven bij Ervynck, A. (2011), *De oudste ronde van Vlaanderen*, Leuven, Davidsfonds, p. 143 (Broechem); Martens, M. (2013), Goden en geesten, rituelen en heiligdommen. In: Degryse, H., Biesbrouck, B., *Tussen stad en platteland. De Romeinse vici in Vlaams-Brabant*, Peeters, Leuven, p. 129-131.
- 13 den Hartog, E. (2013). Savaanstraat en Vrouwebroersstraat. Twee valkeniers. *Archeologisch onderzoek in Gent. 2012*, Gent, GVSALM, 127-154; Genootschap Onze Taal, website (2013); van Wijngaarden-Bakker, LH., IJzereef, G.F. (1977). Mittelälterische Hunde aus den Niederlanden. *Zeitschrift für Säugetierkunde*, 42, 13-36.
- 14 Daem, M., Gysseling, M. (1985). Het mirakelboek van Onze - Lieve - Vrouwe van Zaffelare. In: *De Oost-Oudburg Jaarboek*, jg. 22, 99-123. Met dank aan B. Vervaet, Zaffelare.
- 15 Lox, H. (1999), *Van stropdragers en de pot van Olen. Verhalen over keizer Karel*, Davidsfonds, Leuven, p. 83, 198-199.
- 16 Sophia Fredericq behoorde tot een uitgesproken Vlaams voelende Gentse liberale familie. Vooral haar zoon Julius Mac Leod, hoogleraar plantkunde te Gent, zou zeer actief worden in die beweging.

- 17 Pittemse jeugdherinneringen (jaren 1940 en 1950) van de overigen in het zoeken van vogelnesten rampzalig slecht presterende auteur.
- 18 Van Hoorick, G. (1998), *Van nachtegaal tot huismus: van vogelvrij tot beschermd. Het ontstaan en de ontwikkeling van de vogelbeschermingswetgeving in België vanaf de 19de eeuw*. In: Heirbaut, D., en Lambrecht, D. (red.). *Van oud en nieuw recht*, Kluwer, Antwerpen, p. 157-172.
- 19 Dat was ook in de ons omringende landen het geval. Voor Nederland: Davids, C.A. (1987), *Aristocraten en juristen, financiers en feministen. Het beschavings-offensief van de dierenbeschermers in Nederland vóór de Eerste Wereldoorlog*. In: *Volkskundig Bulletin*, jg. 13, p. 157 – 200.
- 20 Claeys, P. (1902), *Mémorial de la Ville de Gand (1792-1830)*, p. 427.
- 21 de Wulf, J. Ph. (1767), *Generalen index ofte substantieel kort-bondig begryp der materie, begrepen in de vyf placcaert-boeken van Vlaenderen*, Jan Meyer, Gent, pp. 690; Anon. (1819), *Recueil des reglemens de police de la Ville de Gand*, deel 1, Fernand, Gent, pp. 427.
- 22 Stadsarchief Gent, Reeks C11, nr. 29, f. 250-251. Overgenomen in Dryoel, J.(1883), *Ville de Gand. Reglements de Police, avec le texte Flamand*, p. 67-68.
- 23 *Bulletin communal de la Ville de Gand*, 1880, p. 6-8.
- 24 Hoewel precieze richtlijnen voorlopig ontbraken, zou de politie optreden in - allicht grove - gevallen van dierenmishandeling. In 1889 antwoordde de burgemeester op een vraag van raadslid De Neffe, dat er in eerste helft van dat jaar al een groot aantal proces-verbalen opgesteld waren geworden wegens mishandeling van dieren, waarvan er 75 tot veroordelingen hadden geleid (*Bulletin communal de la ville de Gand*, 1889, p. 717).
- 25 *Bulletin communal de la ville de Gand*, 1888, p. 580-589.
- 26 *Bulletin communal de la ville de Gand*, 1889, p. 715-716.
- 27 Overgenomen in: Baertsoen, M. (1907), *Stedelijk wetboek der Stad Gent*, Vercauteren, Gent, p. 211-212. Hierin ontbreken de voorschriften omtrent dekkleden en drinkschotels. Er aan toegevoegd is een bepaling omtrent de grootte van de trekhonden: ze moesten minstens 60 cm hoog zijn (vermoedelijk was dit de schofthoogte).
- 28 Uit de vierde uitgave (zonder jaartal, eerste druk 1908) van Gezelle, C., *Uit het leven der dieren*, Vermaut, Kortrijk, p. 26-28.
- 29 Gestemd op 27 december 1880, gepubliceerd op 25 Maart 1881. Tekst bij Ryoel, J. (1883, p. 505-510 en bij Baertsoen, M. (1907), p. 62-65.
- 30 In de Franse tekst: terriers, boules terriers, dogues, ou boules-dogues, chiens de Terre Neuve et de St. Bernard. Blijkbaar was het de bedoeling vechthonden en grote rassen die niet als "nuttig" konden aanzien worden, zwaarder te belasten.
- 31 Laurent, F. (1878), *De Werklieden-genootschappen van Gent*, Gent, p. 403.
- 32 *Mémorial administratif de la Ville de Gand*, 1881 (2de série, vol 17, p. 228-229), 1882 (2de série, vol. 18, p. 302-303), 1883 (2de série, vol. 19, p. 150-151), 1884 (3de série, vol. 1, p. 380-381), 1886 (3de série, vol. 3, p. 392-393).
- 33 Fredericq, C.A. (1867), *Handboek der gezondheidsleer voor alle standen*. Gent, Annot - Braeckman, p. 13-14.
- 34 Vermeld in de nummers van *Beschaven - Civiliser* uit die jaren.
- 35 Wet van 8 juni 1867, vervangen door de wetten op de dierenbescherming van 22 maart 1929 en 2 juli 1975. Wijzigingen bij wet van 14 augustus en 4 mei 1995.

- 36 Despretz, A. (1987), Beestige bedoening met honden-rattenvangers. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 16, 333- 334.
- 37 Als je naar de natuur kijkt zie je dat God voor de vogels en het gras zorgt. Als God zo goed voor het gras en de vogels zorgt dan zal Hij toch zeker ook voor ons zorgen. Gaat gij ze niet verre te boven? (Matth. 6:26)
- 38 Teksten uit: *Guido Gezelle's Dichtwerken* (uitg. F. Bauer, 2de druk, z.j.), Veen Amsterdam, deel I, p. 375 -376 (Uit oorspronkelijk: *Gedichten, gezangen en gebeden*).
- 39 Dunlop, R.R., Williams, D.J. (1996), *History of Veterinary Medicine*, Mosby, St-Louis, p. 473.
- 40 von den Driesch, U., Peters, J. (2003), p. 196 en 203.
- 41 De handgeschreven tekst wordt bewaard in het Museum voor de Geschiedenis van de Wetenschap, Ugent, en werd gecommentarieerd en gedeeltelijk gepubliceerd door Poelman, R. (2010), It's a long way to Tipperary. Verhalen uit de eerste wereldoorlog. In: *De Oost Oudburg, Jaarboek 47*, p. 28 en 33.
- 42 D'Hondt, B. (1996), *Gelijke rechten, gelijke plichten. Een portret van vijf liberale vrouwen*, Liberaal archief, Gent, p. 33 – 53; De Groote, S., D'Hondt, B., Verschoore, N. (2009), *Alice Buysse (Nevele 1868-Drongen 1963): een leven vol engagement*, Nevele, pp. 76.
- 43 Vermeersch, E. (1988), De ogen van de panda, Brugge, Van de Wiele, p. 57; Cazaux, G. (2000), Verband tussen geweld jegens dieren en geweld jegens mensen. In Cazaux, G. (red.), p. 279-296.
- 44 De Tavernier, J. (2001), Visies op dierenwelzijn. In: Cazaux, G. (red.), p. 79.
- 45 *Beschaven – Civiliser. Almanak 1937* nr. 66, p. 9-12.
- 46 De Borchgrave, S. (1995), *Dierenliefde en -leed bij Cyriel Buysse en zijn zus Alice Buysse: een onderzoek naar aanleiding van hun rol in de Koninklijke Maatschappij tot Bescherming der Dieren*, Ugent, thesis, pp. 52, bijlagen.
- 47 Een bondig historisch overzicht vanaf de begintijd tot 1934 verscheen in de nummers 54, 55 en 56 van *Beschaven – Civiliser* onder de titel 'La protection des animaux. Première partie: l'effort local' (niet ondertekend).
- 48 *Beschaven – Civiliser*, 1939 nr. 72, p. 4-5.
- 49 Cijfers meegedeeld door de voorzitter (die aangeeft 'membres scolaires compris') tijdens de plechtige algemene vergadering op 8 mei 1932 (*Beschaven - Civiliser* nr. 48, p. 2). Gelijkaardige evolutie van de ledenaantallen in het historisch overzicht opgenomen in de afleveringen 55 en 56 (500 leden in 1922, 3834 in 1929, 4800 in 1934).
- 50 Devriese, L. (2013), Vlees eten, mag dat wel?. In *Van Mensen en Dingen*, jg. 11 nr. 4, p. 28-31.
- 51 *Beschaven - Civiliser, Almanak 1947* nr. 78, p. 3.
- 52 *Beschaven - Civiliser, 1934* nr. 55, p. 3.
- 53 Knipsel bewaard in de collectie 'Vliegende Bladen', afd. 'Milieu - Plant - Dier' van DSMG, Begijnhof Sint-Amandsberg.
- 54 Raes, K. (2001), Omgaan met gezelschapsdieren als ethisch probleem. In: Cazaux (red.), p. 248. Het fenomeen werd in de periode van zijn snelste opgang uitgebreid beschreven in Szasz, K. (1969), *Petishism. Pets and their people in the western World*, New York. In het Nederlands: *De troeteltrend*, Arbeiderspers, Amsterdam, 1971, pp. 279.

GELOOF IN HOGERE MACHTEN IN 'VOLKSDIERGENEESKUNDE' (1966) DOOR JAAK WOUTERS

Jan Bouckaert

Samenvatting

Het werk 'Volksdiergeneeskunde' door dierenarts Jaak Wouters in eigen beheer gepubliceerd (Wetteren, 1966) bevat een rijke schat aan gegevens over de manieren waarop onze voorouders dierenziekten probeerden te behandelen of te voorkomen. Naast het gebruik van plantgeneesmiddelen ging het hem daarbij om elementen uit het christelijk geloof, gemengd met volksgehoof, heidense rituelen en overlevering. De inhoud omvat tal van unieke gegevens door de auteur grotendeels zelf verzameld 'in the field'. In deze bijdrage schenken we vooral aandacht aan het geloof in hogere machten, goedwillige en kwaadwillige, in de volksdiergeneeskunde zoals die door Wouters verzameld, genoteerd en geïnterpreteerd werden.

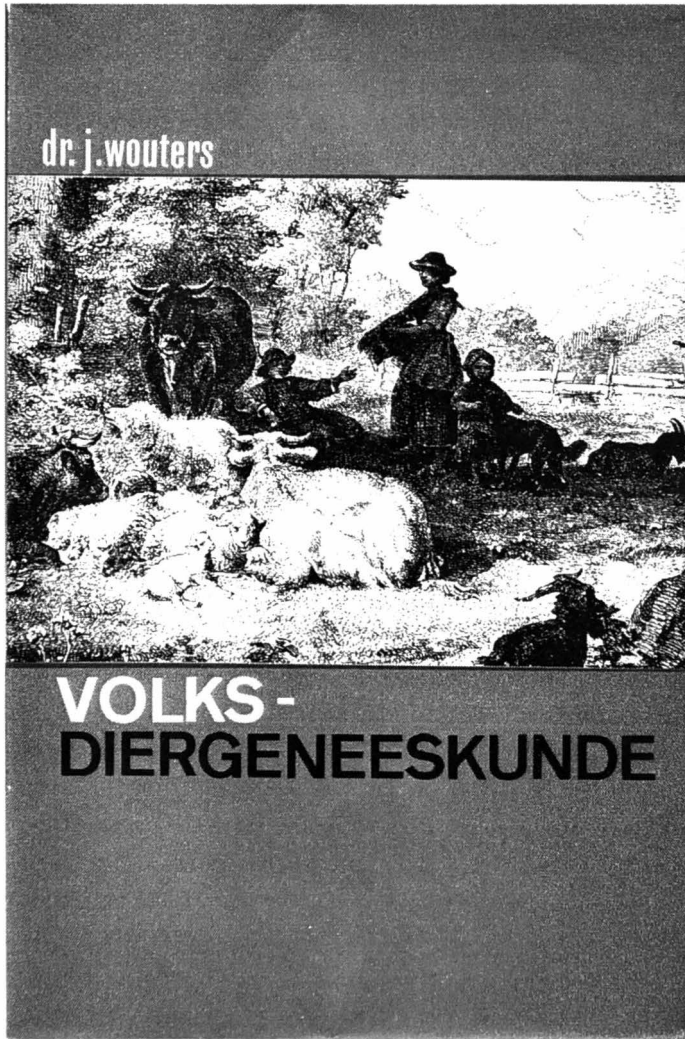
60

Inleiding

In 1966 gaf Dr. Jaak Wouters (1896 - 1981) in Wetteren in eigen beheer een uniek werkje uit over volksdiergeneeskunde zoals die tot na de WO II nog bestond op het Vlaamse en Brabantse platteland (afb. 1). Het boek bevat tal van unieke gegevens door de auteur zelf verzameld 'in the field'. Wouters steunt voor zijn bevindingen op eigen ervaringen uit de Brabantse regio (Steenhuffel - Londerzeel) vanwaar hij afkomstig was en uit de streek rond Wetteren in Oost-Vlaanderen, waar hij woonde en werkte. Ook luisterde hij naar de verhalen van landbouwers en (oudere) dierenartsen uit deze streken en enkele van zijn collega's uit West-Vlaanderen en Limburg. Dit alles is waardevol om voor het nageslacht te bewaren, niet in het minst omdat het belang van de landbouw in honderd jaar sterk afgenomen is. In 1860 vertegenwoordigde deze 80% van de economische bedrijvigheid in Wetteren en in 1960 nog slechts 8%!

Een presentatie en ontleding van de belangrijkste aspecten van dit werk met vooral aandacht voor de specifiek diergeneeskundige aspecten ervan werd door ons reeds eerder gepubliceerd (Bouckaert, 2014; Bouckaert en Devriese, 2014). Alfons De Cock (1891) benadrukt in zijn 'Volksgeneeskunde in Vlaanderen' het grote belang dat het geloof in bovennatuurlijke krachten in

verband met ziekte bij de volksmassa in zijn tijd (eind 19de eeuw) nog had. 'Thans, zoals voorheen schrijft de menigte nog aan onze kwalen vier voorname oorzaken toe: Gods toorn, een boze geest in 't lichaam, de kwade hand en de wormen' (over die 'wormen' verder meer). In deze bijdrage willen we vooral aandacht schenken aan het geloof in hogere machten in verband met dieren en hun ziekten aan de hand van voorbeelden daarvan door Wouters genoteerd. Enkele bijkomende gegevens zijn afkomstig uit het familiearchief van de Waregemse dierenartsenfamilie Bouckaert.

Afb. 1. 'Volksdiergeneeskunde' (1966).

Categorieën

Wouters gaf zes categorieën aan waarin volksdiergeneeskunde kan ingedeeld worden. Ze gelden even goed voor de volksgeneeskunde van de mens.

(1) Het *instinct* of onbewust doeltreffend handelen (vb. likken van wonden door honden).

(2) De *ervaring*, die we nu empirie of *empirisme* noemen.

(3) Het *animisme* waarin alle dingen bezielde zijn met goede en/of kwade geesten.

(4) Het geloof in *signatura* of *analogie* met plantaardige, dierlijke en zelfs minerale producten.

(5) Het geloof in de *sympathie* (mens, dier en plant kunnen aantrekkingskracht op elkaar uitoefenen).

(6) De magie of toverkunst (witte magie: genezend; zwarte magie ziekmakend of onheil brengend).

Daarnaast bestonden er nog enkele minder algemeen voorkomende praktijken uitgeoefend door kwakzalvers. Die pretendeerden ziekten bij mens en dier ook door nijpen, wrijven of blazen te kunnen verwijderen. Bepaalde beoefenaars van deze kunsten genoten een zeer grote faam, zoals *Drieske de Nijper* uit St.Gillis-Waas, *Battist de Wrijver* uit Lede en *Suske de Blazer* uit Kontich. De optredens van deze kwakzalvers gingen niet zelden gepaard met een ware volkstoeloop.

De twee belangrijkste peilers waarop volksdiergeneeskunde uiteindelijk steunt zijn het gebruik van natuurlijke middelen en het aanroepen van goede of het weren van kwaadwillige bovennatuurlijke machten. Bij dit laatste speelt het geloof in de bemiddelende rol van de heiligen een belangrijke rol. Veel oude geneespraktijken steunen mede op het geloof in hogere machten, goede krachten die door kwade worden tegengewerkt, de eeuwige strijd tussen goed en kwaad. Men vindt dit terug in alle culturen en volkeren doorheen de menselijke geschiedenis. Kwade hand, toverij, hekserij en duivels werden afgewend door bezwering, aflezing of overlezing, zegening, wijding, offergaven, bedevaarten, ommegangen, processies, enz. Vooral vanwege gebrek aan kennis van de oorzaken van ziekten en onheil grepen de mensen naar hogere machten.

Diergeneesheiligen

Na de kerstening bad men tot God en zijn heiligen. Wouters behandelt ze in zijn hoofdstuk III 'Helpers in Nood'. Het zijn de zogenaamde genees- en beschermheiligen (diergeneesheiligen) die voor mens en dier aangeroepen werden bij ziekte en tegenspoed, of ter voorkoming ervan.

Sommige onder hen waren all round. Vooral Onze Lieve Vrouw (O.L.V.) was in dat geval. Men bad tot O.L.V. 'van Troost' of 'ter Nood Gods' bij allerhande rampspoed of O.L.V. 'van Bijstand' bij onvruchtbaarheid van mens en dier (Heist op de Berg). De meeste 'gewone' heiligen waren min of meer gespecialiseerd. De aanroeping van een bepaalde heilige voor een bepaalde aandoening kon gebaseerd zijn op zeer diverse grondbeginselen.

Gelijkenis van de naam van de ziekte of aandoening met de naam van de heilige: bv. Cornelius (Fr. corne: hoorn) beschermer van het hoornvee; Lambertus tegen verlamming.

Gelijkenis van de naam met de plaats van verering: in de gemeente Zulte tegen zilte of nat eczeem, in Mullem tegen mond- en klauwzeer (de 'muilplaag'), in Scheldewindeke (in het dialect Windeke) tegen windeieren!

Feit uit levensloop: doodsoorzaak, marteling of mirakel tijdens leven of na de dood van een heilige. Zo was er de H. Catharina van Alexandrië (gemarteld op een wagenwiel) tegen katrienewielen (huidschimmel) of andere ronde huidletsels, Laurentius (op rooster verbrand) tegen stekende huidaandoeningen of 'brand' en brandwonden, Elooi (edelsmid bij koning Dagobert, hakte bij een duivels paard een voet af om die te beslaan en zette er hem terug aan!), patroon van smeden en hoefsmeden, Veerle (dode gans tot leven gewekt) beschermster van pluimvee, Antonius Kluizenaar (met varken als verpersoonlijking van duivelse wellust), beschermer van de varkens, Dymphna (onthoofd) tegen geestesziekten (bv. in Geel), Hubertus (hield razende wolf tegen) beschermer tegen hondsdolheid (razernij).

Bij onbekende pathologie of wanneer de juiste heilige niet gekend was kon men terecht in de Diestse Allerheiligenkapel of in de Grote Kerk te Dendermonde bij de *Onbekende Santen*.

Het offeren van dieren werd vervangen door het offeren van afbeeldingen ervan in metaal of bijenwas: de zogenaamde *ex-voto's*.

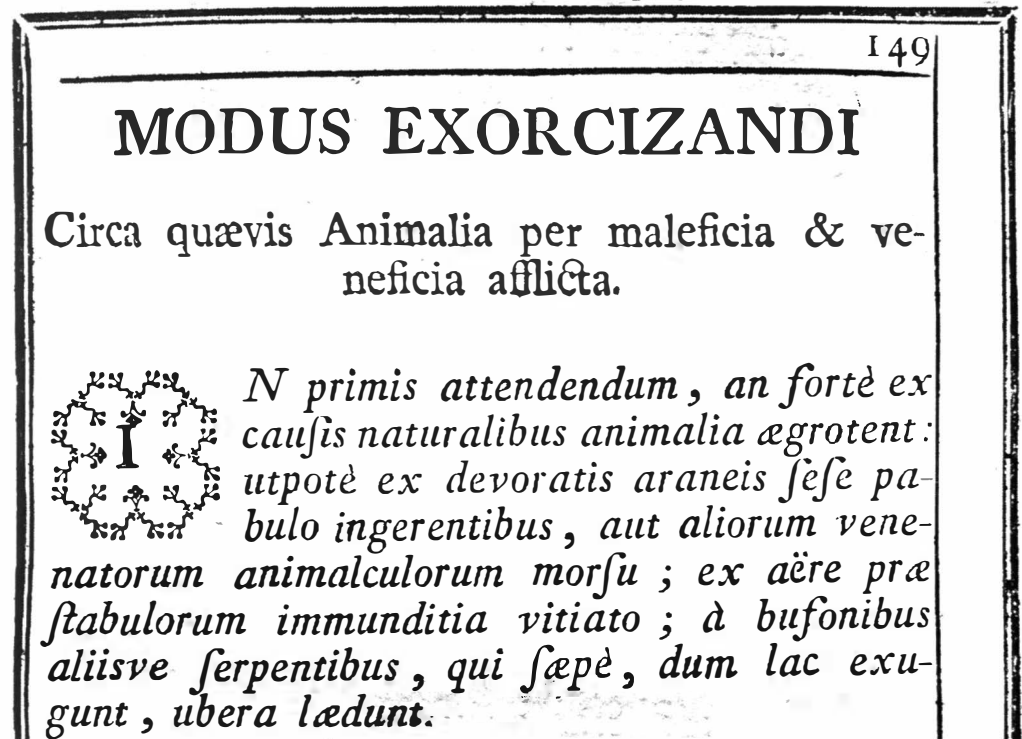
Voorchristelijke tradities

De Romeinse en de Keltische jaarcyclus vormen een voortzetting van *heidense godenverering* of gebruiken in verband daarmee die bleven doorleven na de kerstening van onze gewesten. Het Kerkelijk Jaar volgt de Keltische en Romeinse kalender met aangepaste feestdagen: bv. Kerstmis was het feest van het licht bij de Kelten of van de zon bij Romeinen (Sol Invictus, de onoverwinnelijke zon). De meimaand of bloemenmaand (gewijd aan godin Flora) werd de Mariamaand. O.L.V. Hemelvaart op 15 Augustus was het feest van de Keltische oogstgodin. De geneeskrachtige plant Sint Janskruid bloeit rond 21 juni, feest van Sint Jan.

Baden in een heilige bron, drinken van of zegenen met *gewijd* water zijn praktijken die teruggaan op het oeroude geloof in de helende en zuiverende kracht van water. Heilige plaatsen, welke reeds in de Oudheid bestonden werden christelijke *Bedevaartsoorden*. De basilieken van Scherpenheuvel en van Halle werden gebouwd op plaatsen waar in de voorchristelijke tijd een heilige eik stond. Een eigenaardig geval was de 'Kattekapel' in Gyverinkhove (Alveringem) waar gebeden werd tegen kattenziekte.

Witte magie

Toverspreuken, bezweringformules en belezingen werden veelvuldig gebruikt door genezers van mens en dier zoals onder meer blijkt uit een manuscript in familiebezit (Bouckaert, 2005).

Afb. 2. Kerkelijke uitdrijvingswijze voor dieren getroffen door betovering en vergiftiging, natuurlijke oorzaken van ziekte (*ex causis naturalibus*): spinnen (*araneum*), bijtwenden van wilde dieren, 'onreinheden' uit de lucht, padden (*bufo*) en andere serpentes die dikwijls melk en uiers aantasten. Reproductie van het beginblad van een uitdrijvingsprocedure uit een Gentse druk van een *Liber manualis sacerdotum* uit 1768, een handboek ten behoeve van de geestelijkheid. De teksten waren wijd verspreid in kerkelijke kringen. Een gespecialiseerd werk, het *Manuale exorcismorum* van Maximiliaan van Eynatten (Antwerpen, 1619) werd tot bij het begin van de 18de eeuw driemaal herdrukt.

Ook traden sommige priesters en paters als *duivelbezweerders* op om de *kwade hand* op te heffen in *behekste stallen of weiden* met sterfte, vrucht afwerpen, geen melk geven (afb. 2). De paters Augustijnen in Gent stonden bekend als *Beestepaters*. Men kocht er gewijde broodjes om aan de dieren te voederen. Bij de paters in Lier kon men gewijde rozenblaadjes bekomen om in veevoeder te mengen. Als *bezweringformules* werden het Johannes evangelie, het gebed tot Sint Antonius of het gebed van Keizer Karel gebruikt (Bouckaert, 2005). Ook sommige leken bezaten die gave of geheime kennis. De ceremonie van het *belezen* of *overlezen* was aan duidelijke regels gebonden en kon slechts van man op vrouw (of omgekeerd) of van vader op oudste zoon overgedragen worden. De aflezer of overlezer moest alleen bij het vee in de stal gelaten worden; hij mocht onderweg van huis naar de betoverde

of behekste stal geen woord spreken; er mocht nadien geen woord uitgesproken worden en de aflezer mocht niets aanrekenen (iets in zijn handen stoppen mocht wel...).

Behekste of *betoverde* stallen (sterfte van het vee, vroegtijdig afwerpen van de vrucht) konden door paters van de *kwade hand* verlost worden. Ook probeerde men het onheil af wenden door het schilderen van een kruis op de staldeur of ze te versperren met gekruiste bezems (afb. 3). Sommige *behekste* of *vervloekte* plekken in weiden (*lieux maudits*) bleken plaatsen waar een dier gestorven aan miltvuur begraven was. De door sporenvorming lang overlevende bacterie kon daar grazende runderen jaren later nog dodelijk infecteren. Dat was hier de oorzaak van de zogenaamde *beheksing*.

Beschermende *amuletten* werden vervangen door *medailles* van heiligen. Pijn of ziekte werd overgedragen via kledingstukken of voorwerpen naar het heiligenbeeld of naar een boom, toegewijd aan een heilige. Dit was een toepassing van het *sympathische* principe.

Afb. 3. Staldeuren met geschilderde kruisen bij een boerderijtje in de Brandemanstraat in Laarne naast Wetteren. Ook de gekruiste bezems waren bedoeld om hekserij af te weren. Uit 'Volksdiergeneeskunde' (ongedateerde foto, vermoedelijk genomen door Herman Wouters).

Bijzondere gevallen

Een cruciaal moment was de verlossing. Vooral bij runderen kwamen moeilijke kalvingen voor met levensgevaar voor koe en kalf. Na de bevalling werd damp of rook van een pijp in de neusgaten of de mond geblazen om *boze geesten* te verdrijven. Of een scheut azijn werd in de muil gegoten om de *levensgeesten* op te weken

Bij *besmettelijke ziekten* in het algemeen plaatste men ook een geitenbok in de stal. Door zijn geur zou hij de kwade geesten die de ziekten veroorzaakten verdrijven. Ook werden preventief proovogels, zoals sperwers, uilen, valken of buizerds aan de staldeur genageld als verweermiddel tegen de ziekten. Reeds vanaf het einde van de 18de eeuw wist men echter dat het belangrijk was om de stallen goed te reinigen en besmette dieren en boerderijen te isoleren, maar toch bleven die oude gebruiken verder bestaan tot in de 20ste eeuw.

Aan het einde van het kapittel over runderziekten geeft Wouters een goed uitgewerkte en interessante beschrijving van het wijd verspreide geloof in de zogenaamde '*wolf*' of '*worm in de staart*'. Die '*worm*' werd als verklaring gegeven van vooral chronische ziekten waarbij niet enkel runderen maar ook allerhande andere dieren wegwijnen. Men meende dat men dieren van de '*worm*' kon verlossen door een stukje staart af te knippen. Bij honden en katten met '*de worm*' veronderstelde men dat die onder de tong zat en kon '*afgepeld*' worden. Hierbij dacht men niet aan infestaties door spoelwormen of andere wormparasieten, maar eerder aan een geheimzinnige kwade substantie, zoals ook in de gezegden '*de knagende worm van het geweten*' en '*in cauda venenum*' (het venijn zit in de staart).

De oorzaak kon natuurlijk ook van meer algemene aard zijn. Om hekserij of kwade hand af te wenden werd een palmtakje aan de zoldering van de stal bevestigd of een Sint Benedictus medaille of versleten hoefijzer aan de balk boven de koe gehangen. Een '*paasnagel*' van de Paaskaars werd onder de voederkrib of onder de dorpel van de koestal gelegd. De Paaskaars is een grote, onder andere met '*nagels*' (wierookkorrels) versierde kaars in de kerk brandend bij vieringen in de Paastijd.

Ook bij heel specifieke geneespraktijken die op zich zelf niets met religie te maken hebben, mengden zich geloofselementen. Met behulp van een rode zijden draad rondom het lijf gebonden kon men pijn en koorts bij mens en dier '*afbinden*'. In de bedevaartplaats Sint Guido, beschermer tegen veeziekten in Anderlecht, was deze draad te koop.

Razernij of *hondsdolheid* was een gevreesde ziekte waarvoor vooral Sint Hubertus werd aanroepen. Hij zou een wolf met hondsdolheid benaderd en genezen hebben. Rond zijn verjaardag in november werden dieren gezegend en kregen mens en dier gewijde broodjes preventief toegediend.

Tot slot: wonderlijke gaven van paardenmeesters

Tot slot geven we een op zijn minst erg vreemde eigenschap van sommige oude 'paardenmeesters' weer, zoals beschreven door Wouters. Zij hadden 'de gave' en kenden toverspreuken waarmee ze niet enkel dieren konden genezen en behekste melk onttoveren, ze konden bovendien iemand 'stijf' zetten of laten rondlopen. Een citaat (p. 117-118): *De paardenmeester kon ook een man die 's avonds nog op de weg liep, laten dolen. Tot de lichte morgen moest deze dan lopen en vond hij zijn weg niet meer. Omgekeerd kon hij ook iemand vastzetten. Dat deed hij door een witte streep over de weg te trekken (Zeeland), maar ook zonder streep, eenvoudig door zijn wil. Zoals je daar stond bleef je staan, je kon geen vin meer verroeren* (met een referentie uit het Brabantse Mollem, deelgemeente van Asse).

Belangrijkste veeheiligen in onze streken met hun voornaamste 'specialiteiten'

Antonius - eremijt: varkensziekten

Berlindis: beschermster van de koeien

Bernardus: tegen roos of Bernardusvuur

Brigitta: runderziekten

Cornelius: hoornvee

Eligius of Elooi: patroon van de hoefsmeden en metaal bewerkers, beschermer van paarden

Genoveva: geneeskrachtige bron, waaruit water te drinken gegeven aan kinderen (bij spruw) en dieren (mond- en klauwzeer)

Gertrudis: tegen ratten, muizen en ander ongedierte

Hilarius (in Mullem): tegen mond- en klauwzeer (Mullem=muil)

Hubertus: hondsdoelheid, razernij of rabies

Hippolytus (Grieks hippos: paard): paardenziekten

Isidoor: beschermer van de boeren, duivenziekten

Joris (ridder drakendoder): paardenbeschermer

Lambertus: lamheid bij mens en dier, vooral varkens en hoenders

Laurentius: branderige huidaandoeningen, brandwonden

Martinus (St.Maarten): paarden (paardenprocessies)

Nicolaas van Tolentijn: beschermer van het vee (eten van Nicolaasbroodjes)

Phraïldis (Veerle): pluimveeziekten

Paulus (van paard gevallen bij zijn bekering): paardenprocessies

Sint - Pieters - Banden: lamheid (vrijmaken van banden)

Rochus: pest en besmettelijke ziekten

Sebastiaan (met pijlen doorboord, pijl als symbool van ziekte: zie Cupido!): tegen pest en besmettelijke ziekten bij mens en dier

Ursmarus: veeziekten

Wivina: alle veeplagen

Bibliografie

Bouckaert J. (2005). 19de eeuws manuscript over de behandeling van dierenziekten, uit het archief van de familie Bouckaert uit Waregem. *Van Mensen en Dingen. Tijdschrift voor Volkscultuur* 3, 226 – 251.

Bouckaert, J. (2014). Volksdiergeneeskunde samengebracht en verklaard door dierenarts Jaak Wouters (1966). Deel 1. Achtergronden en hulpmiddelen. In: *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift*, jg. 83, p. 145-148.

Bouckaert, J., Devriese, L. (2014). Volksdiergeneeskunde samengebracht en verklaard door dierenarts Jaak Wouters (1966). Deel 2: aandoeningen per diersoort. In: *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift*. Aanvaard voor publicatie.

De Cock, A. (1891). *Volksgeneeskunde in Vlaanderen*, Vuylsteke, Gent, p. 24.

Devriese L. (2011). Dr. Jaak Wouters: volksdiergeneeskunde. *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift*, jg. 80, p. 37.

Wouters J. (1966). *Volksdiergeneeskunde*. Uitgave in eigen beheer, Wetteren, pp. 164.

KONIJNTJES IN DE WARANDE, LAMPREI IN DE ABDIJ

Hoe het konijn bij ons verspreid werd

Luc Devriese

Samenvatting

Een heel vroege vermelding (1270) van een warande binnen de muren van de Gentse Sint-Baafsabdij waarvan we een eveneens vroege, klaarblijkelijk getrouwe 16de - eeuwse weergave kennen, geeft aanleiding om de geschiedenis te schetsen van de meest succesvolle bewoner van waranden, het konijn. Hoewel bedoeld voor meerdere soorten klein jachtwild was dit het enige dier dat er vlot in kweekte. Onze middeleeuwse waranden gaan terug op gelijkaardige Romeinse kwekerijen en op eveneens Romeinse eetgewoonten. De kweek en de consumptie van nog ongebornen of pas geboren jongen werd van hen overgenomen door de abdijen. De ongebornen of naaktgeboren konijnenjongen werden in dat milieu namelijk aanzien als 'vis' en ze mochten dus gegeten worden op de zeer talrijke vastendagen die de monniken moesten onderhouden. Zo kwam het dat de abdijen een belangrijke rol speelden in de relatief laattijdige domesticatie van deze dieren. En niet enkel dat: ze liggen ook aan de oorsprong van onze wilde konijnenpopulaties. Het konijn was immers niet inheems bij ons, maar het verspreidde zich vanuit de beschutte kweekplaatsen die de waranden feitelijk waren.

Inleiding

Talrijke plaatsnamen in onze streken getuigen nog van waranden. Denk maar even aan de Brusselse Warande. Het woord is erg gekend, maar wat betekent het? Meestal denkt men dat het iets te maken heeft met groen, met parken en met de jacht, destijds een voorrecht van de heren. Iets prestigieus dus. Waranden moet je vooral in kasteelparken of kasteelsites gaan zoeken, dat is zowat de algemene maar vage idee. De term warande is hoe dan ook met nogal wat onwetendheid en misverstanden omgeven.

Erg weinig gekend daarentegen is het woord 'lamprei'. In de woordenboeken vinden we de betekenis omschreven als (1) konijnenjong en (2) een vissoort,

ook genoemd prik, rivierprik of negenoog. Die twee toch wel erg verschillende diersoorten hebben niets met elkaar gemeen behalve een oppervlakkige naamgelijkenis. Het gaat hier in dit artikeltje om de konijntjes en over het verband van deze diertjes met warande.

Er bestaat inderdaad een sterk verband en dat bezorgt ons een mooi excuus om even een kijkje nemen in de geschiedenis van het konijn in onze streken. Want het ging hem bij waranden vooral om konijnen. De vanaf de zevende eeuw bij ons gestichte abdijen waren de eersten om deze diertjes te kweken. Een diersoort die toen, nota bene, in het wild nog niet voorkwam in noordelijk en midden Europa. We illustreren dit verhaal aan de hand van een van de oudst gekende waranden in de Nederlanden, deze van de Gentse Sint-Baafsabdij. De vroegste vermelding er van dateert uit 1270 ... en ze bestond toen al, alleen weten we niet hoelang.

Uit het zuiden

Het verhaal van de konijnenhouderij begon in Zuid-Europa. De Fenicische bewoners van de Noord-Afrikaanse kusten, onbekend met deze diersoort, troffen er in Spanje zelfs zoveel aan dat ze er het land naar noemden, zij het dan wel verkeerdelijk afgeleid van een bij hen bekende dassensoort, de klipdas. De Latijnen vervormden een Fenicisch woord dat daarmee verband hield tot Hispania, Spanje dus. In de meer noordelijke streken van Europa zoals bij ons waren er geen konijnen, ook niet in het wild. Eigenlijk was het in onze winters te koud en daardoor was er vooral te weinig voedsel voor die beestjes. Het konijn is bij ons dus een exoot!

De oude Romeinen waren verlekkerd op konijnenvlees, vooral van 'laurices': bijna of pas geboren jongen die zonder ontdarmen opgegeten werden. Die naar ons gevoel vreemde eetgewoonte verdween, maar nu nog wordt konijn meest gegeten in landen als Italië, Spanje en Griekenland. Noord-Europeanen daarentegen vinden konijnenvlees vies. Duitsers eten het niet, Nederlanders nauwelijks (al kweken ze wel industrieel voor de uitvoer). In die Middellandse Zeelanden werden konijnen eeuwenlang in halfwilde toestand gehouden in de voorlopers van onze waranden die de Romeinen leporaria noemden. De vroegste beschrijving is te vinden bij Varro (116 - 27 vC). Lepus betekent haas, maar probeer liefst geen hazen te kweken in gevangenschap. De Romeinen schenen trouwens konijnen nogal eens te verwarren met hazen. Het Franse woord 'lapin' getuigt daar nog van dat misverstand.

Waranden en konijnen

Wat was een warande? Dat was niets anders dan een zo goed mogelijk afgesloten, afgeschermd ruimte waarin konijnen en klein jachtwild gehouden of gekweekt werden. Daarover zijn heel veel gegevens te vinden want jacht en alles wat er mee te maken had, zoals ook waranden, was voorbehouden aan de adellijke heren, hoorde bij hun 'heerlijkheden'. Een warande houden was een 'heerlijk' recht (recht voorbehouden aan een heer) en adellijke families lieten hun rechten, voorrechten eigenlijk, nauwkeurig registreren. Voegen we hieraan onmiddellijk toe dat ook de monniken van Sint-Baafs als gemeenschap machtige feodale heren waren, machtiger zelfs dan de hoge Vlaamse adel. Ook zij mochten beschikken en beschikten over waranden.

In waranden werd allerhande jachtwild: hazen, patrijzen en fazanten in open lucht opgesloten maar konijnen waren de enigen die er vlot in kweekten. Dergelijke kweekplaatsen werden daarom aangelegd op plekken waar vooral die diertjes zich thuis voelen: in zandige, onvruchtbare zones, liefst met heuveltjes, in zeeduinen of landduinen, of voorzien van kunstmatig opgeworpen 'bergjes' of bermen. Daar kunnen die beestjes naar hartenlust hun pijpen graven. Ons woord konijn is trouwens afgeleid van die eigenschap: het Latijnse cunnus betekent vulva en het zit ook in de wetenschappelijke naam van ons Europees konijn *Oryctolagus cuniculus*. En alsof dat nog niet genoeg zou zijn; ook het eerste luik van de wetenschappelijke naam (de genusnaam; naam van een dieren- of plantengeslacht dat meestal meerdere soorten telt) duidt op hetzelfde. In 'lagus' herkennen we 'lepus' (haas) en 'orycto' is afgeleid van een Grieks woord dat graver betekend. Een konijn is dus (lijkt dus op) een gravende haas. De haas, tot voor een paar tientallen jaren de grootste wilde zoogdiersoort in Vlaanderen (!), heeft genoeg aan een ondiep, heel oppervlakkig open 'leger'. En voor de amateurs van classificaties: hoewel ze heel goed kunnen knagen zijn konijnen geen knaagdieren (rodentia). Ze behoren tot de orde der haasachtigen (Lagomorfen) die bestaat uit twee families: de hazen en de konijnen.

De kweekplaatsen werden omringd door muren en grachten of waterlopen. Op die manier konden ze niet ontsnappen en - even belangrijk - zo bleven de diertjes beschermd tegen de indertijd talrijke roofdieren zoals vossen en marters en niet te vergeten ook katten, honden en ... mensen (!). In de winter konden ze bijgevoerd worden. De 'waranders' die er voor moesten zorgen, in Nederland duinmeiers, konden een handje helpen door met stokken de gelijke pijpen te steken, zandbergen of bermen op te werpen, enz. Ze konden ook meestal verhinderen dat het tot overstromingen kwam. Die 'waranders' stonden in dienst van adellijke heren of instellingen zoals abdijen.

Het hierboven geschetste en ook wat hierna nog volgt betreft de betekenis die de term warande in de middeleeuwen had. Later, en zeker in de 17de en 18de eeuw, breidde dat zich uit. De waranden werden veel groter. Elders

gekweekt of gevangen wild kon er uitgezet worden, rustig zelf gaan kweken zonder meteen gedood te worden of te ontsnappen. De zones voorbehouden aan 'zyne Majesteyts waranden' mochten door eigenaars en pachters niet omgezet worden in akkerland. In jachtreglementeringen zien we dat warande dan synoniem is aan geprivilegieerd jachtareaal. Eigenaars van 'vrije waranden' hadden in die gebieden ofwel enkel het jachtrecht ofwel ook het recht daarin 'misdoenders' (versta: stropers) te straffen. Niemand mocht er wapens dragen. Zelfs de bewoners van huizen binnen waranden mochten geen instrumenten bezitten om 'wilde beesten te vangen'. Ook wapenbezit was hen verboden, tenzij met 'consent om te jagen'. De betekenis van beschut gebied voor jachtwild bleef dus behouden.

Vroegste gegevens in de Nederlanden

De vroegste gegevens omtrent de aanwezigheid van konijnen in onze streken zijn niet archeologisch van aard, maar stammen uit geschreven bronnen. In 1255 werd een levering genoteerd van konijnen vanuit het Veurnse aan het grafelijk hof in Rijsel. Een andere vroege vermelding betreft de abdij van Park bij Leuven. De monniken kregen in 1289 hertogelijke toelating om konijnen te bejagen binnen de kloostermuren en in het naastgelegen woud. Dat lijkt te duiden op een warandepopulatie van konijnen binnen de abdij.

72

Dat monniken konijnen aan het jagen waren hoeft ons niet te verwonderen. Zij waren immers de vroegste 'konijnenhouders'. En er waren nog wel meer ongewone jagers. Een Franse miniatuur uit 1393 toont adellijke dames die op konijntjes jagen in een warande (afb. 1). Vermoedelijk waren de eerste konijnenjachtpartijtjes dus zeer bescheiden: men kon in en om de waranden bij wijze van spel op konijnen schieten. Pas later voegde zich de echte jacht op wilde konijnen in de wijde natuur bij die op al veel langer bejaagde inheemse soorten. In Nederland was er in 1300 sprake van konijnenjacht. Een wat ongewone situatie: de beschikbare archiefgegevens over konijnenhouderij, -jacht en -vleesconsumptie zijn ouder dan de archeologische vondsten en dat heeft natuurlijk alles te maken met het feit dat het konijn tot in de 13de eeuw bij ons niet voorkwam in de wilde natuur.

We denken in verband met waranden vooral aan jachtwild en jacht. Maar specifiek voor wat konijnen betreft lijkt het echter dat de oudste waranden niet daarvoor bedoeld waren maar dat ze minstens enkele eeuwen lang alleen voor de konijnenkweek en -vleesproductie dienden. Waarom dat zo was en hoe het konijn zich verspreidde vanuit de waranden in de wijde natuur en daar - in tegenstelling tot vroeger - succesvol kon overleven, beschrijven we in de volgende hoofdstukjes.

Afb. 1. Konijnenjacht in een warande met pijl en boog, knuppel en jachthond door een adellijk uitzierende dame. Reproductie van een Franse miniatuur uit 1393, overgenomen uit Zeunzer, 1963, p. 412.

Waranden en lampreien bij abdijen

Van belang in ons verhaal is dat monniken konijnen speciaal konden appreciëren omdat zij meenden dergelijk vlees te mogen eten op de talrijke dagen waarop zij moesten vasten en dus vlees 'derven' (zo'n 160 per jaar, afhankelijk van het bisdom). Een tekst van Gregorius van Tours (539 – 594) heeft het er over, zij het dan wel dat hij tegen die eigenaardige interpretatie van de, volgens hem gulzige Gallische monniken te keer gaat. In hoeverre onze monniken zich later nog door Gregorius de les lieten spellen, is ons niet bekend. Zeker is echter dat ze het konijn niet versmaadden.

Afb. 2. Pasgeboren konijntjes (foto overgenomen uit De Cleene & De Keersmarker, 2012, p. 459).

Dat gebruik zou vooral gebaseerd zijn op het geloof dat konijnenfoeti, de 'laurices' of volgroeide embryo's, 'zwemmen' in de baarmoeder of als pasgeborenen in het baarmoedervocht en dus als vis konden beschouwd worden. Het konijn kwam daar eerder voor in aanmerking dan de meeste andere niet al

te kleine zoogdieren, omdat de jongen zeer duidelijk naakt geboren worden (afb.2). In onze taal gebruikte men het woord lamprei daarvoor. Dit en de oudere vorm lampreel - denk aan het konijn Lampreel bij Reinaert de Vos - zijn vermoedelijk vervormingen van het Franse verkleinwoord voor lapin: lapereau. Daar kwam zich in het Nederlands een 'm' tussen nestelen. Iets wat wel meer gebeurde in dergelijke gevallen. Denk aan pompoen uit het Franse pépon en het Latijnse pepo.

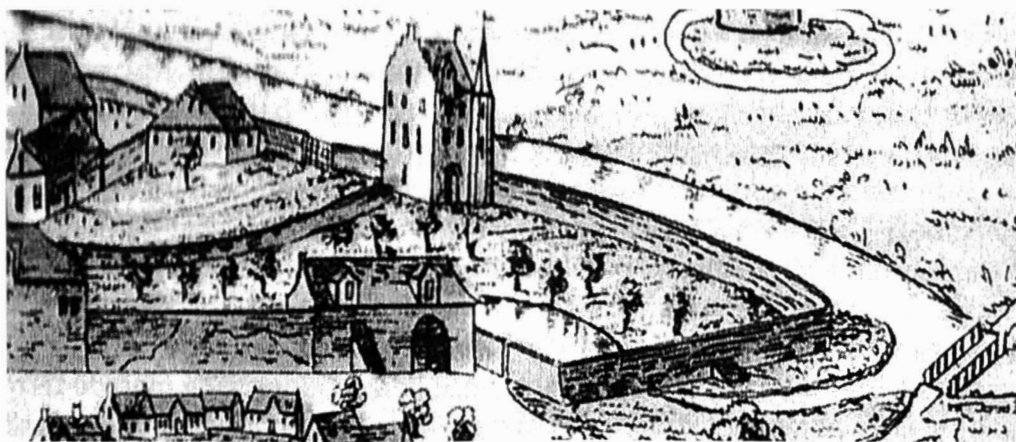
Vanaf de jaren 500 nC bleven er gegevens bewaard over de kweek en consumptie van konijnen in de abdijen in het oude Gallië. Meteen dus na de opkomst van de monnikengemeenschappen. Niet toevallig misschien ook dat deze Romeinse traditie in gebruik bleef bij instellingen die heel wat van de Romeinen overnamen, zoals de taal bijvoorbeeld, het Latijn. Dat de kweek ten behoeve van abdijen uitsluitend gebeurde in waranden, is weinig waarschijnlijk. Hoewel er daarover geen gegevens bestaan ouder dan de 16de eeuw (introductie van veel talrijker gedrukte teksten) mag aangenomen worden dat de monniken ook de 'uitvinders' waren van het 'konijnenkot'. Zij (zeg maar hun helpers, al of niet lekenbroeders) moesten immers de moertjes ('voedsters') van dichtbij kunnen observeren om het drachtstadium en het moment van werpen te kunnen bepalen. In een 'konijnenberg' zorgden de moeren er voor dat zij en hun jongskes onzichtbaar en niet gemakkelijk grijpbaar bleven in zorgvuldig afgeschermd kraamkamers, speciaal door hen aangelegde ruimten, de zogenaamde wentels.

Een vroege warande in Gent

Niet toevallig dus dat de oudste vermelding van een warande in Gent te maken heeft met de Sint - Baafs abdij. De datum 1270 is inderdaad heel vroeg: In Nederland dateren de oudste notities over duinenwaranden uit de 14de eeuw. De Gentse bron heeft overigens slechts onrechtstreeks te maken met de warande. Die werd aangehaald als herkenningspunt in een oorkonde waarin gravin Margarèta een overeenkomst bekrachtigt tussen de Gentse schepenen en de Sint-Baafsabdij betreffende de heerlijke rechten van de abdij in de zone rond de Ham. De Franse tekst heeft het over aanwassen (*regès*) van de Oude Leie *dou* (van aan) *muret de le warande de St. Bavon, devers le lieu qu'on apele le Hul*.

Het Sint-Baafsklooster bezat genoeg gronden die in aanmerking kwamen voor de inrichting van waranden, van de 'zandbergen' in Sint-Amandsberg tot en met zeeduinen grenzend aan hun polders. Als de Bavelingen in de buurt een warande wilden inrichten dan kon dat zeker in hun uitgestrekte Heilig-Kerstparochie die tot Mendonk strekte of ergens in het Evergemse, in het Meetjesland, enz. Maar ze konden dus beschikken over een warande die zo goed als binnen de abdij lag.

Dit geeft ons meteen een unieke kans om ons een idee te vormen van hoe zo'n middeleeuwse warande er uitzag. Meestal kennen we weinig details over de vroege waranden, zeker de oudste vermeldingen zijn uiterst beknopt. Bij de Sint-Baafsabdij mogen we van geluk spreken. Het vroegste bewaard gebleven archiefstuk vermeldt meteen al een essentieel detail: de warande was afgebakend met een muurtje (muret). Bovendien kan het uitzicht afgeleid worden uit de weergave van de abdijsite op het bekende panoramisch gezicht op Gent in 1534 bewaard in het STAM (afb. 3). De warandesite werd weliswaar in die tijd vermoedelijk niet zo zeer meer gebruikt voor de kweek als wel voor verpozing, als lusthof. Een torenachtige structuur ingewerkt in de ommuring werd bij de gedwongen afbraak van de abdij (ca. 1545) aangeduid als Lust - Huys (Maison de Plaisance). We mogen aannemen dat er weinig veranderd was aan het ingesloten karakter van de groene 'wilde' plek. Ze werd niet enkel door een muur omringd maar ook door een lusvormige waterloop, duidelijk waarneembaar op de 16de - eeuwse afbeelding.

Afb. 3. Detail van de reproductie van een gravure van Ch. Onghenaë naar het schilderij 'Gent in 1534' (STAM, Gent) uitgegeven door Decavele, J. (1975), *Panoramisch gezicht op Gent in 1534, Brussel, Pro Civitate*. Dit geeft een uitstekend idee van hoe een middeleeuwse warande er kon uitzien. Let op de bescherming door de muur en de waterloop (een oude Leiemeander). De toren in de muur werd aangeduid als Lusthuis (Maison de Plaisance). Het origineel is moeilijk reproduceerbaar.

Auguste Van Lokeren identificeerde de op de afb. 3 getoonde kleine beboomde zone op het schilderij als de warande en hij lokaliseerde ze op het eerste kadasterplan (ca. 1830) waarop het hedendaagse stratenplan kan geprojecteerd worden. Van Lokeren is in deze alleszins de best mogelijke gids. Hij was niet alleen redder van de Sint-Baafsruïnes, maar ook kenner bij uitstek van de abdijsite en haar omgeving. De warande lag tussen de huidige Kazemattenstraat en de Buitenhof dicht bij de Dampoortparking. Ze lag vrijwel tegen de abdijgebouwen aan, eigenlijk nog binnen de kloostermuren, afgeschermd door de al eerder vermelde muur naast de oude Leiearm die de abdij van het noordwesten tot het noordoosten afgrensde. Binnen het abdijsite vormde die arm nog een eilandje, ideaal voor een warande. Het water zorgde voor

een goedkope afsluiting. In vlakke, waterrijke streken waren middeleeuwse waranden meestal 'eilandjes'.

Tussen haakjes: de straatnaam Buitenhof refereert naar die groene zone. Het is een fantaisistische (maar mooie) creatie uit 1942. Voordien was dat de Sint-Jozefstraat, naar de naam van de buurt vanaf de Spaanse Tijd. De Warandestraat die vanuit de Dampoortstraat parallel met de stadsring (Dok Zuid) loopt, kreeg haar naam dus verkeerdelijk toegewezen. Vroeger heette die Wollestraat. De zone bij de Dampoort leent zich absoluut niet tot konijnen houden en kweken in een warande. Het was daar vlak, en vooral: het was er overstromingsgevoelig tussen oude Leie armen. Daar houden konijnen niet van.

Van warandekonijn naar wild konijn

Bekijken we nu even het woord warande. Het Franse garenne is eigenlijk precies hetzelfde als ons Nederlandse woord (w is gelijk aan g, zoals in Walter en Gautier). Het Oudfrans kent 'warene' of 'garenna', in die woordvormen zit 'waren', zoals in 'bewaren'. De Germaanse stam 'war' betekent beschermen ('garder' in het Frans, 'guard' in het Engels). Denk ook aan 'vrijwaren'. Uitgaande van de woordvorm 'warant', 'waranden' of 'waranderen' ('zorg dragen voor', 'beschermen', garanderen) werd dit 'warandé', in het bijzonder of zelfs uitsluitend in de afgeleide zin van afgeschermd onderkomen of kweekplaats van klein wild. Later breidde de betekenis uit tot beschermd jachtareaal en lusthof, meest 'lusthof der dieren', maar ook voor mensen die er konden verpozen in de voorlopers van onze parken. Soms ging men de term gebruiken in een louter literaire betekenis van verzameling van teksten, zoals in de titel van het tijdschrift Dietse Warande en Belfort. Maar de hoofdbetekenis bleef lang verband houden met klein wild.

Het konijn werd relatief recent gedomesticeerd en in tegenstelling tot wat je zou denken gebeurde dat niet uitgaande van onze wilde konijntjes, maar is het omgekeerd. Onze wilde diertjes zijn afstammelingen van verwilderde, oorspronkelijk in waranden gekweekte konijnen. Vandaar ook dat 'lapin de garenne' - zeg maar 'warandekonijn' - in het hedendaagse Frans wild konijn betekent, tegengesteld aan 'le lapin domestique', het 'kotkonijn' of 'tam konijn'. Die rare toestand heeft inderdaad alles te maken met waranden.

Waranden speelden een belangrijke rol in het ontstaan van onze wilde konijnenpopulatie. Meerdere gegevens duiden er op dat de wilde kolonies die zich geleidelijk aan ontwikkelden, lang afhankelijk bleven van wat er binnen de waranden gekweekt werd om vrij te laten als jachtwild (of dat ontsnapte!). Met andere woorden: de wilde populaties breidden zich geleidelijk vanuit die waranden uit naar de omgeving. Vooral twee factoren maakten een duurzame verspreiding mogelijk: (1) het grotendeels verdwijnen van de natuurlijke

vijanden zoals vossen door bejaging en stroppen of klemmen leggen en vooral door (2) de introductie van nieuwe landbouwgewassen, met name deze gebruikt voor groenbemesting van de akkers in het najaar en voor de wintervoeding van het vee, zoals rapen, klavers, wikken (vitsen) en koolsoorten. Voldoende voeding tijdens de winter was essentieel om het konijnenbestand te laten overleven. Met andere woorden: vermoedelijk heeft de mens de verwildering (onbewust) bevorderd door de natuurlijke vijanden van de konijnen te bestrijden en voor goede wintervoeding te zorgen. De bescherming door de adellijke jagers en hun warandenaars of boswachters van konijnen als jachtwild, zorgde trouwens voor conflicten met de boeren ... en met de stropers. Tot halverwege de vorige eeuw was 'Stroperdrama te ...' een veel voorkomende krantentitel.

Het warandesysteem was ook niet bevorderlijk om de diertjes echt tam te maken. Het bevoordeelt immers de overleving van de meest wilde stamlijnen. De minst wantrouwige dieren vonden als eersten de dood. Er werd onbewust een selectie doorgevoerd ten voordele van het meest wilde konijntype. Het was als het ware een systeem van 'antidomesticatie', stelt Achiël Gautier in zijn werk over de geschiedenis van de huisdieren 'De gouden kooi'.

Met dank aan Paul Simoens

Noten en referenties

Konijnen

Referenties betreffende de domesticatie: Zeunzer, F.E. (1963), *A history of domesticated animals*, Londen, Hutchinson, p. 409-414 (waarin o.a. de stelling verdedigd wordt dat de monniken aan de basis lagen van het 'kotkonijn'); Gautier, A. (1998), *De gouden kooi*, Hadewijch, Antwerpen, p. 183-187; Lebas, F., *Méthodes et techniques d'élevage du lapin. Historique de la domestication et des méthodes d'élevage* (korte versie raadpleegbaar op internet).

Over waranden (in Nederland): Van Dam, P. (2014), Het konijn binnen en buiten de duinwaranden: een voorbeeld van ecologische geschiedenis. In: *Argos*, nr. 51, p. 6-12.

Voor een discussie over archeozoölogische bevindingen en de moeilijkheden die in vondstplaatsen gravende konijnen veroorzaken bij de dateringen, zie Eryvynck, A. (2003), De introductie van het konijn in de Lage Landen: een verkeerde datering voor vondsten uit een latrine bij de abtswoning van de Sint-Salvatorabdij te Enname (stad Oudenaarde, prov. Oost-Vlaanderen) In: *Archeologie in Vlaanderen* deel VII, p. 111-114. De vroegste gegevens uit geschreven bronnen in de Nederlanden werd vergeleken met archeologische bevindingen bij Lauwerier, R.C.G.M. & Eiler, J.T (2001), Wishfull thinking and the introduction of the rabbit in the Low Countries. In: *Environmental Archeology*, 6, p. 87-90.

Een schat aan volkskundige gegevens over deze en andere diersoorten in: De Cleene, M., de Keersmaeker, J.P. (2012), *Compendium van dieren als dragers van cultuur. Deel 1. Zoogdieren*. Mens & Cultuur, Gent, p. 453-459.

Reglementeringen in verband met waranden als geprivilegieerde jachtterreinen (jaren 1600 – 1700) in: De Wulf, Ph. (1767), *Generaelen Index ... van de vyf Placcaert –Boecken van Vlaenderen*, Jan Meyer, Gent, p. 658-659. Een conflict tussen adel en boeren omtrent ‘wilde’ konijnenkwekerijen in Vollezele beschreven door Anckaert, Ch., Roeykens, A. (1977), De fameuze konijnenkwesitie te Vollezele in de achttiende eeuw. In: *Het Oude Land van Edingen*, deel 5, p. 113-122, 195-203, 255-262; deel 6, p. 273-277.

Gentse Warande

De oorkonde van 30 mei 1270 wordt bewaard in het Rijksarchief Gent, Fonds Sint-Baafsabdij - bisdom Gent, O429, inventaris Gysseling, deel 4, p. 205, nr. O24481. Tekst in Bertin, D. (1907), *Coutumes de la Seigneurie de Saint-Bavon-lez-Gand*, Brussel, Goemaere, Addenda, p. 2 en Introduction, p. VIII.

De Hul was volgens Maurits Gysseling het gebied zuidoostelijk van de Ham. Op het kaartje bij zijn ‘Gent’s vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen’ liet hij Hul aanduiden in de zone ongeveer tussen de huidige Voorhoutkaai, Keizer Leopoldstraat, Jan van Gentstraat en de abdij. ‘Hul’ betekent heuvel. In een berucht proces tussen de Stad en het Bisdom (als heer van Sint-Baafs opvolger van de abdij) dat 70 (zeventig!) jaar aansleepte, over de grenzen van de heerlijkheid in de zone rond de Ham, geraakte men er niet uit. De Gentse schepenen en hun advocaten beweerden dat de Hul ergens bij de toenmalige Muide lag. Die naam werd toen gegeven aan de zone waar nu de Seleskestkerk staat. Maar dat helpt ons niet veel verder.

De benaming Lusthuis is te vinden onder nr. 470 op een projectie van Gent in 1534 uitgegeven door Decavele, J. (1975), *Panoramisch gezicht op Gent in 1534*, Brussel, Pro Civitate. Dit steunt op Van Lokeren, A. (1848), *Château des Espagnols à Gand*. In: *Messenger des Sciences historiques*, Gent, 1948, p. 1-51 (cijfers 7 en 35 op de kaart) en idem (1855). *Histoire de l’abbaye de Saint-Bavon à Gand*, (Gent, p. 174 -177). De platen 30 A en 30B (letters RR en QQ) in Van Lokeren (1855) geven een uitstekend idee van de ligging van parkje en lusthuis op het kadasterplan. De warande wordt verder geduid onder de letters QQ op p. 177.

In de notities bewaard in DSMG (Vliegende Bladen, Bebouwing, Straatnamen) van Joseph Vermeulen, inspirator van de Gentse straatnamenherforming die in 1942 afgerond werd, helpen ons niet verder voor wat betreft de naamkeuze Warandestraat. Die vermelden enkel dat de straat bij ‘het voorste gedeelte van den dok’ zo genoemd werd ‘naar de warande van Sint-Baafs’.

INHOUD

In dit nummer ...	1
Hitler: 'Vegetariër' en 'Asceet' ? PETER VAN KEYMEULEN	2
Een kleine geschiedenis van liefde voor dieren en dierenbescherming in Vlaanderen, in het bijzonder in de regio Gent LUC DEVRIESE	20
Geloof in hogere machten in 'Volksdiergeneeskunde' (1966) door Jaak Wouters JAN BOUCKAERT	60
Konijntjes in de warande, kamprei in de abdij. Hoe het konijn bij ons verspreid werd. LUC DEVRIESE	69
De Luistervink : academische lezingenreeks	79
Inhoud	80